HENT

Rivka Kwiatkowski-Pinchasik

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

רבקה קוויאטקאווסקי־פנחסיק / הענט

א מצבה

אויפֿן אַש פֿון מיין שוועסטער

בעלא קוויאטקאווסקי

געבוירן אין לאָדזש 1912

פֿאַרגאַזט אין קוטנאָ

פֿון דער זעלבער מחברין:

„פֿון לאַגער אין לאַגער" אַרויסגעגעבן דורכן צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון

פּוילישע יידן אין אַרגענטינע

בוענאָס־איירעס 1950

רבקה קוויאַטקאָווסקי־פּנחסיק

דער שרייבערין חיה [illegible]
און דעם פריינד יעקב
אין פריינדשאַפט
רבקה קוויאַטקאָווסקי־פּינחסיק
ק. ביאַליק 6-I-58

העכט

ארויסגעגעבן ביי דער מיטהילף פון ארגון אסירי הנאצים לשעבר
חיפה — תשי״ז

אינהאלט

הילע געצייכנט פון ה. שיליס

„אות", דפוס קואופרטיבי בע"מ, חיפה

אנשטאט א הקדמה

גרויסער גאָט,
וואָס האָסט געקאָנט
פון דער לערקייט
באשאפן די וועלט!
פון אלע באשעפעניש
מיך דערהויבן
צו דער הויכקייט —
פון א גלויבן...
געבענטשט
מיט דעם נאָמען
מענטש!
הער אויס מיין געבעט...

איך בין א געטאָ ייד —
פארטריבן, איינזאם און מיד.
מיין הארץ איז צעריסן און לער,
איך האָב קיין תפילות מער.
הער אויס מיין איינציק געבעט
און נעם פון מיר צו
פון מענטש דעם נאָמען!

נעם פון מיר צו
די פארפייניקטע נשמה,
עס זאָל זי נישט פרעסן,
נישט נאָגן דער אומעט!

נעם פון מיר צו
דאָס באנעמען פון מיין אויער,
איך זאָל נישט הערן דאָס געוויין
פון יעדער געטאָ־מויער!

נעם פון מיר צו מיין בליק,
איך זאָל נישט זען
די דראָטן, די בריק!
ווי מיינע ברידער ווערן געטריבן, געיאָגט,
ווי מיר פאַלן, ווי מיר זינקען פון טאָג צו טאָג,
און פאַרוואַנדל מיך, גאָט:
אין אַן אָקס, אין אַ פערד, אין אַ הונט!

איך וויל זיין אַן אָקס, אָדער אַ פערד!
אין שפּאַן אַקערן די ערד!
און האָבן אַ ווערט...
אַ ווערט!

איך וויל זיין אַ פערד, אָדער אַן אָקס!
במנוחה קייען דאָס גראָז,
נישט וויסן, אַז עפּעס בעסערס איז דאָ
און האָבן רו...
רו!

איך וויל זיין אַ הונט!
דיינע שונאים צעררייסן, צעבייסן!
מיט די ציין!
נישט לאָזן קיין אבר!
קיין ביין!...

גרויסער גאָט!
מאַך פון מיר
וואָס דו ווילסט:
גאָרנישט — אָדער אַלץ!

צעשיט איבער דער וועלט אין זאמד,
באַגראָב אין דער ערד אין זאַלץ,
פאַרוואַנדל מיך אין אַ שטיין,
נאָר אַ מענטש,
אַ מענטש קאָן איך מער נישט זיין!

לאָדזשער געטאָ 1942

זיי זענען געקומען אין געטא

אין איינעם פון די קאַלטע ווינטער טעג אין באַלוט, ווען די פראָסט האָט די משפחות פון די ארבעטסלאָזע וועבער, שניידער און טישלער צוגעשמידט צו די בעטן און אָפּגענומען דאָס לעצטע ביסל מוט איז אויפן הויף פון דער אַלעקסאַנדער גאַס אַריינגעפאָרן חיים מרדכי רומקאָווסקי, „דער עלטסטער דער יודן".

פון דעם ערשטן טאָג, וואָס די דייטשן האָבן איינגענומען די שטאָט לאָדזש, האָבן זיי אים אויסדערוויילט צו זיין אַ הערשער, באַצייכנט מיט דעם נאָמען „דער עלטסטער".

ער איז געקומען מיט אַ שוואַרצן הוט, אין זיין שוואַרצן מאַנטל: אַ שווערער שטעקן אין דער האַנט. זיינע לאַנגע, גרויע האָר, צעשויבערטע און ווילד אַרויסגעשאַרטע פונעם הוט, האָבן זיין פּנים געגעבן אַ אַ שטרענגן אַ אַ גוטמוטיקן אויסזען. די בלויע, אומרואיקע אויגן האָבן אָבער קיין אויסדרוק נישט געהאַט, ווי אין זיי וואָלט זיך גאָרנישט אָפּגעשפּיגלט פון זיין אינערלעכן איך.

מיט אַ רואיקע שטים, אַ טרוקענע, ווי עס האָט זיך אייגיקע אויסגעוויזן, האָט ער אָנגעזאָגט די מענער, וואָס האָבן פאַרצווייפלט זיך אַרומגעדרייט איבערן הויף מורא האָבנדיק באַטרעטן די שטיינער פון דער גאַס:

...באַלד קומט דאָ אין דער שולע פונעם הויף דער ערשטער טראַנספּאָרט יידן פון דער שטאָט! גרייט פאַר זיי צו אַ קעסל קאַווע... קומט צו מיר אין דער גמינע, וועל איך אייך געבן ברויט פאַר זיי... איר זאָלט זיי אויפנעמען ווי ברידער און צוהעלפן, ביז איך וועל זיי אַלע געבן וווינונגען...

מרדכי חיים רומקאָווסקי „דער עלטסטער דער יודן" האָט זיינס אָפּגעזאָגט און אַריין אין דער קאָטש.

דאָס ברוינע פערדל איז אַוועקגעגאַנגען פּאַמעלעך מיט אַן אַראָפּ־געלאָזטן קאָפּ. איבער שטאָק און שטיבער זענען צעטראָגן געוואָרן זיינע ווערטער.

... זיי קומען דא אהער! פון דער שטאָט אין באַלוט!

אַן אימהדיקע שטילקייט האָט זיך געלייגט אויף אַלע ווענט, ווי דער טויט וואָלט זיין שוואַרץ טוך אויסגעשפּרייט איבער אַלעמענס קעפּ. גלייך

האָבן זיך פון אלע שטובן א לאָז געטאָן די פרויען מיט די קינדער, די מענער און דאָס יונגוואַרג, אפילו די זקנים, וואָס זענען זייט חדשים געזעסן אין דער היים אויס מורא פארן דייטש. פון די קעלערס און בוידעמשטיבלעך זענען אלע ארויס און פול געמאכט דעם הויף איבער די ברעגעס. שטום האָבן זייערע אויגן געקוקט אויף דער שול־געביידע, ווי מען קוקט אויף א קבר.

דער הויף האָט זיך איצט אלע אויסגעוויזן ווי א בית־עולם.

די ערשטע איז צו זיך געקומען די לערערקע פון דער יידישער פאָלקס־שולע אין דער שטאָט. פון דעם טאָג אָבער וואָס די דייטשן האָבן לאָדזש פארנומען, איז זי מער דאָרט נישט אהינגעגאנגען. זייער האָס האָט זי פארשטויסן, אָפגעזונדערט.

אויף אלע רייד, אין וועלכע די יידן האָבן וועגן די דייטשן דערציילט ווי זיי צעראַבעווען אלע יידישע געשעפטן, כאַפּן די מענער אויף ארבעט, פירן אויס חוזק טענץ אין מיטן גאס מיט אלטע גרויע יידן, פלעגט זי ענטפערן:

...עס זאָל נאָך קיין ערגערס נישט געשען!

דאָס וואָרט „ערגערס" האָט אין איר באַנעמונג גאָר קיין שיעור נישט געהאַט. א פיינלעכער אומרו, א פארגעפיל פון זאכן שרעקלעכע, וואָס האָבן נישט קיין נאָמען אין איר פאָרשטעלונג האָט ווי א וואָרעם געגומען טאַטשען איר מוח, איר האַרץ.

— זאָלן זיי אונדז אלע איצט צוזאַמענפרעסן אין א געטאָ? אויס־הונגערן, פארניכטן? — האָט זי אומגלויביק געפרעגט, ווי דאָס אלץ וואָס טוט זיך ארום נאָר א חלום געווען.

דער שוסטער בעריש, א נידריק, פאַרהדאַרט יידל מיט תמיד רויטע, פארלאָפענע אויגן איז צו איר צוגעשטאַנען:

— איר זייט דאָך א געלערנטע פרוי, וואָס הייסט דאָס אייגנטלעך א געטאָ? אמאָל איז עס דאָך שוין געווען, דאָס הייסט, ווי איז עס דאַן געווען?

ער האָט מיט פשטות געקוקט אויף איר צאַרטן, לענגלעכן פנים, געוואַרט אויף אן אויפקלערונג, א טרייסט וואָרט, אז אין געטאָ האָבן שוין יידן געלעבט.

דאָס וואָרט געטאָ האָט זיך זייט חדשים געטראָגן איבער די לאָדזשער גאסן ווי א שווערע מאַסע צוגעפרעסט, נישט געלאָזט אָטעמען. אָפּגענומען דעם שלאָף פון די אויגן גיהנומדיקע בילדער געמאָלט אין די לאַנגע אין־סופיקע נעכט. אייניקע פאַריאָגט פון זייער היים און זייערע באַנטע אין די דערפער, אָדער צו די רוסישע גרעניץ שטעט; אנדערע גורלדיק פארבונדן מיט זייער היים, מיט זייער שטאָט.

— וואָס איז דאָ אריינצוטראַכטן וואָס אזוינס איז א געטאָ? גייט איינהייצן דעם אויוון אין דער שולע, שטעלט צו אַ קעסל קאַווע... — האָט די לערערקע, די פרוי פיינער גענומען אים פארעדן. מען דאַרף גיין מיט א קויבער איבער שטובן זאַמלען טעלער און לעפל!

זי איז טאקע אוועק מיט איר טאָכטער מיט א גרויסן קויבער אין דער האַנט און אין יעדער שטוב איבערגעחזרט דאָס זעלבע:

— א גוטמאָרגן אייך... מיר זאמלען פאר די שטאָטישע יידן טעלער און לעפל... זיי וועלן באלד קומען... מען דארף צוגרייטן...

די ווערטער האָבן זיך געלייגט מיט א ביטערקייט אויף אירע ליפן, זי האָט געהערט זייער קלאנג און דאָך נישט געקאָנט גלויבן, אז זי מיטן קויבער אין דער האנט איז טאקע זי אליין און דאָס זענען אירע אייגענע ווערטער. האָט זיך איבער שטובן געטומען טראָגן א יללה:

...ווײ, ווײ, זיי קומען דאָ אין באלוט? די רייכע יידן פון דער שטאָט! פון זייערע פיינע שטובן, פון זייערע פאלאצן?

האָט ווער דערלאַנגט א געבלימטן טעלער פון פסח'דיקן געפעס, וואָס איז ער דען איצט ווערט אין אזא צייט? און אנדערער א בלעכערנעם לעפל, א טאס...

אזא בראָך... טאקע מיט לערע הענט וועלן זיי ארויס פון די פיינע שטובן? אין אזא פראסט?

די פיינע שטובן פון די לאָדזשער יידן זענען אויף באלוט געוועזן, ווי א חלום פון אן אנדערע, זאטע און צופרידענע וועלט. איז איצט דער חלום צערונען און אלע זאָלן ווי גלייכע לעבן אין די נאסע, שימלדיקע שטובן און קעלער?

דאָס קעסל שווארצע קאווע אין דער שולע האָט געזידט און געפארעט. שווארצע, ראזעווע שטיקער ברויט געלעגן אויסגעלייגט אויפן טיש, געוואַרט אויף הענט, וואָס וועלן זיך נאָך זיי אויסציען.

דער שניי איז געפאלן שטיל, ווי איינזאמע טרערן און שטיל זיך געלייגט אויף די גליטשיקע אספאלט וועגן. א בלויע פראָסט האָט זיך צעשפרייט איבער שויבן אין דער לופט, די אויגן פארנעפלט, דאָס הארץ פארגליווערט.

— זיי קומען אָן... זיי זענען שוין דאָ... האָבן מיט פארבראָכענע הענט מיט ליפן בלויע, פון צער אויסגעקרימטע גערעדט די באלוטער ווייבער, די שניידערינס, בופערינס, און דינסט־מיידן. די מענער ברייט אויפגעמאכט דעם טויער פאר דער עדה שטאָטישע יידן.

— זיי זענען געקומען — האָט דער ווינט געקלאָגט איבער די באלוטער גאסן און געסלעך. איבער די ווייטע מארישינער פעלדער, איבער די פוסטע הייזלעך פון וועלכע די פוילישע בעאמטע און ארבעטער זענען אוועק אין דער שטאָט, אין די יידישע וווינונגען.

— זיי זענען געקומען האָט עס געוואָיעט מיט חורבן און פארוויסטונג איבער די בזשעזשינער, לאגיעווניצקא און אלעקסאנדער גאסן, וואָס דארפן ווערן אַ געטאָ מיט צוימען און בריקן, באוואכט טאָג און נאכט פון דייטשע זאנדארמען.

איבער די שטיינער האָט זיך געטראָגן דאָס שטומע קלאפן פון הונדערטער פיס.

מיט קעפּ געבייגטע צו דער ערד, אין טוכענע מאַנטלען, אין שאַלן און טיכער איבער די קעפּ פאַרוואָרפן, מיט קינדער אויף די הענט, מיט טאָרבעס און רוקזעק אויף די פּלייצעס — זענען זיי געקומען.

רוקזעק האָט די גאַנצע שטאָט לאָדזש געבייט פון ערשטן טאָג, וואָס דער דייטשער האקן־קרייץ האָט גענומען פלאַטערן איבער אַלע הייזער.

פאַר דערוואַקסענע גרויסע רוקזעק מיט טאַשן, פאַר די קינדער קליינע מיט ווינפּוסטקעס אויסגעשטעפּטע רוק־זעקלעך. נייען רוקזעק — איז געוואָרן אַ נייע פּרנסה פאַר הונדערטער שניידערס, וואָס האָבן טאָג און נאַכט גענייט מורא האָבנדיק, אַז עס וועט בלייבן אַ ייד אָן אַ זאַק אויפן וועג. זענען אַלע יידן אין געטאָ געקומען מיט די זעק אויף די פּלייצעס, ווי אַ צוגעשמידטן באַרג צום גוף מיט געלע לאַטעס אויף קליידער.

זיי האָבן נישט געזען די פרויען און מענער אין טויער וואָס האָבן פאַר בושה די קעפּ באַהאַלטן אין די הענט, נישט געהערט זייער דערשטיקט, פאַרצווייפלט געוויין; און אַליין וויינען נישט געקענט.

אין זייערע אויערן קלינגט נאָך דאָס חוזק געלעכטער פון די ס.ס. און געסטאַפּאָ אנטרייבערס.

— לוסטיקער מאַרשירן! שווייך־יודן! — און אַ שאָס אין צוזאַמ־געקנוילטן אין שרעק אַרומגעאַרמטן יידן־צוג.

— מאַמע! מאַ... אַן אָפּגעריסן אימהדיק געשריי און פאַרהילשטע פיס הייבן אָן מיט איילעניש לויפן, פאַלן, הייבן זיך און ווייטער לויפן. איצט אָטעמען זיי אָפּ... איבערגעקומען דעם וועג. זיי זעצן זיך אויס אין פוסטע קלאַסן אויף די קינדער־בענק, אויף דער ערד, נעבן די רוק־זעק. ציילן מיט די אויגן ווער איז פון דעם צוג געבליבן.

מיט אַ קאַן הייסע קאַווע גייט אַרום איבערן זאַל דער פאַרמלחמהדיקער מאַנופאַקטור סוחר אברהם זעלצער, וואָס האָט זיך פון די ערשטע איבער־געקליבן מיט זיין הויזגעזינט אין באַלוט, ווייל די אָרעמע יידן וועט דער דייטש צורו לאָזן און מונטערט אַלע מיט געבראָכענע אומבאַהאָלפענע רייד:

— טרינקט יידן, דערוואַרעמט זיך... המן האָט אויך געהאַט אַ מפּלה! ווען גאָט וויל... גייען מיר אַלע מאָרגן אהיים... נאָר אַ ביסל בטחון... יידן! אויף דער זאַשעווסקאַ און נאַפּיורקאָווסקיעגאָ גאַס זענען געבליבן בגידישע יידישע הייזער הפקר, אָפן און פריי צום רויב פון דער פּוילישער און דייטשער גיריקייט.

איצט ציען זיי אויס זייערע געפרוירענע הענט נאָך אַ ביסל וואַרעמעס, נאָך אַ פענעץ ברויט.

באַדעקן די פרויען מיט די מאַנטלען און טיכער דעם דיל, זעצן אַוועק די צעטומלטע, דערשראָקענע קינדער. די פון קעלט פאַרשטאַרטע פיסלעך הילן אַרום אין אַ האַנטעך, אַ סוועטער, וואָס וואַנזיניקע הענט האָבן אין דער לעצטער רגע געכאַפּט.

דער אַפּטייקער יוליוס מעליצקי, אַן אַסימילירטער ייד, וואָס האָט

זיין גאַנץ לעבן קיין יידיש וואָרט נישט אַרויסגערעדט, דרייט זיך איצט אַרום צווישן דעם „טראַנספּאָרט" מיט אַ טאַש וואַטע און באַנדאַזשן און ווייסט אַליין נישט, וועלכער כּוח האָט אים דאָ אַריינגעפירט. זיין אַפּטייק, וועלכע ער האָט פונעם טאַטן, דעם ערשטן יידישן אַפּטייקער אויף באַלוט, געירשנט, האָט ער פיינד באַקומען צוליב „זיי", די שטענדיק טומלענדיקע, אָפּגעריסענע „פּראָסטאַקעס". ווען נישט דאָס קליינוואַרג, וואָלט ער אַנטלאָפן ווי די וועלט האָט אַן עק! ער וויל נישט מער טראָגן דעם יידישן גורל!

און דאָך האָבן זיינע פיס אים אַריינגעפירט אין דער שולע.

— איז עס געשען אין אונדזערע צייטן? ווי אַזוי איז דאָס געשען?

— רעדט ער אַ צעחושטער צו זיך אַליין קוקנדיק אויף די פרויען מיט קינדער אויף דער ערד אויסגעלייגטע.

— מען דאַרף נישט וויינען — פּרוווט ער באַרואיקן אַ יונגערמאַן מיט אַ בלוי, צעשלאָגן פּנים, פון אַ זעץ מיט דער קאָלבע. ער בינד אַרום זיינע וווּנדן און מוסר'ט אים:

— איר מוזט זיך אין די הענט נעמען... מ'דאַרף דאָ אַן אָרדנונג מאַכן מיט די ווייבער מיט די קינדער... וואָס איז אייך? האָט איר פיבער?

— ניין עס איז מיר גאָרנישט — שטאַמלט דער יונגערמאַן. — זיי האָבן אויפן וועג מיין מאַמען דערשאָסן! אַ... לאָזט ער אַראָפּ דעם קאָפּ און פאַרגייט זיך ווי אַ פאַרלאָזן, אומבאַהאָלפן קינד אין צעוויין. מיר אַלע האָבן באַדאַרפן פריער זיך אָפּסמ'ען! אַלע! אַלע...

זיצט אין מיטן שטוב אַ יידענע אויף אַ זאַק מיט וועש און מלבושים. איר שייטל האָט זיך פאַרוקט אין אַ זייט. די ליפּן באַדעקט אַ שוים:

— יידן... יידן... ווער וועט מיך אַריינלאָזן איבערנעכטיקן אין זיין שטוב גיב איך די זילבערנע לייכטער! מיין זון איז אַ פּראָפעסאָר אין פּאַלעסטינע... איך האָב קינדער אין לאָנדאָן, אין אַמעריקע... אויף דער גאַנצער וועלט! זיי וועלן אייך אָפּצאָלן...

— אַלע שטעלן זיך אויס אין אַ ריי! איך וועל אייך מיטאָג פאַרטיילן! — שרייט איבער, איבערן זאַל די לערערקע, די פרוי פיינער.

אויף דער ערד ליגט אַן עדה יידן שטום־שווייגנד, ווי זייער לעבן וואָלט געבליבן דאָרט, אין זייערע היימען, אין דער שטאָט. לערער און סוחרים, קרעמער און בעל־מלאכה'ס, ווילדלערנער און אפּיקורסים. לאָדזשער יידן, אויגן משוגע'נע, פאַרצווייפלטע און שטאַרע קוקן ערגעץ אין אַן אומבאַקאַנטער ווייט און זעען גאָרנישט. נעבן ליגן זייערע זעק מיט ספרים און ספר־תורות, מלבושים און עסנוואַרג, געפּעס און אַרבעטס־מכשירים.

אָפּגעזונדערט פון אַלע זיצט דער שרייבער ווייס, וואָס איז כּמעט מיט אַ לערן רוקזאַק אַרויס פון דער שטוב. די גאַנצע נאַכט האָט ער זיינע כּתבים געברענט. רויטע פייער־צונגען האָבן איינגעשלונגען זיינע העלע, זוניקע חלומות, זיין גלויבן, זיין אמת. אַ נאַקעטער איז ער אין געטאָ געקומען. אין זיין פאַרפייניקטן מוח שלאָגט זיך איין געדאַנק:

— ...איך מוז אנטלויפן, ווייט! ווייט! אין דערפער אָדער וויסטע וועלדער... נישט צו זען מער קיין מענטש פאר די אויגן!

ער ווייסט אָבער אין הארצן, אז ער וועט בלייבן זיצן דאָ, אויף דער באנק, מיט אלע צוזאמען... עס איז שוין צו שפעט...

טרויערט אומבאהאָלפן די ציטערדיקע פאר אלטקייט באָבע, וואָס האָט דאָך דעם וועג איבערגעקומען:

— וואָס וועל איך איצטער טאָן... דאַ אין געטאָ... פארגעסן אויפן טיש די ברילן! איך זע שוין גאָרנישט... גאָרנישט! — און פירט מיטביידע הענט איבער דער לופט, ווי געוואָלט די פינצטערקייט, וואָס האָט זיך פאר איר צעשפרייט, פארטרייבן.

הערשעלע, דאָס זיבנעריק אייניקל, וואָס זיצט, ווי תמיד אמנאָנטסטן צו דער באָבע, פון אלע אירע אייניקלעך, פארזיכערט זי מיט א מוטיק צעקלונגען קולכל:

— ...זאָרג ניט באָבעשי ...מאָרגן וועל איך אהיימלויפן נאָך די ברילן! איך האָב גאָרנישט מורא פאר די דייטשן! דו וועסט זען, איך וועל זיי דיר ברענגען... הערשעלע קוקט אויף זיין אלטער באָבעשי מיט גרויס רחמנות און ציט ארויף די דעק איבער אירע פארפרוירענע, גוססדיקע פיס.

א גרויקייט צעגיסט זיך איבער דעם זאמלפונקט פאר די שטאָטישע יידן. שנעל פאלט צו די נאכט איבער אלע פנימער, וואָס ווילן זיך איינבאָרען אין דער פינצטערקייט, איינשלאָפן, פארגעסן.

אין א ווינקל האָט זיך אוועקגעשטעלט א מנין יידן און מיט אָ פלאַמיק פארבענקטער שטים געצויגן:

...אשרי יושבי ביתך!

תליות אויפן באלוט

וויגן זיך דריי געהאָנגענע יידן אויף א תליה.

היט זיי אַ „פּאָסטן" מיט אן אויסגעשטעלטער שפּיז. גייט אראָפּ און אַרויף, ווי ער וואָלט מורא געהאַט, אז די מתים וועלן זיך אַראָפּרייסן פון דער שטריק און אנטלויפן. דער באלוטער מארק איז נאָך געווען פארהילט אין טיפן שלאָף, ווען די דריי יידן זענען געבראכט געוואָרן צו תליה. דער ערשטער האָט זיי דערזען אייזיק, דער קצב, וואָס איז מיט א געשאָכטן קעלבל געקומען פון דענעבנדיקן דערפל. זיינע פיס האָבן אַ ציטער געטאָן ווען ער האָט דערזען די דריי מתים אין דער לופט, פאר די אויגן צעשפּרייט א פינצטערניש. קוים איז ער צו צו א טויער, אוועק־געזעצט זיך אויף אַ טרעפּל און שווער אָטעמדיק געסאָפּעט.

— וויי, וויי צו אונדז... דריי יידן געהאָנגען! פארוואָס? פארוואָס?

אייזיק, דער גיבור שווישן די קצבים, וואָס א הייב טאָן אין שעכטהויז די גרעסטע בהמה איז געווען א נארישקייט, האָט זיך נישט געקענט רירן פון אָרט, דאָס זעקל מיטן געשאָכטענעם קעלבל שווער געוואָרן ווי א בארג, צוגעדריקט, נישט געלאָזט כאפּן דעם אָטעם. א האַלב־טויטער, מיט אויסגעזעצטע אויגן און אן אַש־גרויען פּנים איז ער אריין אין דער שטוב, אָנמעכטיק אַנידערגעפאלן אויפן בענקל, שווער ארויסגעקרעכט:

— שלעכט, ברכה... מען האָט אין מיטן מארק דריי יידן געהאָנגען...

איז אויף איר לארעם אַון געוויין אָנגעקומען א שטוב יידן, נישט געגלויבט אין אזא אכזריות, אליין ארויס אויפן מארק.

וואקסט ביי דער תליה א המון, ווערט וואָס אמאָל גרעסער, שטייט ווי א שטומע לוויה, ווי אן אייביקער עדות פאר הימל און ערד. א שטילער געברום טראָגט זיך אין דער לופט, ווי אן אָנזאָג פון באצאָלונג, פון נקמה. פאר שרעק זענען די אויגן שטאר און טרוקן, די ליפּן פארשלאָסן, פארצויגן, פארקרימט. קלאַפּן אלע הערצער פארציטערט:

וואָס וועט איצטער ווערן? גאָט, וואָס מיינען זיי מיט אונדז צו טאָן?

און דאָס דייטשל ביי דער תליה שפּאצירט זיך אַראָפּ און אַרויף, זיין פּנים איז בלוי, ווי דאָס בלוט וואָלט זיך אים געזעצט און פארגליווערט געוואָרן. די אויגן וואסערדיק, ערגעץ טיף פארזונקען. ער שווייגט, נאָר זיינע ליפּן שמייכלען אומהיימלעך תליוניש, ווי אָנגעזאָגט, אז אלע וועלן אזוי הענגען, אלע! רוקט זיך אויף ליימיקע פיס אייזיק דער קצב אהיים.

הענגען פאַר זיינע אויגן שוואַרצע, געדיכטע וואָלקנס רויך פון די פאַרברענטע שולן. ער הייבט אויף זיינע אויגן צום הימל, וואָס איז זומערדיק בלוי ווי אַלע יאָר, ווי ער וואָלט פון דאָרט געוואַרט אויף דער גערעכטיקייט, וואָס מוז קומען. קיין פרומער ייד איז אייזיק נישט געווען, נאָר צוליב דער יאַטקע איז ער געגאַנגען אין שול. איצט אָבער, אין די רויכן, וואָס טראָגן זיך פון אַלע שולן פון דער שטאָט, זעט ער אַ מוראדיקן סימן פון הימל. פאַר זיינע אויגן צעשפּרייט זיך אַזאַ פינצטערניש, אַז ער קאָן קוים דורך איר אַדורכשלייכן צוריק אַ היים.

קומט ער צוריק, באַגעגענען אים די ווייבער פון הויף פאַרוויינטע מיט רויטע, געשוואָלענע אויגן, ווי נישט טרערן, נאָר בלוט וואָלט פון זיי געריבן. אַלע קלאָגן, שרייען צוזאַמען:

ווו זאָל מיר גיין מיט די קינדער? אַזאַ ביטערע גזרה... אין צוויי שעה דאָס הויז פאַרלאָזן... וואָס זאָלן מיר איצט טאָן?

די דייטשן איז דאָס הויז מיט דער נאָר וואָס אויסגעמאָלטער שולע געפעלן געוואָרן פאַר אַ קאַזאַרמע, און באַפוילן אַלע יידן זאָפאָרט זיך אָפּטראָגן!

קומט אָן איין וואָגן שטרוי נאָכן צווייטן, לייגן זיי אויס די זעלנער אויף די דילן פון די קלאַסן. כאַפּן די מיידלעך פון הויף צו פוצן די פענצטער, די טירן. דער גאַנצער הויף ווערט פאַרוואָרפן מיט שטרוי, ווערט פול פון רויען זעלנערישן חוזק־געלעכטער אויסגעמישט מיט זידל געשרייען.

פּאַקט שוין יעדער אַליין זיין ביסל גרעט. כאַפּן די ווייבער ס׳בעטגעוואַנט, טראָגן צו זייערע באַקאַנטע. וועגן אַ נייער דירה איז נישטאָ וואָס צו טראַכטן, יעדן טאָג קומען אָן טויזנטער יידן פון דער שאָט, נישטאָ שוין אפילו אַ פריי קעמערל. פאַר גרויס שרעק האָבן זיי מורא צו וויינען, כאַפּן די קינדער אויף די הענט און אַנטלויפן ווי פון אַ שרפה.

נאָר פלוצים, וואָס איז דאָס געשען? וואָס טראָגן די זעלנער דאָס שטרוי צוריק אויפן וואָגן? וואָס שעלטן די דייטשן און שפייען מיט עקל?

— בעסטער הער, — רעדט די הויז־וועכטערין מיט האַרץ און לייגט אַרויף אירע הענט אויף איר ברייטער ברוסט. דאָס גאַנצע הויז האָבן זיי פאַרמיסטיקט, אַלע ווענט זענען באַשאָטן מיט אומריינס, מיט.... וואַנצן! זיי פליען אַרום אין דער לופט! און די שטשורעס? זיי זענען גרויס ווי די פערד... ווי... ווי... וויפיל יאָרן האָרעווע איך פאַר זיי, פאַר די „יודעס“, דאָס הויז זאָל אַ פּנים האָבן? נאָר עס העלפט נישט, בעסטער הער, איך קאָן דאָ גאָרנישט דערגרונטעווען!

שפּייט נאָכאַמאָל דער אָפיציר: דאָס הויז איז מיר באַלד נישט געפעלן געוואָרן! אַ שאָד נאָר אַזאַ פיינע שולע! וועק מיטן שטרוי! — באַפעלט ער די זעלנער און טראָגט זיך אָפּ אַנזאָגנדיק:

— מיר וועלן זיי שוין אָנלערנען, די קרעציקע יודן! די גאַנצע וועלט האָבן זיי פאַרפעסטעט!

פאלן די מאַמעס צו צו דער הויז־וועכטערין, נעמען אַרום, ווילן קושן. פאַר גרויס שטוינונג קאָנען קיין וואָרט נישט אַרויסרעדן.

— איר האָט אונדז געראַטעוועט, נישט אַנדערש ווי... גאָטס שליח... ווי זאָלן מיר אייך דאַנקען?

— ווי דען, איך וואָלט פאַר זיי געקערט, פאַר די שוואַבעס? — נעכטיקע טעג! — ענטפערט מיט נצחון וואַנדע און ווישט מיט דער שערץ דאָס פּנים, וואָס איז מיט אַנגסטן באַגאָסן.

פּײַנט האָט זי זיי, מיט דער טיפסטער שנאה, די שוואַבעס אין די שימל־גרינע מונדירן מיט די רויטע אויסגעפּרעסענע קאַרקן, וואָס האָבן ווי אַ היישעריק די שטאָט באַפאַלן און צעראַבעוועט אַלץ, אַלץ! און וואָס טוען זיי מיט די יידן, די מערדער, ווי האָבן זיי פאַר גאָט נישט קיין מורא?

לויפן אַרום די פרויען צוזאַמענעמען מתנות פאַר וואַנדען. לייגן אַן איר קליין שטיבל פול מיט פאַרשידענע זאַכן. ליגן אויפן טיש אָנגעלייגט בייגע האַנטיכער, אַ וואָלן טוך, אַ פּאָר שיך פאַרן זון, יעדע טראָגט איר צו וואָס עס פאַלט אין דער האַנט און שטאַמלט נישט דרייסט: אַזאַ נס... אַזאַ נס!

שטייט אייזיק ביים זעקל מיטן געשאַכטענעם קעלבל און שלאָגט זיך מיט דער דעה:

— אפשר צעטיילן עס פאַרן הויף, מאַכן אַ שמחה פאַר יידן?

נאָר נישט צו פרייד גייען די נייע טעג. יעדע שעה זאָגט אָן אַ גזרה. וואַקסן אויס אַרום דעם געטאָ וואַרנונגס־סלופּעס פאַר די דייטשן:

„אַכטונג, אַנטלויפט פון קראַנקהייטן״!

און פאַר די יידן פּלאַקאַטן אויף אַלע מויערן:

„ווער ס׳וועט אַרויס פון יידן־שטח, ווערט באַשטראָפט מיט טויט״!

„ווער ס׳וועט קומען אין קאָנטאַקט מיט אַן אַריער, ווערט באַשטראָפט מיט טויט״!

„ווער ס׳וועט אַרויס אויף דער גאַס אָן דעם יידן־צייכן, ווערט באַשטראָפט מיט טויט!״

...טויט! טויט! טויט!

קלאַפּן פאַרחלשט אַלע הערצער:

— איז שוין נאָך אַלעמען? אונדזער סוף?

ענטפערט דאָס יידישע בלוט פול מיט דורותדיקער שרעק:

— עס הייבט זיך ערשט אָן! עס הייבט זיך ערשט אָן...

צ ו ו י י ב ע ל ע ך

עס איז געווען זומער.

אין די צימערן פון יתומים־הויז, אויף מארישין * איז שטיל און זויבער. די עלטערע קינדער זענען אוועק אין געטאָ, אין די שאפן, וווּ זיי לערנען זיך זיין שוסטער, שניידער און טישלער.

אויף דעם גרויסן פעלד־שטח האָט די לערערקע סאניע געשפּילט זיך מיט די קינדער. ווי א זילבערן גלעקל קלינגט זייער געלעכטער אין ארום. די זון גלעט די קינדישע קעפּלעך, און גייט נאָך ווי א גוטע מאמע זאָרגעוודיק זייערע טריט.

די קינדער זענען פון שטאטישן יתומים־הויז אין געטאָ איבערגעפירט געוואָרן אין מאַרישין און פונקט אַזוי ווי אין דער שטאָט, לעבן זיי אין א באַזונדערער וועלט.

זייער היים איז דאָס יתומים־הויז, די דערציער זייערע טאטע־מאמע. די פרוי מינץ, די פארוואלטעריך פון יתומים־הויז, האָט נאָך אלס יונגע לערערין אָנגעהויבן ארבעטן אין היימען פאר ארעמע קינדער. נאכן מאנס אומקומען אין יענער מלחמה, האָט זי זיך איבערגעצויגן אין יתומים־הויז. די קינדער זיינען געוואָרן פאר איר אלץ. זיי האָבן אויסגעפילט אירע טעג און נעכט, אויסער זיי האָט זי גאָרנישט געזען. ווען די דייטשן האָבן פארנומען די שטאָט לאָדזש, זיינען פיל לערער פון יתומים־הויז זיך צעלאָפן, ווער צו א קרוב און ווער אריבער די סאוויעטישע גרעניץ. די פרוי מינץ איז אוועק אין געטאָ צוזאמען מיט די קינדער. זי האָט פאר זיי אויסבאהאלטן דעם גרויל פון אלע טעג, נישט צוגעלאָזט קיין אמרו, קיין שרעק צו זייערע קינדישע הערצלעך.

ווען די ערשטע שילער זענען אַוועק זיך לערנען אן ארבעט אין די רעסאָרטן, זענען צום ערשטן מאָל אין יתומים־הויז אריינגעבראכט געוואָרן די געטאָ ווערטער: „אקציעס", „עוואקואציע", „רעגיסטראציע" און אלע נייעסן, וואָס זיי האָבן געהערט פון די דערוואקסענע.

די קינדער זיינען כמעט קיין מאָל פון מארישינער שטאָט־טייל נישט ארויס. זיי האָבן נישט געזען די צוימען, די בריקן, און נישט באַנומען, וואָס איז אַזוינס דאָס געטאָ. זיי האָבן זיך די דייטשן פארגעשטעלט, ווי די

---

* מארישין — א טייל פון לאָדזשער געטאָ.

גזלגים פון די מעשה׳לעך, וועגן וועלכע די לערערקעס סאָניע או מאַשע דערציילן; זיי האָבן ווייטער געשפּילט זיך אויפן פעלד אין פייערלעשער, פּאָליציאַנטן, ארטיסטן און דער עיקר אין זעלנער. פון די קוסטעס האָט זיך געהערט „שלומקע אולאנס" קאמאנדע:

לינקס! רעכטס! צוזאַמען! פאַ־רויס!

אויפן פעלד האָבן מאַרשירט אַ גרופּע ייִנגלעך מיט צווייַגלעך אין די הענטלעך. די „ביקסן" האָט שלומקע אליין אויסגעשניטן פון די צווייַגן.

צו דריי יאָר איז שלומקעס מאמע געשטאָרבן. דער טאטע האָט אים אין יתומים־הויז געבראַכט ביז די צייטן וועלן לייכטער ווערן און אזוי איז שלומקע שוין דאָרט פארבליבן.

דער מאַמעס פּנים, די היים איז איינציקווייז אין זיין זכרון צערונען. מיט א באַהאַלטענעם ציטער האָט שלומקע א גאַנצע וואָך געוואַרט אויף דעם פרייטיקס צונאַכט; שטענדיק מיט דער זעלבער שרעק געטראַכט:

— דער טאטע זאָל נאָר קומען...

שוין פון דער פרי אָן האָט ער אויסגעקוקט, נישט געקאָנט זיך דערוואַרטן ביז עס וועט פינצטער ווערן. א גליקלעכער און א שטאָלצער געווען, ווען דער טאטע האָט אין זיין גרויסער האַנט זיין הענטל געהאַלטן און אזוי ארומגעפירט איבערן פעלד, דערציילט, ווי פאַר אַ גרויסן, פון שאָפ, פון דער ארבעט, אויסגעפרעגט זיך פון אלעמען אין יתומים־הויז.

— מען שלאָגט דיך שלומקע? — האָט יעדעס מאָל דער טאטע אומרואיק געפרעגט, ביי די ווערטער איז שטענדיק זיין פּנים אומעטיק געוואָרן, די שטימע פארהאַקט זיך, ווי דער געדאַנק אַליין וואָלט אים וויי געטאָן.

— האָב נישט קיין מורא, דערצייל אלץ, האָט דער טאטע אפטמאָל איבערגעחזרט. זאָג, אפשר ביזטו הונגעריק?

— קיינער שלאָגט דאָ נישט — האָט שלומקע מיט אַן ערנסט פּנימל פארזיכערט, ווי ער וואָלט געוואָלט דעם טאַטן באַרואיקן.

אַנומלט האָט דער לערער זלמן אויסגעריסן שלומקען אַן אויער, ווען ער האָט אויפן טיש אויסגעגאָסן די זופּ. דאָס אויער איז א גאַנצע וואָך בלוי געווען, נאָר וועגן דעם וואָלט שלומקע קיינמאָל דעם טאַטן נישט דערציילט.

ווען די ייִנגלעך, וועלכע ארבעטן אין טישלער־רעסאָרט פלעגן דערציילן פון די אקציעס, ווי די דייטשן כאַפּן מענער אויף ארבעט, האָט שלומקע געטראַכט:

— צו מיין טאַטן וועלן זיי נישט קומען!... אים וועלן זיי נישט נעמען...

אין איינעם א פרייטיק, ביז שפּעט פארנאַכט, איז זיין טאטע נישט געקומען. שלומקע איז ארויס אויף דעם וועג, אַוועקגעשטעלט זיך ווי אַ פאַרגליווערטער און אויסגעקוקט, אויסגעקוקט די ווייט. ער איז צוריק־געגאַנגען אויף דעם פעלד־שטח, אנידערגעזעצט זיך אויף דער באַנק, נישט

געוואָלט אַריינגיין עסן נאַכט־מאָל, נישט געוואָלט זיך לייגן שלאָפן, אויסגעקוקט די פינצטירנישׂ, געוואַרט און געוואַרט.

— קום שלאָפן — האָבן אים די קינדער געצויגן. דער טאַטע וועט נישט קומען... ער איז מסתמא שוין פאַרשיקט...

— פון וואַנען ווייסטו, אַז ער וועט נישט קומען? — האָט דבורהלע זיך אָנגערופן מיט איר פאַרצויגן קעלעכל. רומקאָווסקי האָט היינט אַרויס־געגעבן אַ ראַציע... דער טאַטע איז געגאַנגען אין ריי...

— רומקאָווסקי האָט נישט געגעבן קיין ראַציע — האָבן די קינדער איבערגעשלאָגן, די ראַציע איז נאָך נישט אַרויסגעגאַנגען...

— קום פרעגן ביי די „סיסטערס" האָט זיך געשפּאַרט דבורלע, זיי ווייסן אַלץ...

די נאַכט איז שלומקע לאַנג געלעגן אונטער דער דעק, נישט געוואָלט קיינעם זען. יעדע ווײַלע געזען דעם טאַטן אַן אַנדערן. אַמאָל אַ קראַנקן, אַמאָל אויף אַ גרויסן וואָגן, פול געפּאַקט מיט יידן. מיט עטלעכע טעג צוריק האָט שלומקע געהערט, ווי די לערערקע דערציילט דעם לערער זלמן: — היינט האָט מען געפירט אַ פּאַרטיע...

שלומקע איז געלעגן אַ פאַרציטערטער אין שרעק און געטראַכט:

— וואָס איז דאָס אַ פּאַרטיע?

שפּעט אין דער נאַכט איז שלומקע אַ מידער איינגעשלאָפן. צומאָרגנס איז ער אויפגעשטאַנען שוין גאָר אַן אַנדערער. ער האָט ווי שטענדיק מיט די קינדער געשטיפט, געשפּילט זיך אין כאַפּערלעך, נאָר ווען צו עמיצן פון די קינדער איז געקומען אַ טאַטע אָדער אַ קרוב, איז שלומקע מיטאַמאָל אומעטיק געוואָרן. ער האָט זיך אוועקגעשטעלט אין אַ זייט און אונטער־געכאַפּט יעדעס וואָרט שווייגנדיק. טיף אין זיין הערצל איז געווען באַהאַלטן די בענקשאַפט צום טאַטן, צו די פאַרנאַכטיקע שפּאַצירן אויף דעם פעלד, צו דעם טאַטנס גרויסע, וואַרעמע הענט.

די לערערקעס האָבן זיך אָפט געוווּנדערט:

— אַזאַ קליינער און אַזוי פאַרביסן... ער זאָל זיך דאָס ווען צעוויינען...

יעדע שטוב האָט געהאַט אַ בעל־הבית — איינס פון די קינדער. קיינעם האָבן די קינדער אַזוי נישט געפאָלגט ווי שלומקע. זיי האָבן פאַר אים דרך־ארץ געהאַט און האָבן אים אויסגעקליבן פאַרן בעל־הבית פון זיין שטוב. צווישן אַלע קינדער האָט נאָר שלומקע געקאָנט אַזוי שיין פאַרבעטן דאָס בעטל, די דעק אויסלייגן גלייך אויף אַ„קאַנט", קיינער האָט נישט געקענט דערציילן אַזעלכע שיינע מעשהלעך, אַזוי גוט אָנפירן אין זעלנער און קיינער האָט נישט געקענט אויסגעפינען אַזעלכע גוטע ערטער ווו אויסבאַהאַלטן די „ביקסן" פאַרן שונא. זיין אַנצוגל איז שטענדיק ריין און גאַנץ געווען, אַלץ אין אָרדענונג צוזאַמענגעלייגט. זיינע זעלנער האָבן אים אויסגעוויילט פאַר אַ קאָמאַנדיר, גערופן אים מיט דעם נאָמען „אולאַן".

דבורהלע, דאָס זעקסיעריקע מיידעלע, האָט זיך שטענדיק פון דער וויטנס צוגעקוקט ווי די יינגלעך שפּילן זיך אין זעלנער, ווי זיי יאָגן זיך,

פאלן, הויבן זיך אויף און לויפן ווייטער. די שפיל איז איר געפעלן געוואָרן. זי האָט זיך אויסגעזוכט א צווייגל, צוגעלאָפן צו שלומקען און נישט דרייסט געבעטן:

— איך וויל אויך זיין א זעלנער...

שלומקע האָט דאָס צווייגל צוגענומען און הארט געזאָגט:

— א מיידל קאָן נישט זיין קיין זעלנער!

אלע יינגלעך האָבן זיך צעלאכט און דבורהלע, א פארשעמטע, איז צוריקגעגאנגען אין איר גרופע. די זעלנער אויסגעשטעלט אין אַ ריי האָבן מאַרשירט איבערן פעלד ארום דעם יתומים־הויז. ווייט האָבן זיך געטראָגן זייערע העברעאישע און יידישע לידער, וואָס דער לערער זלמן האָט זיי אויסגעלערנט. אמליבסטן האָבן די קינדער געזונגען דאָס ליד, וואָס איינער פון די עלטערע שילער האָט צוגעטראכט:

רומקאָווסקי חיים,
גיט אונדז קלאיען...
וויל, אז אלע יידן,
זאָלן זיין זאט, צופרידן...
דאָס געטאָ זאָל ווי א זייגער גיין!
איינס, צוויי, דריי!

דער לעצטער אין דער ריי האָט געשפאנט דער קליינער אייזיק, דער יינגסטער פון די זעלנער און סאפעדיק אַ פאַרשפעטיקטער נאָכגעצויגן:

איינס, צוויי, דריי!

שלומקע האָט זיינע זעלנער אויסגעלערנט פויזן אויפן בויך, פאלן, לויפן, אַרומגעפירט אַזוי לאַנג, ביז אויף זיין פנימל האָבן זיך באוויזן קליינע טראפנס שוויס, דעמאָלט האָט ער באפוילן:

— איצט זאָל ווערן נאכט!

אלע קינדער האָבן זיך אויסגעצויגן אויפן גראָז, געלעגן מיט פארמאַכטע אויגן און געוואַרט, ביז שלומקע וועט ארויסנעמען פון זיין טאַש זיין פייפל און געבן א „סיגנאל" צום קאמף.

אין איין אויגנבליק האָבן זיך די קינדער אויפגעכאפט, גענומען די צווייגלעך אין די הענטלעך און געפאָכעט אזוי לאנג, ביז זיי זיינען צעבראָכן געוואָרן, ביי וועמען עס איז געבליבן דאָס צווייגל גאנץ, דער איז פון קאמף ארויס דער זיגער. שלומקע האָט אין זיינע הויזן־קעשענעס שטענדיק געהאלטן גרויסע, ברוינע קאשטאנעס. ווער עס האָט געווינען אין קאמף, דער האָט באקומען אן אויסצייכענונג דריי קאשטאנעס. אזוי האָט שלומקע געפירט זיין ארמיי.

יעדן נאָכמיטאָג נאָך דער טויטער שעה האָבן זיך די קינדער געשפילט אין א שול. אין א שול האָבן זיי זיך געשפילט בסוד, קיינער פון די לערער זאָל נישט זען. זיי האָבן נאָכגעמאכט די לערערס ווי זיי אונטעררעדן, ווי זיי רעדן, מיט די זעלבע באוועגונגען, מיט די זעלבע פנים־קנייטשן. אמבעסטן פון אלע האָט כאַצעק נאָכגעמאַכט די פארוואלטערין פון יתומים־הויז,

איינגעבויגן מיט פארלייגטע הענטלעך, אַזוי ווי די פּאַרוואַלטערין, האָט ער זוייך פּאַמעלעך גערעדט:

— קינדערלעך... מען טאָר נישט קריכן אויףביימער!... ווייל די ביימער לעבן... עס טוט זיי וויי... און איצט וועל איך אייך דערציילן א מעשהלע פון א ייִנגעלע, וואָס האָט דווקא געקלעטערט אויף ביימער...

זיי זענען געזעסן ערנסט און רואיק זיך צוגעהערט, ווי זיי וואָלטן עס געהערט צום ערשטן מאָל, נאָר די אייגעלעך פון די פּריצייטיק רייף־געוואָרענע קינדער האָבן געפינקלט, די ליפּן האָבן זיך פאַרצויגן אין אַ באַהאַלטענעם געלעכטער.

אַזוי זענען אַדורך צוויי יאָר.

אין געטאָ ליצמאַנשטאַט (לאָדזשער געטאָ) זענען געקומען טראַנספּאָרטן פון אַלע לענדער פון אייראָפּע, עס זענען אַרויסגעפירט געוואָרן טויזנטער אויף אַרבעט, אַ טייל איז אומגעקומען פון הונגער און קראַנקייטן. אין יתומים־הויז איז געווען א באַזונדערע וועלט, א קינדערישע צעשפּילטע, זאָרגלאָזע וועלט.

די לערערינס האָבן געקוקט אויף די אָפּגעבערענטע, ברוינע פּנימלעך און מיט שרעק געטראַכט:

— ווער ווייסט, וואָס ס'דערוואַרט די עופהלעך? איז דאָס מעגלעך, אַז די דייטשן זאָלן די קינדער גאָרנישט טאָן? וואָס מיינען זיי דערמיט?

אין איינעם א טאָג איז אויף מארישין אַראָפּגעקומען חנה'לעס טאַטע. מ'האָט אים באַפוילן קומען מיט פערד און וואָגן מיט אַלע בעל־עגלות גלייך...

— וואָס פירן? וועמען פירן? — האָט וויגדאָראָוויטש געפרעגט א צעטומלטער.

— פרעג נישט קיין קשיות — האָט אים געענטפערט מאיר פון דער „ווייסער גוואַרדיע".* גיי נאָכן קינד און קיין אויג זאָל עס נישט זען... א שאָד א רגע צו פאַרלירן! וויגדאָראָוויטש האָט פאַרלוירן דעם קאָפּ. א פאַרמע־ליקטער, א שמוציקער געלאָפן איבער די פעלדער פון מארישין, דער וועג איז געוואָרן אַלץ לענגער און לענגער, קוים א לעבעדיקער אָנגעקומען צום יתומים־הויז; אריין אין דעם צימער פון דער פאַרוואַלטערין און גלייך פון דער טיר אָנגעהויבן:

— איך בין געקומען נאָך חנהלען... דאָס הייסט, זי וועט ווייטער זיין ביי אייך. איך... וועל זי נאָר נעמען אויף א פּאָר טעג... מענטשן רעדן... איך ווייס — האָט ער זיך געפּלאָנטערט אין די רייד — די דייטשן גרייטן זיך די קינדער אַרויסצופירן...

— אַרויספירן! — האָט ווי אַן עכאָ איבערגעחזרט די פרוי מינץ. איר האַרץ האָט א זעץ געטאָן, אירע ליפּן זענען ווייס געוואָרן. זי האָט זיך

---

* דאָס זענען געווען אַרבעטער, וואָס האָבן צעפירט מעל איבער די קאָאָפּעראַטיוון און בעקערייען.

אָנגענומען מיט כּוח און אָנגעהויבן בּאַרויִקן דעם פּאַטער. זי איז געווען א פרוי א ניכטערע, אַלץ רויִק און זאַכלעך באַנומען. אַליין גרוי ווי א טויב, האָט די פינף־און־זעכציק־יעריקע פאַרוואַלטערין פון יתומים־הויז צוגעגעבן מוט, געטרייסט אַלע דערוואַקסענע אַרום. די קינדער פון יתומים־הויז זענען אין איר האַרץ איינגעבאַקן געוואָרן, ווי אייגענע. פאַר אירע אויגן זענען צוויי דורות יתומים אויסגעוואַקסן, די קליינע אונטערגעוואָרפענע קינדער, וואָס פאַרשידענע אומבאַקאַנטע מענטשן האָבן אין אירע הענט געבראַכט, האָט זי מיט מאַמע־פרייד אויפגענומען, אויסגעהאָדעוועט, אין שול געשיקט אין ווערקשטעל, צו דער חופּה געפירט. אָפּטמאָל בייַנאַכט הייבט זי זיך אויף פון בעט, מיטן לאַנגן שלאָפראָק און מיטן שטעקן אין דער האַנט, לאָזט זי זיך איבער די קינדער־שטובן. זי שטעלט זיך אָפּ ביי יעדן בעטל באַזונדער, באַטראַכט די פאַרשלאָפענע פּנימלעך, צאַרט און ליבלעך גלעט זי מיט איר האַנט איבער די קינדערשע קעפּלעך, אירע ליפּן באַוועגן זיך פּאַמעלעך, ווי זי וואָלט תּפילה־געטאָן פאַר די איינזאַמע, פאַרגעסענע, פאַרלאָזענע קינדער. אמלענגסטן פלעגט די פאַרוואַלטערין פון יתומים־הויז פאַרהאַלטן זיך ביי חנהלעס בעטל און אַריינרעדן אין איר ראָזע פּנימל:

— האָסט זיך צעפּעלעך פאַרפלאָכטן... מיט א שניַרעלע פאַרבונדן...

דו קאָקיעטקעלע מיינע... האָסט זיך ליב צו פּוצן?

— וואַרט, וואַרט, זאָל זיך נאָר ענדיקן די מלחמה, וועסטו יעדן טאָג האָבן נייע שלייפן... א ווילסט? — האָט זי אַריינגערעדט אין שלאָפנדיקן קינד, קוועלנדיק פאַר נחת.

ווען זי האָט דערהערט די ידיעה, וואָס חנהלעס פּאַטער האָט געבראַכט, ווי שרעקלעך עס איז איר געוואָרן אויפן האַרץ, האָט זי אים אָנגעהויבן טרייסטן מיט א גוטמוטיקן שמייכל:

— אַלץ קאָנען זיי טאָן... נישטאָ אזא געמיינהייט, וועלכע זיי זאָלן זיך שעמען, נאָר קינדער? צוליב וואָס זאָלן זיי דאָס טאָן? צו קיין אַרבעט טויגן זיי נישט, קיין נוצן קאָנען זיי נישט געבן... גלויבט מיר — האָט ווייטער געצויגן די פרוי מינץ — מיר אַלע זענען קראַנקע מענטשן... גענוג א בלעטל זאָל פאַלן... מיר זאָלן לויפן!

— כ'ווייס, כ'ווייס — האָט אומעטיק געשאָקלט מיטן קאָפּ דער פּאַטער פון קינד, נאָר זעט איר, פרוי מינץ, ביי מיר איז שוין גאָרנישט מער געבליבן, דאָס איז דאָס לעצטע, ווי זאָגט מען דאָס, אַן אָפּגעהיטענעם היט גאָט אַליין! גיט מיר דאָס קינד אויף א פּאָר טעג... איך וועל עס ערגעץ אויסבאַהאַלטן...

— ווי איר ווילט — האָט די פאַרוואַלטערין א מאַך געטאָן מיט דער האַנט, נאָר איך בעט אייך... מאַכט נישט קיין פּאַניק! ווייניק איז ביז היינט גערעדט געוואָרן? מיר זאָלן זיך מיט אַלע רייד איבערנעמען, האָבן מיר נישט אויף וואָס צו מאַטערן זיך...

אַלע קינדער האָבן נאָכגעקוקט חנה'לען, וועלכע איז מיטן פּאַטער פּאַמעלעך אַראָפּגעגאַנגען פון פעלד־שטח און נייגעריק געפרעגט:

— פאַרוואָס גייט חנה׳לע אוועק ?

עס האָט לאַנג נישט געדויערט און אויף מאָרגן האָבן אָנגעהויבן קומען קרובים. מאַמעס און באַקאַנטע פון די יתומים, וועלכע זענען איינגאַנצן געבליבן אָן עלטערן אין געטאָ. דער הויף איז געוואָרן פול מיט מענטשן, זיי האָבן אָנגעפילט די לופט מיט אַ יאָמער און שרעק, פאַרגעסן, אַז אַרום שטייען אויפגעציטערטע קינדער און הויך זיך געעצהעט מיט די לערערקעס :

— ווי מיינט איר פרײַלין סאָניע ! וואָס דאַרפן מיר טאָן ? — האָט פאַרזאָרגט געפרעגט אַ דאַר, פאַרטריקנט ווײַבל. איר פּנים איז געווען גרוי, די אויגן טיף אין קאָפּ אַרײַן. ווי נישט ביים קלאָרן זינען האָט זי זיך אַרומגעקוקט איבער אַלע פּנימער און נאָכאַמאָל איבערגעפרעגט :

— ווי מיינט איר ? — גיט אַן עצה...

— איך מיין — האָט זיך אָנגערופן אַ צווייט ווייבל, וועמענס מאַן איז געפאַלן אויף דעם וועג קיין וואַרשע, איך מיין, אַז די דייטשן וועלן די קינדער גאָרנישט טאָן, דאָס זענען דאָך יתומים ! — האָט זי אַן אויפגעטרייסלטע אויסגעשריגן. וואָס הייסט עפּעס אַרויספירן ? זאָלן זיי קומען, איך וועל זיי געבן מיין בראָך מיט מיינע יסורים !

— וואָס טויגן די רייד ? — האָט זיך אַריינגעמישט אַן עלטערער מאַן, די קינדער זענען אין אַ סכנה, וואָס איז דאָ לאַנג צו טראַכטן ? דאָ איז מיינע אַ פּלימעניצע. איך ווייס נישט, ווער קאָן היינט זיין אַ קלוגער, נאָר אין אַ סכנה דאַרף מען זיין צוזאַמען.

אַלע האָבן געשריען, גערעדט צוזאַמען :

— יאָ נעמען די קינדער, נישט נעמען ?...

אין צימער פון דער פאַרוואַלטערין פון יתומים־הויז האָבן זיך צוזאַמענגענומען די לערערס און באַטראַכט די לאַגע.

די לערערס זענען געשטאַנען פאַרצווייפלט און נישט געפונען קיין ווערטער.

— אויב דאָס זאָל געשען... האָט זיך אָנגערופן דער לערער זלמן, מוז קומען צו אַ רעוואָלוציע, וועט נישט אומזיסט זיך גיסן בלוט !

— ווייניק גיסט זיך אונזער בלוט ? ווייניק בלוט האָבן מיר געגעבן ?

— האָט מיט ביטערקייט געזאָגט די פרוי מינץ, נאָר אויב באַהאַלטן די קינדער, ווו איז דאָ אַזאַ אָרט... פאַר אַלע ?

— און אויב די דייטשן וועלן קומען און נישט געפינען די קינדער, וועט זיין נאָך ערגער — האָט זיך אָנגערופן דער בוכהאַלטער, אַ מענטש אַן עלטערערער, אַ טרוקענער. אין יתומים־הויז האָט ער פאַרנומען די ווייטסטע צימער, „דער ליאַרם זאָל אים נישט שטערן״.

— לאָמיר רופן אַ פאַרזאַמלונג פון אַלע קרובים — האָט זיך אָנגערופן די קראַנקן־שוועסטער, דאָס זענען קינדער... עס איז אַן ערנסטער מאָמענט ! מיר קאָנען נישט זיין פאַראַנטוואָרטלעך...

— און מיט וואָס וועט איר קומען צו דער פאַרזאַמלונג ? — האָט מיט חוזק געפרעגט דער בוכהאַלטער. איר ווילט אַז מאָרגן זאָל די גאַנצע

געטאָ קילנגען דערפון, אז מיר מאכן פאַרזאַמלונגען... מירן נאָך אלע גיין אין תפיסה!

— עס גייט נישט אין אונז, נאָר אין די קינדער — האָט בייז איבערגעריסן די פרוי מינץ. אין אָנהויב האָט זי נישט געקאָנט זיך פאָרשטעלן די אלע רייד זאָלן זיין אמתדיק, נאָר די פנימער פון די מאַמעס האָבן דעם גאנצן אמת געזאָגט.

— יאָ, מיר מוזן זאָגן אָפן די עלטערן, וואָס זענען נאָך דאָ: ווער עס וויל, זאָל נעמען די קינדער... באהאלטן. און גלייך האָט זי זיך מיטביידע הענט אָן דעם קאָפּ אָנגעכאַפּט:

— גאָט מיינער! די קינדער... ווו באהאלטן?

זי איז ארויס אויף דעם הויף א דערשראָקענע, ווי זי וואָלט זיך געריכט יעדע רגע אויף די דייטשן.

די קינדער פלעגן נאָכמאכן אירע שמאָלע טריט, ווי זי שלעפּט אונטער דעם ראָק, פלעגן אונטערוואַרפן פארשידענע ווערמלעך אויפן פאָרהאַנג פון איר פענצטער, אָבער עס איז גענוג געווען, זי זאָל זיך ווייזן פון דער ווייטנס, עס זאָל פאלן א וואָרענונג:

— דער ווייסער קאָפּ גייט... און גלייך פלעגן די קינדער שטיל ווערן. איצט אויף איר אָנקומען האָבן אלע קינדער זי ארומגערינגלט, ווי הינדלעך ארום א קוואָקע, געטולעט, געוואַרט אויף א וואַרעמען בליק.

— איך ווענד זיך צו אייך — האָט זיך אָנגערופן די פרוי מינץ, צו די פאַרזאַמלטע — איר זאָלט באַשליסן די קינדער נעמען צו זיך, אָדער לאָזן דאָ... נאָר איר מוזט פארשטיין... דערווייל נישט שטערן. ס׳מוז זיין אָרדענונג...

אויף דעם הויף איז אָנגעקומען א גרופּע פרויען, מענער און קינדער, זיי האָבן אין א זייט צוגערופן די פאַרוואַלטערין פון יתומים־הויז און ציטערדיק געבעטן:

— הארציקע מאַמע, נעמט מיין קינד... באַהאַלט צווישן די יתומים... וואָס זאָלן מיר טאָן? אין געטאָ ברענט א פייער! ווו אנטלויפן?

א מאַמע פון א דריי־יעריק מיידעלע האָט אָנגעכאַפּט די פרוי מינץ ביים האַנט און א צעטומלטע געפּלאָנטערט זיך אין די ווערטער:

— איך... דאָס הייסט איך און מיין מאַן ווען ארבעטן פאַר אלע יתומים ביז סוף מלחמה, ס׳גאַנצע לעבן, אלץ טאָן... איר זייט א מאַמע פון יתומים. לאָזט נישט... לאָזט נישט מיין האַרץ זאָל צעריסן ווערן, הארציקע, ראַטעוועט!

אלע מאַמעס האָבן אָנגעהויבן וויינען: ראַטעוועט אונזערע קינדער! דאָ וועט קיינער נישט קומען...

— אָבער איך, איך — האָט געשטאַמלט די פאַרוואַלטערין פון יתומים־הויז — וואָס קאָן איך? וואָס ווייס איך? זי האָט זיך פאַרלוירן, געקוקט אויף דעם פולן הויף מיט קינדער, פרויען און מענער דערשטוינטע, פאַרציטערטע, צעשריגענע און נישט געוווּסט, וואָס צו זאָגן.

— איך וועל ווארטן ביז מאָרגן — האָט זיך א מאמע אָנגערופן, אפשר וועט גאָט העלפן... די פרוי מינץ וועט גיין צום הער פרעזעס *... בעטן... ער האָט דאָך אליין א הארץ פון א פאָטער!

— זיכער, זיכער... האָבן אונטערגעכאַפּט עטלעכע פרויען — דער פרעזעס גיט אוועק ס'לעבן פאר די יתומים, ער וועט נישט צולאָזן... און מיר, וואָס קאָנען מיר?

עטלעכע קרובים האָבן די קינדער אהיימגענומען — די מערסטע נישט. איינציקווייז, איז מען זיך פאנאַדערגעגאנגען. די נאכט איז צוגעפאלן. מיטאמאָל זענען אלע קינדער אדורכגענומען געוואָרן מיט אזא קעלט, אז עס האָט זיך געהערט דאָס קלאַפּן פון זייערע ציין.

די פרוי מינץ, ווי זי וואָלט זיך מיטאַמאָל דערוועקט פון א שווערן חלום, האָט אויסגערופן צו די לערערקעס:

— א שיינעם פערסאָנאַל האָב איך! גלייך פארלירן זיי די קעפּ! נעמט צוזאמען די קינדער. שוין נאכט... גאָט מיינער... וואָס איז מיטן נאכט־מאָל־צייט?

מיט אראָפּגעלאָזטע קעפּלעך, ווי בלומען פאר א שטורעם, זענען די קינדער געזעסן ביים טיש, געהאלטן די לעפל אין די הענטלעך און געמישט, געמישט די זופּ, צופירן דעם לעפל צום מויל נישט געקאָנט. פולע טעלער עסן זענען געבליבן אויפן טיש. די עלטערע יינגלעך האָבן זיך אויפגעשטעלט, צו צו דער טיר און שטיין געבליבן, מורא געהאט ארויסצוגיין אויף דעם הויף, געשראָקן זיך פאר דער פינצטערניש.

— קומט שלאָפן, ווערימלעך מיינע! — האָט געיאָגט די קינדער די לערערין מאשע. קומט, קומט! — האָט זי געוואָלט, ווי שטענדיק, מיט א געלעכטער די קינדער איינבעמען, נאָר אויפן פּנים האָט זיך קיין שמייכל נישט געלייגט. זי האָט ערנסט צוגעגעבן מיטאמאָל:

— מירן איך קיינעם נישט געבן, נייז, טייבעלעך מיינע!

אין די שלאָף־צימערן האָבן די קינדער שטיל צווישן זיך געשמועסט:

— ווו פירן די דייטשן? מיינען זיי נאָר די גרויסע קינדער, אָדער אלע... ווי אזוי זעט אויס אן אקציע?

— אפשר האָט דער לערער זלמן דערציילט די דייטשן פון צעברא־כענעם אויוון? — האָט א דערשראָקענע געפרעגט כאצעק — און דערפאַר...

קיינער האָט זיך צו אים נישט צוגעהערט, נאָר אברהמל האָט זיך צעלאכט:

— דו נאר איינער, דער לערער אליין האָט מורא פאר די דייטשן!

— מ'טאָר נישט לאכן... האָט שלומקע ערנסט געזאָגט און ווייטער געלעגן א פארטראכטער, זיין פּנימל איז געווען אָנגעשטרענגט, ווי עס וואָלט

* אזוי האָט מען אין לאָדזשער געטאָ גערופן דעם „עלטסטן דער יודן" — מרדכי רומקאָווסקי.

אים געמאַטערט עפּעס שווערעס, אומקלאָרעס. אין זיין בעטל איז אריין דער קלײנער אײזיק און נישט דרייסט געבעטן:

— לאָז מיך אריין... איך האָב מורא אליין...

— א זעלנער האָט נישט קיין מורא — האָט שלומקע ערנסט געזאָגט און צוגעדעקט אים מיט זיין דעק, צוגערוקט דאָס קישן, ארומגענומען, צוגעטוליעט צו זיך. ביידע קינדער זענען איינגעשלאָפן מיט א טיפן, שווערן שלאָף.

פאַרטאָג האָט אלעמען דערוועקט א רעש פון מאשינען.

— אָנטאָן זיך אויף גיך! — האָט באפוילן די לערערקע סאָניע. זי האָט זיך באמיט צו זיין רואיק, נאָר איר פּנים איז געווען געל, ווי וואקס, איר קול האָט געציטערט. די קינדער זענען מיט א פאַרהאקטן אָטעם ארויס פון די בעטלעך, אין איילעניש אָנגעטאָן, וואָס עס איז זיי אין די הענטלעך געפאלן.

— גיב מיר מיין העמד — האָט אברהמל שטיל געפרעדט צו מאָטלען.

— שא... די דייטשן וועלן נאָך הערן — האָט אלע באַרואיקט דער קלײנער אײזיק. זיינע הענטלעך האָבן געציטערט, נישט געקאָנט צוקנעפּלען די הייזלעך.

— איך... איך קאָן נישט — האָט ער געשטאמלט.

מיטאַמאָל האָט שלומקע דערזען דורכן פענצטער א מאשין אָנפאָרן אויפן פעלד־שטח. פון דער מאשין איז ארויסגעשפּרונגען א דייטש, א ווײלע ארומגעקוקט זיך און צו צו דער פרוי מינץ; מיטן בייטשל אָנגעוויזן אויף איינע פון די געביידעס פון יתומים־הויז...

— מאכט פּיס! האָט שלומקע מיט זיין גאנצער קראַפט א געשריי געטאָן און אויף אלע פיר ארויס פון דער שטוב, אנידערגעזעצט זיך אין גראָז, אויף דעם בויך אָנגעהויבן פויזען, אריין אין די קוסטעס, ביי א צוויגל זיך צעבלוטיקט א הענטל, ווייטער, ווייטער געקראָכן זיך נענטער צום בית־עולם־מויער. ביי דער מויער זענען געלעגן קלעצער אָנגעלייגט, ווי טרעפּלעך. שלומקע איז ארויף אויף א קלאָץ, מיט איין שפּרונג אריבער די נידעריקע בית־עולם־מויער און מיט אלע כוחות זיך געלאָזן לויפן. פונדערווייטנס האָט זיך געטראָגן א יאָמער, אויסגעמישט מיט א רעש פון מאשינען... וואָס ווייטער שלומקע איז געלאָפן, אלץ שטילער איז געוואָרן ארום. מיטאַמאָל האָט א פייף־געטאָן א מאשין, שלומקע איז אויפגעציטערט געוואָרן, ער איז געבליבן, ווי צוגעשמידט צו דער ערד, קוים ארויסגעשטאמלט.

— ארויסגעפירט אלע זעלנער... דבורהלען... אלע... אלע... און מיט א גרויס געוויין צוגעפאלן צו א מאַרמאָרענע פּליטע פון א מצבה.

עס זענען אדורך פינף טעג.

שלומקע האָט צוגעפויזעט צו דער מוקער, ארויף אויף א קלאָץ, פאַרזיכטיק ארומגעקוקט זיך אין אלע זייטן און פּאמעלעך אדורכגעקלעטערט אויפן פעלד־שטח, א ווײלע ליגן געבליבן אין גראָז, איינגעהערט זיך אין דער שטילקייט און מיט פּאמעלעכע טריט אָנגעהויבן זיך צו רוקן פאַראויס.

אַרום האָט געהערשט אַ שטילקייט, קיין סימן פון לעבן, ווי עס וואָלט דאָ קיינמאָל קיין מענטשלעכער פוס נישט געשטאַנען. מיט אַ פאַרהאַקטן אָטעם האָט שלומקע זיך אוועקגעשטעלט ביים פענצטער פון זיין שטוב און די פיסלעך אונטער אים האָבן אַ ציטער געטאָן, דאָס הערצל שטאַרקער אָנגעהויבן קלאַפּן. אין צימער איז קיינער נישט געווען, די זאַכן זענען געלעגן צעוואָרפן. שלומקע האָט אַ פאַרמאַטערטער זיך צוגעשלעפּט צו דער קיך, אויפגעעפנט די טיר, נישט דרייסט אריינגעשטעקט דאָס קעפּל.

— שלומקע! — האָבן אויסגערופן עטלעכע שטימען צוזאַמען. די קעכין איז צוגעלאָפן צו אים, אין דער הויך אַ הויב־געטאָן, און צוגעטולעט צום האַרץ, איינגעקוקט זיך אין זיין פּנימל, ווי זי וואָלט זיך אַליין נישט געוואָלט גלויבן, ווו ביסטו געווען? אולאַן מיינער? קאָמאַנדיר... טייערינקער? — האָט זי מיט די אויגן פול טרערן געגומען אויספרעגן.

ביים אויוון זענען געשטאַנען עטלעכע יינגלעך, וואָס האָבן זיך בעת דער „שפּערע"* אויסבאַהאַלטן אין די קאַרטאָפל־קעלערס, אויףביידעמס און אין פּוסטע, נישט באַוווינטע הייזער. אויף שלומקעס אָנקום האָבן אַלע אָנגעהויבן קלאַפּן אין די הענט:

— דער קאָמאַנדיר איז געקומען! דער קאָמאַנדיר!...

אַלע האָבן געקוקט אויף זיין שוואַרץ אויסגעצויגן פּנימל, אויף זיין אַנצוגל אין זאַמד אויסגעשמירטן און צוזאַמען גענומען אויספרעגן:

— ווו ביזטו געווען? וואָס האָסטו געגעסן? ווער האָט דיך אויס־באַהאַלטן?

— וואָס ווילט איר פון קינד? — האָט די קעכין אויסגעשריגן, לאָזט אים זיך אָפּרוען! גייט באַך די פּרוי מינץ, זאָל זי זעען... זי האָט אָנגעגאָסן אַ טעלער זופּ און דערלאַנגט שלומקען. קום... עס...! אָרעם קינד מיינס — האָט זי ציטערדיק גערעדט, גלעטנדיק זיינע איינגעפאַלענע בעקעלעך.

— איך בין נישט הונגעריק — האָט שלומקע קוים אַרויסגעשטאַמלט און אַרויס אויפן הויף, צו צום בוים, ווו ער האָט די „ביקסן" צום לעצטן מאָל באַהאַלטן. מיט ציטערדיקע הענטלעך אוועקגעשאַרט די בלעטער און פּאַמעלעך אָנגעהויבן אַרויסנעמען יעדעס צווייגל באַזונדער. דאָס איז אייזיקס... דאָס באַצעקס... און דאָס איז דבורהלעס... ער האָט זיך פאַרקוקט אויפן צווייגל און מיט באַדויער אַרויסגערעדט:

— פאַרוואָס איז דבורהלע נישט געוואָרן קיין זעלנער? זי איז בייז אויף מיר געוואָרן... און איצט איז שוין דבורהלע נישטאָ... נישטאָ מער! — האָט שלומקע געהעשט.

---

* „שפּערע" — אָפּשליסן: אַזוי האָט מען אין לאָדזשער געטאָ גערופן די טעג, ווען מ'האָט אַרויסגעפירט פון געטאָ קינדער, קראַנקע און זקנים. דאָס איז געשען אין אָנהויב סעפּטעמבער 1942. די גאַסן זענען אָפּגעשלאָסן געוואָרן. קיינער האָט נישט געטאָרט פאַרלאָזן די וווינונג און די דייטשן האָבן דעמלט אוועקגעפירט אין טויטן־לאַגער כעלמנאָ 15 טויזנט נפשות.

א ײ ז ע ר נ ג ן

עס האָט געפּלאַצט דאָס האַרץ פון געטאָ.

דער הימל האָט מיט ברייטע רעגנס אַ גאָס־געטאָן, ווי ער וואָלט וועלן אַלץ אָפּשווענקען, פאַרגיסן. שווימען איבער די פעלדער פון מארישין * שוואַרצע לוזשעס, צעגיסן זיך איבער די ברייטע וועגן, מישן זיך אויס מיט דער צעווייקטער, ליימיקער ערד.

אויף דעם וועג פון דער באַנליניע האָט מאַרשירט אַ טראַנספּאָרט יידן. פאַמעלעך און אומזיכער האָבן געטאָפּטשעט שיך, ברוינע, געלע און שוואַרצע. וויגן זיך אין די הענט שווערע וואַליזעס מיט מעשענע רינגען באַקלאַפּט. צערינען אין רעגן די גרויסע, פעטע אויפשריפטן:

— פרידריך מעלצ... ווין.

— מאַריאַ הילפּ... שטר...

— עלזאַ זאַנ... ווין...

רוקן זיך פאָרויס צילינדערס, הוטן, בערעטן, מאַנטלען, קורצע און לאַנגע. ווייבען אַראָפּ פון זייערע פּלייצעס געלע לאַטעס מיט שוואַרצע שטעמפּלען „יודע״. עס דאַכט זיך, אַז עס רוקן זיך פאָרויס צילינדערס, מאַנטלען און שיך.

און די מענטשן?

זיי זענען ווי איינגעשרומפּן געוואָרן צווישן די מלבושים. נאָר פון אונטער די קאָלנערס פון זייערע רייזע־מאַנטלען קוקן אַרויס אויגן אויס־געלאָשענע, פאַרצווייפלטע, פאַרגליווערטע אין צער. פאַרזיכטיק און דער שראָקן קוקן זיך אַלע איבער די פּוסטע פעלדער, איבער די פאַרלאָזענע איינגעפאַלענע הייזלעך, אָן טיר און אָן פענצטער, און פרעגן דערשטויבטע:

— ווו זענען מיר געקומען? זאָל דאָ זיין אַ געטאָ?

אַן אַלטער מאַן ברומט צו זיך בייז:

— אַלץ איז אַ ליגן, אַלץ איז פרעמד! דער ראַבינער אַליין האָט געפּרעדיקט, אַז עס איז נישט נייטיק מיטצונעמען די זאַכן. אַלץ איז צוגעגרייט געוואָרן!... וווינונגען מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן! אַרבעט! אָט איז עס!... דער אַלטער הונט האָט אָפּגענאַרט!

---

* אַ מזרחדיקע פאַרשטאָט פון לאָדזשער געטאָ.

לעבן אים, פּאַמעלעך און שווער קייקלט זיך, ווי אַ פול פעסעלע, אַ מיטלוווקסיקער, ברייטביינערדיקער מאַן מיט אַ פליך אויפן קאָפּ, ווי אומזיניק חזרט ער איבער אַן אויפהער:

— אַלץ האָב איך מיטגענומען! אַ בערשטל צו די האָר... צו די ציין... צו די שיך... צו... צו...

ווי אַ שיכור, מיט וואַקלדיקע טריט, וויגט זיך פּאַרויס און צוריק אַ יונגערמאַן אין אַ צעפּראַלטן מאַנטל, מיט אַ לעדערנעם פּאַרטפעל אין דער האַנט. זיין הויט איז טיף אַראָפּגעצויגן איבערן שטערן, ווי ער וואָלט נישט געוואָלט קיינעם זען, פון קיינעם נישט דערקענט ווערן. די געלע לאַטע ברענט אים, ווי זיי וואָלטן זי צו זיין ברוסט מיט נעגל צוגעקלאַפּט. דאָס לייב פאַרוווּנדעט, צעריסן. אין זיין פאַרפייניקטן מוח, ביז וויטיק, ביז משוגעת שלאָגט זיך איין געדאַנק:

— פאַרוואָס איז מאַרטאַ נישט מיטגעגאַנגען? אַלץ צוליב איר פאַרלאָזט. די עלטערן, די היים, ביי אַלע זיך פאַרהאַסט און אַליין געבליבן! זי איז נישט מיטגעגאַנגען! נישט... געבליבן ביי אירע ברידער, מיינע פיינט!

ווי אַ צעחושטער לויפט ער פאָרויס זיין ריי. בלייבט שטיין אויף אַ ווײַלע, גלייכט־אויס זיך מיטן צוג און לויפט ווייטער, ווי די ערד וואָלט געברענט אונטער זיינע פיס, מיט אירע פייער־צונגען געוואָלט אים איינשלינגען, פאַרשרפהנען. מיטאַמאָל בלייבט ער שטיין ווי א צוגעשמידטער, טראַכט, טראַכט און מיט אלע כוחות לאָזט ער זיך לויפן אויף צוריק.

— שטייך בלייבן! — פאַלט אַ באַפעל און גלייך דערנאָך אַ שאָס.

פרידריך מעלצער, דער באַרימטער ווינער דאָקטאָר, גיט זיך אַ וואָקל פאָראויס און צוריק, צעשפרייט די הענט אין דער לופט און פאַלט אויף דער ערד, ווי אַ פאַרוווּדעטער פויגל.

— מען שיסט! ליבער הער־גאָט! — ציטערט־אויף אין דער ערשטער ריי אַן אַלט פאַרפאַלק און מיט קליינע טריט הייבן די צוויי אַלטיטשקע אָן לויפן פאַר זיך.

אויף אַ ווײַלע ווערט אין דעם צוג אַזאַ מין טויט־שטילקייט, ווי אַלעמענס פיס וואָלטן פאַרזונקען אין די ברייט צעגאָסענע לוזשעס.

— לוסטיקער מאַרשירן! — טרייבט־אונטער אַן ס.־ס.־מאַן פאָכנדיק מיטן דינעם, גומענעם בייטשל אין דער לופט.

— לאַופען!

די אויסגעשרייען פון די ס.־ס.־לייט באַרואיקן די צוויי אַלטע. זיי גלייכן זיך אויס מיטן צוג און האַלטנדיק זיך פאַר די הענט, ווי צוויי פאַרבלאָנדזשעטע קינדער גייען זיי ווייטער.

— האָט מען ווירקלעך געשאָסן? אפשר האָט זיך עס אונז בלויז אויסגעוויזן? — שטאַמלט ציטערנדיק דאָס ווייב. דער מאַן ענטפערט נישט. ער איז מיט די געדאַנקען ביים איינציקן זון, וואָס איז אין ווין געבליבן.

— האַ, האַ, האַ! — שיסט ער פּלוצים אויס מיט אַ געלעכטער. אַט אַ בראַווער יונג! ער האָט עס גלייך פאַרשטאַנען און... אַ סוף געמאַכט דער'מיט! זאָל נאָר דאָס אַלץ „פאַרביי״, ווייס איך שוין, וואָס צו טאָן...

— כאָטש איינער האָט זיך געראַטעוועט — אָטעמט־אָפּ די אַלטע און גיט־צו מיט באַדויער: — מיר האָבן נישט באַדאַרפט אים פאַרשטויסן... אַן איינציק קינד... דערפאַר וועט אים איצט מאַרטאַ אויסבאַהאַלטן. זי איז נישט ווי זיי אַלע.

...איך, אָסקאַר מעלצער, אין געטאָ געקומען! — שלאָגט איר איבער דער מאַן מיט אַ כריפּעדיקער שטים. — אומזיסט פערציק יאָר געאַרבעט! גענומען די וואַליזעס און געגאַנגען! האַ, האַ, האַ...

— שווייג, שווייג! דו ביסט שוין גאַנץ בלעיד — האָט די פרוי גענומען אים באַרואיקן, ארומקוקנדיק זיך אַ דערשראָקענע אין אַלע זייטן.

— אָ, דער מאַן איז גאַנץ פאַררוקט — האָט זיך אויפן קול אָנגערופן אַן אָפּערעטן־זינגערין אַ יונגע, בלאָנדע פרוי אין אַ דינעם זומער־מאַנטל און אָפענע, לייכטע שיכלעך אויף די באָרוועסע פיס. די פּאָליציי איז נאָך איר געקומען ביינאַכט. זי האָט אין איילעניש פאַרגעסן, ווו עס ליגן אירע זאָקן. אַרויס פון דער שטוב כמעט אַ באָרוועסע. איצט, גייענדיק אויפן רעגן, טרייסלט זי זיך פאַר קעלט, קאָן קוים דעם אָטעם כאַפּן. זי באַטראַכט דאָס פאָרפאָלק, וואָס שפּאַנט פאַר איר און עס דאַכט זיך איר, אַז נישט נאָר דער איינגעבויגענער מאַן, איז אַראָפּ פון זינען, נאָר אויך זי, און די אַלע וואָס שלעפּן זיך מיט די וואַליזעס איבער דעם פרעמדן גליטשיקן וועג.

— וואָס וועט דאָ פון אונז ווערן, — טראַכט זי מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ, — ווי אַזוי וועל איך דאָ לעבן אָן מענטשן, אָן טעאַטער? נישט שפּילן מער? — וויינט אין איר אַ קול און עס ווערט איר מיטאַמאָל קלאָר, אַז איר „היימאַט״, די בינע, אירע פאַרערער און איר רום זענען נאָר אַ חלום געווען און איצט איז אַלץ אויס. עס רוישט איר נאָך אין די אויערן דאָס קלאַפּן פון די רעדער: טיק־טאַק, טיק־טאַק, טיק־טאַק... ווי לאַנג האָבן זיי אונז געפירט? — לויפט איבער איר מוח אַדורך אַ מחשבה, ווי זי וואָלט גאָר פאַרלוירן דעם חשבון פון צייט. אירע אויגן לויפן נערוועז איבער די פוסטע, נאַקעטע פעלדער און גלייך הייבט זי אָן ניכטער צו באַטראַכטן די לאַגע: — ווען עס וואָלט דאָ אפילו געווען אַ טעאַטער, וואָלט איך דאָך אויך נישט געקאָנט שפּילן, אַזוי ווי איך זע איצער אויס. אָן גאַרדעראָבע, אַפילו „אָנע שטרימפּע!״ יאָ, מיין ראָל איז געענדיקט! — ווייל זי אויסשרייען, נאָר פון איר פאַרטריקנטן האַלדז באַקומט זיך נישט אַרויס קיין שטים. מיד שלעפּט זי זיך מיט אַלע צוזאַמען, ברעכט פאַרצווייפלט די ווייסע, לאַנגע פינגער און רעדט צו זיך אַ פאַרלוירענע:

— מיין גאָט! ווי שרעקלעך, ווי שרעקלעך!...

מיטאַמאָל האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אַ שלאַקס־רעגן. ווי מיט בייטשן פּאַטשט ער איבער די פּנימער און שנירלעך טרערן גליטשן זיך איבער

די מלבושים, צעגיסן זיך אויף דער ערד. דער צוג שלעפּט זיך ווייטער פאָרויס און צוזאַמען מיטן רעגן זינקט ער אין די לוזשעס.

פּאַמעלעך, ווי יעדער שריט וואָלט איר ווי געטאָן, רוקט זיך פאָרויס אַן עלטערע פרוי, אַ לערערקע פון אַ פאָלקס־שול.

— אַלץ איז אַ שטראָף פון ליבן הער־גאָט... איך האָב זיך פאַר־זינדיקט, פאַרזינ... — וויינט זי אַריין אין דעם גראָבן, וואָלענעם שאַל.

— פאַרוואָס האָב איך דאָס קינד אין ווייזן־הויז געלאָזט — טענהט זי אַ פאַרלוירענע, צו זיך. ווי אַ צעמישטע הייבט זי אָן קלאָגן אויף אַ קול:

— איך וועל מער נישט זען איר ליכטיק פּנימל... מיין שטילע טויב.

— זי פאַרגייט זיך אין אַזאַ געוויין, ווי אַלע אירע בלוטן וואָלטן זיך אין טרערן פאַרוואַנדלט. וואָסאַמאָל אַנדערע בילדער רוקן זיך אַדורך פאַר אירע אויגן. זי זעט איר מיידעלע יום־טובדיק אויסגעפּוצט ביי דער יאָלקע, מיט ווייסע שלייפן אויף די גאָלדענע צעפּעלעך... גלייך וואַקסט אויס פאַר איר אַ גרויסער זאַל פול מיט צעשפּילטע קינדער. איר גרעטכען שפּילט זיך מיט אַלע צוזאַמען. זי ווייסט גאָרנישט! גאָרנישט... וואָס פאַר אַן אומגליקלעכע מאַמע איך בין! זי וועט זיכער פרעגן, וווּ איז די „גוטע דאַמע", וואָס פלעגט שטענדיק קומען מיט זיסוואַרג און שפּילצייג? זי וועט בענקען, בענקען! — שרייט־אַריין די לערערקע אין נאָסן, געשטריקטן שאַל אויפן האַלדז. מיטאַמאָל באַפאַלט איר אַ שרעק:

— וואָס וועט זיין, אויב זיי וועלן זי דערקענען, אַרויסטרייבן, און איך גיי און גיי. ווו גיי איך דאָ? — הויבט זי אָן צו שרייען אַ צעטומלטע.

— באַרואיקט אייך. דער וואָס לעבט אייביק, פאַרלאָזט נישט קיינעם. מיר אַלע גייען דאָך — האָט מיט רחמנות גענומען טרייסטן די לערערקע אַ שכנטע פון דער ריי.

— אָבער מיין קינד... איז אין ווייזן־הויז געבליבן! — וויינט־אויס די לערערקע איר סוד פון אַלע יאָרן פאַר דער פרעמדער פרוי, פאַר דעם טריבן חשוונדיקן טאָג, פאַר די פוסטע מאַרישינער פעלדער.

דער ווינט כאַפּט־אויף איר יאָמער און צעטראָגט אים ווייט, ווייט איבערן געטאָ.

פּלוצים איז פון דער ריי אַרויס אַן אַלטינקע, גרויע פרוי, מיד אַוועקגעזעצט זיך אויף אַ קלאָץ לעבן וועג. איר קאָפּ איז שווער אַראָפּ־געפאַלן, די אויגן האָבן זיך פאַרשלאָסן.

אַן איינגעהויקערטע באָבע, מיט אַ ברייטן רעגן־מאַנטל אויף דער פּלייצע, מיט אַן אַראָפּגעצויגענער קאָפּוזע איבערן שטערן איז צוגעגאַנגען צו דער אַלטינקער, אַ ווײַלע זיך איינגעקוקט אין איר טויט־מידן פּנים, אָנגענומען זי אונטערן אָרעם און ווייך געזאָגט:

— קומט...

די פרוי אויפן קלאָץ, אָנגעשפּאַרט, האָט פּאַמעלעך אויפגעמאַכט די אויגן, אָפּגעמאָסטן די באָבע פון קאָפּ ביז פיס, פול מיט יאוש אַ פרעג־

געטאָן: צו וואָס ווייטער גיין? ווידער אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ, צוגעמאַכט די אויגן.

— מ׳טאָר נישט אַזוי! מ׳טאָר נישט — האָט די באָבע, טיף באַנומען, אָנגעהויבן מוסרן די אַלטינקע. — מיר מוזן ווייטער גיין. ס׳מוז דאָך זיין אַ זין אין דעם אַלעמען. נו קומט — האָט זי גוטמוטיק איבערגעחזרט און צוגעוואָרפן מיט מורא: — מירן זיך נאָך וואַרפן אין די אויגן דעם פּאָסטן, גיבער!

די פרוי אויפן קלאָץ גיט אַ קוק מיט שרעק אויפן יונגן דייטשל אין דעם ווי פוילער מאָך גרינעם מונדיר, און פּרוווט זיך אויפשטעלן פונעם אָרט. איר פּנים איז אויסגעקרימט פון ווייטיק. שטיל, אומעטיק קלינגען אירע רייד.

— איך קען נישט מער...

— דער מאַן — פאַרטריבן, די קינדער — אין דאַכאַו, די היים — פאַרלוירן... — און ווי זי וואָלט דאָס אַלץ נישט געקענט באַגרייפן, גענומען זיך וווּנדערן:

— ווי אַזוי האָבן „זיי" געקאָנט דאָס טאָן? מיר האָבן דאָך שטענדיק געלעבט בשלום, צוזאַמען... — פירנדיק זיך אין דער ריי דערציילן זיך צוויי באָבעס פון זייערע מענער און זין, פון זייערע פאַרלוירענע קינדער און אייניקלעך. גייט זיי נאָך דאָס געשפּענסט פון דאַכאַו. פון דיקע, תּפיסהדיקע מויערן, וואָס האָבן איינגעשלונגען זייער גליק און האָפענונג און צוויי מאַמעדיקע הערצער שטורמען אויף אין איין ווייגעשריי:

— ראַכע, ראַכע!

אַ טאַטע פירט זיין נייגעריק יינגעלע פאַר דער האַנט און רעדט־אַריין אין אים, ווי אין אַ דערוואַקסענעם:

— רודי, מיר האָבן געאַרבעט פאַרן טייוול, נאָר מען דאַרף דעם קאָפּ נישט פאַרלירן. איצט איז מיר אַלץ קלאָר. ווען די זאַך וועט פאַרביי, וועלן מיר קיין פּאַלעסטינע פאָרן! איך וועל דאָרט קויפן אַ פלאַץ אויף אַ פּרדס, אָדער אַ ווייגאָרטן. איך האָב שטענדיק וועגן דעם געטרוימט. נו, רודי, וואָס טראַכסטו דערפון? וועסט פאָרן מיטן פּאַפּאַ?

דאָס מידע, נישט אויסגעשלאָפענע יינגל הייבט־אויף צו זיין טאַטן אַ פּאָר פאַרוווּנדערטע, דערשראָקענע אויגן, און ווי אַ תּפילה קלינגען זיינע ווערטער:

— איך וויל אַהיים... אַהיים...!

— יאָ, איך מיין עס גאַנץ אַנדערש — רופט זיך אָן רודיס פעטער, פון דער מאַמעס צד, וואָס טראָגט דאָס גאַנצע געפּעק אויף זיך. — איך טראַכט שלום צו מאַכן מיט אייראָפּע — סאָפּעט ער שווער פון אונטער דער מאַסע, וואָס האָט אים כמעט צוגעדעקט, דאָס קול אָפּגענומען.

— נאָך דער מלחמה פאָר איך קיין אויסטראַליע... דאָרט איז אַ זיכערער קאָנטינענט, אנדערע מענטשן, אַן אַנדער קלימאַט... אייראָפּע איז אַ ווולקאַן, מען דאַרף אַוועק פון דאַנען! ווייט, אין אַן אַנדערער וועלט!

ער סאַפּעט־אַפּ, שווייגט אַ רגע און פאַרענדיקט אַ פּאַראומערטער:

— נאָר קיין ווין מוז איך נאָך אַמאָל צוריקקומען...

ער נעמט־ארויס פון דער טאַש דעם שליסל פון זיין וווינונג און דריקט אים פעסט אין דער האַנט, ברומענדיק:

— ווין, מיין ווין, כאָטש איין מאָל דיך נאָך זען...

פון הינטער דער בית־עולם־מויער האָט שטיל געוויינט דער ווינט.

מיטאַמאָל האָט דער „טראַנספּאָרט" דערזען אַ רויטע, דריישטאָקיקע ציגל־געביידע און אַלע הערצער זענען אויפגעציטערט געוואָרן; צי האָבן זיי אונדז אין אַ תפיסה געבראַכט, אָפּגענאַרט?!

פון די פוסטע פענצטער־לעכער פונעם „טעפּיכער־רעסאָרט" האָבן אַרויסגעקוקט די וועבערינס, פּאַרטריבענע פון בעלכאַטאָוו, זלאָטשאָוו, וולאָדאַווע, ציטערדיק האָבן זייערע בלויע ליפּן געשטאַמלט:

— פון אַלע שבעה ימים האָבן זיי צונויפגעפירט, די תוכחה איז געקומען, ניט אַנדערש...

די נאַכט איז צוגעפאַלן מיט אַ פינצטערניש, און זיך אויסגעשפּרייט, ווי זי וואָלט וועלן אין זיך אַריינגענעמען אַלע פּאַרטריבענע, אויסגעוואָרצלטע.

שטיל האָט דער הימל געטריפט מיט טרערן. פאַרשעמט האָבן זיי זיך באַהאַלטן אונטער דער ערד, געגוססט פאַר צער.

ז י י ן   פ ר ו י

וואַלטער ציגלער איז געלעגן אויף זיין רוקזאַק אין ווינקל פון דעם פול געפאקטן צימער מיט די דעפּאָרטירטע בערלינער יידן און טעמפּ זיך איינגעקוקט אין שמוציקן, מיט שטויב באַדעקטן פענצטער. דער הימל איז געווען אַ גרויער, אַ ווינטערדיקער. קיין איינציקער זונענשטראַל האָט זיך נישט דורכגעריסן דורך דער מיט שוואַרצע כמאַרעס פאַרדעקטער הימל־הויכקייט. ציגלערס מאַטע אויגן, באדעקט מיט אַ פייכטן נעפּל זענען טרוקן. נייך, ער וועט דאָך נישט וויינען! דערויף איז ער צו שטאָלץ און אַזוי נידעריק וועט ער ביי זיך אַליין נישט פאַלן, ער זאָל וויינען אויף זיין גורל ליגנדיק אויפן רוקזאַק אויף דער ערד. אָבער אַרום האַרץ דריקט עפּעס אַזוי, אין האַלדז שטיקט, אַז עס וואָלט גוט געווען זיך אָפּצווויינען.

ער האָט עס קיינמאָל נישט געוווסט, אַז פון אַלע נויטן, קאָן אממייסטן אים דערשלאָגן די איינזאַמקייט. אויף די דעקן אויסגעשפּרייט אויף דער ערד זיצן משפּחות, מאַמעס מיט קינדער, פרויען מיט זייערע מענער, אפילו געליבטע. זיי איז גוט!

עמעצער דרייט זיך ארום זיי. דערלאַנגט אַ טעפּל הייסע קאַווע ווען די מורה־שחורה נעמט אַוועק דעם ווילן צום לעבן. עמעצער שרייט זיי אָן, אַז מער טאָר נישט אַזוי... אַז מען מוז זיך האַלטן... די קינדער טולען זיך צו זייערע מאַמעס און עס איז זיי וואַרעם אין דעם קאַלטן, פאַרבלאָטיקטן זאַל. יאָ, אפילו די געליבטע ברענגען אַרויס פון די פאַרבאָרגנהייט פון זייערע נשמות אַ שמייכל צו פאַרשטעלן דעם אייגענעם טרויער און פאַר־צווייפלונג. אָבער ער, דער איינזאַמער, אויף זיין רוקזאַק קאָן ביינאַכט אַ האַרצשלאַג באַקומען און נישט האָבן וועמען צו רופן. פרימאָרגן וועט מען אים אַרויספירן אויף אַ פרעמדן בית־עולם און קיינער וועט נישט לאָזן אַ טרער איבער זיין קבר.

לעבן אים ליגט אַ גרויסע לעדערנע רייזע־טאַש. מיט לעבנס־מיטל, וואָס ער האָט מיט זיך אויפן וועג גענומען. סאַרדינען און קעזן. געטריקנטע פרוכטן. טאָרבעלעך מיט רייז און מאַקאַראָנען. שאַכטלען מיט טע און קאַווע. אַ פיינער טערמאָס מיט קליינע אלימיניום טעפּלעך און טעלער. אפילו דעם „נעסעסער" האָט ער נישט פאַרגעסן מיט אַלע מינים בערשטן און בערשטעלעך. וואָס האָט ער דען נישט מיטגענומען? ליגט דאָס אַלץ

צעוואָרפן נעבן אים, ווי אַ נישט נויטיקער באַלאַסט. און ער ווייס אַליין נישט צוליב וואָס ער היט עס.

ער האָט אין זיין רוקזאַק אַלע זיינע באַליבטע ביכער. ער ווייס, אַז עס וואָלט אים גוט געטון, ווען ער וואָלט אַרויסגענומען איינע פון די פיינע אויסגאַבן מיט די גאָלדענע אותיות אויף די לעדערנע רוקנס. דאָס וואָלט אים אויפגעפרישט און אַרויסגעצויגן פון תהום. זיינע פינגער האָבן אָבער נישט קיין ווילן, אַזוי ווי ער אַליין האָט נישט קיין ווילן, קיין באַגער.

ער טראַכט נישט וועגן דעם נעכטן. אפשר איז קיינמאָל נישט געווען וואַלטער ציגלער, דער באַרימטער כעמיקער מיט זיין פראַכטפולע לאַבאָראַטאָריע. אפשר איז דער נעכטן נאָר אַ חלום. און ער, דער דעפאָרטירטער בערלינער ייד — ליגט דאָ שוין אַן אייביקייט. ער ווייס אפילו נישט ווו ער געפינט זיך. ווי הייסט די שטאָט ווו ער איז מיט אַלע געפירט געוואָרן. נאָר איין זאַך איז קלאָר: דאָס איז דער סוף!

האָט ער וואָס צו באַדויערן פון זיין נעכטן? גאָרנישט. דאָס לעבן איז תמיד געווען ליים אין זיינע הענט.

נאָך איין זאַך עגבערט אים דעם מוח: פאַרוואָס האָט ער נישט אָנגענומען דעם רוסישן פאָרשלאַג צו פאָרן אין וולאַדיוואָסטאָק אָנצופירן מיט אַ כעמישע לאַבאָראַטאָריע? זיי האָבן געוואָלט אויסבויען אַ לאַבאָראַ־טאָריע — אַ וווּנדער און סטאַלין אַליין האָט זיין קומען באַוויליקט. עטלעכע מאָל האָבן זיי זיך דאָך צו אים געוואָנדן! „פאַרוואָס האָב איך עס אָפגע־וואָרפן?“ — טראַכט ער.

וועבן זיך אין זיין מוח נישט קלאָרע מחשבות. ציען זיך פאַר זיינע אויגן אין דער אומענדלעכקייט ווייסע, שנייאיקע פעלדער. אַ פרעמדע וועלט אין שניי פאַרזונקען. דאָרט בלאָנדזשעט ער איצט מיט זיינע געדאַנקען. אַ פינטעלע אויף דער מאַפע דערמאָנט אים דעם ווייטן וולאַדיוואָסטאָק. ער זעט עס איצט גענוי! דאָרט וואָלט ער געקענט רואיק אויסלעבן זיינע יאָרן, אַרבעטן, זיין אַ מענטש!

אַ קליינע צאַרטע פרוי באַטראַכט אים פון דער ווייטנס שוין עטלעכע טעג. אַזוי ווי זי איז נאָר מיטן טראַנספאָרט אַריינגעקומען אין דער שול און מיט די מידע אויגן אַרומגעקוקט איבער די אַלע וואָס האָבן זיך אויף דער ערד אויסגעסדרט האָט זיך איר בליק פאַרהאַלטן אויף דעם מאַן. עטלעכע טעג זענען אַדורך און זי קאָן אַלץ ביי זיך נישט פעסטשטעלן, צי דאָס איז „ער“? זי זיצט זיך אויף די פעקלעך אין איר ווייסן ניילאָן מאַנטל מיט דער ווייסער ניילאָן קאַפוזע אויפן קאָפ און קאָן איר בליק נישט אָפרייסן פונעם ווינקל. מאָדנע זעט זי אויס אין די אויגן פון די פרויען, וואָס האָבן נעבן איר אויסגעלייגט די דעקן אויף דער ערד און גענומען פירן זייערע נע־ונדער באַלעבאַטישקייט. אָפט מאָל פרעגן זיי מיט אַ דערשטיקט געלעכטערל מיט חוזק־פונקן אין די אויגן:

— ווי קאָן מען דאָס זיצן טעג און נעכט אין אַ ניילאָן מאַנטל אין אַ שטוב?

— אָ, די מאַדאַם האָט מורא מען זאָל איר נישט אוועקגנבענען דעם אוצר! — וואַרפן צו אַנדערע מיט גאַל.

— דער ניילאָן לאָזט נישט צו קיין שטויב צו די קליידער, צום קערפּער — ענטפערט רואיק די פרוי און לאָזט אַראָפּ דעם קאָפּ צו איר אַרבעט.

די פרויען אַרום זענען נערוועאיש און צעטראָגן. אָפּט ווײנען זיי שטיל, ווי אומבאַהאָלפענע קינדער. אָפּטער אָבער לאַכן זיי הויך אויפן קול פון זייער הילפלאָזיקייט און זינלאָזן זיצן טעג און נעכט אויף דער ערד אויף די פּעקלעך. אנדערע באוואונדערן די פרוי אין ווייסן ניילאָן־מאַנטל, איר רואיקייט און פעסטע האלטונג און פרעגן מיט דרך־ארץ:

— מאַדאַם, ווי האָט איר געדולד צו שטריקן אזא געבלימטן מוסטער אין אזא רעש און ענגשאפט?

— אַזוי פאַרגייט גיכער די צייט — ענטפערט זי גוטמוטיק מיט אַ בלאַסן שמייכל אויף די ליפּן, מיט אַ וואַרימע שטים, וואָס האָט אין זיך אי זיכערקייט אי פאַרגעבונג און שטריקט ווייטער. די דינע שפּיזלעך באַוועגן זיך גלייכמעסיק אין אירע הענט, ווי זי וואָלט אויסגעקלאַפּט דעם טאַקט צו אַ ניגון. אירע לאַנגע, שמאָלע פינגער קלייבן איבער צווישן די פעדים, ווי איבער קלאַווישן. ביי די קלאַווישן איז איר לעבן פאַרגאַנגען. צווישן די קלאַווישן איז איר בענקשאַפט געבליבן. פאַרלוירן זענען געגאַנגען אַלע מוזיק־שילער, ווי עס גייען פאַרלוירן די פעדים צווישן אירע פינגער. זי האָט נישט בדעה מיט קיינעם צו רעדן, ווי קיינער וואָלט אַרום איר נישט געווען. פון צייט צו צייט הייבט זי אויף איר בליק צום ווינקל, ווי פון דאָרט וואָלט אַ שיין געלויכטן צו איר פינצטערקייט. און דאָך צווייפלט זי. זאָל „ער" עס זיין? דער, וואָס האָט זיין אייזערנעם ווילן געקאָנט אַנוואַרפן אַלע אַרום? דער, וואָס האָט אויפן וועג צו זיין ציל געקאָנט צעטרעטן אַלץ, וואָס האָט אים געשטערט! אָ... ווי געבראָכן איז ער — האָט זי אין זיך אַריינגערעדט אָן שום געפיל פון נקמה צי פרייד, אויך ער איז שוין גרוי... ס'פּנים געררונצלט... ווי אש...

זי פרעגט אַלץ אַ פאַרוואונדערטע, ווי זי וואָלט עס בשום אופן נישט געקאָנט פאַרשטיין: „ער" אין אַ צעקנייטשטן הוט, אין אַ שמוציקן מאַנטל אויסגעצויגן אויף דער ערד? דער עסטעט און פעדאַנט?

— דאָס איז „ער" — האָט פּלוצים פון איר נשמה אַרויסגעשריגן אַ קול און אין חשבון־הנפשדיקן פאַרטראַכט האָט זי גענומען זוכן אין איר רוקזאַק. אַרויסגעצויגן אַ גראָבן, געבונדענעם אַלבום. ציטערדיק גענומען איבער־וואַרפן די בלעטער, פון יעדעס אַרויסגעליינט אַ קאַפּיטל פון איר לעבן. ווי אויף אַ פילם באַנד רוקן זיך אַ דורך אירע אַלע יאָרן. דאָ זענען מיר געווען אין... אין די אַלפּן, דערמאָנט זי אין געדאַנק, פאַרבלענדעט פון דער ווייסקייט פון די בערג שפּיצן, וואָס האָבן זיך איינגעקריצט אין איר זכרון. און דאָ איז אסטענדא,ביים ים... אָן אינערלעכער ספּאַזם האָט זי גענומען שטיקן. זי האָט דאַמאָלט אירע פינגער אַרויפגעלייגט אויף זיין קאָפּ האָר,

ווי געוואָלט זיי דאָרט אַריינגראָבן, ווי זי פלעגט עס טון מיט דרייסיק יאָר צוריק.

אָבער קיינער האָט עס נישט באַמערקט און זי ווייס אַליין נישט, ווי אזוי איז דאָס געשען, אז זי האָט פון זיך אַראָפּגעוואָרפן דעם ווייסן ביילאָן מאַנטל, גענומען דעם טערמאָס אין דער האַנט און אין אירן ריינעם, ציכטיקן קליידל מיט רוּאיקע, שטילע טריט צוגעגאנגען צום ווינקל. גאָרנישט זאָגנדיק, איינגעגאָסן אַ טעפל הייסע קאַווע און דערלאַנגט צו זיין מויל.

ער האָט קוים אויפגעמאכט די אויגן. דורשטיק געטרונקען, ווי א הייסער ווייַן וואָלט אים אָנגעצונדן און אַוועקגעזעצט זיך מיטאַמאָל אויף דער ערד. מיט די רויטע, ווי מיט בלוט פאַרגאָסענע אויגן אַרומגענומען די פּרוי און אַ קאַלטער שווייס האָט געגומען רינען איבער זיין פנים.

— בערטאַ... האָט ער אַרויסגעשטאַמלט און באַהאַלטן דעם קאָפּ אין די הענט. ער וועט נישט בעטן זי זאָל אים מוחל זיין, ווייל דאָס האָט איצט נישט קיין זין, ער וועט אויך זיך נישט פאַרטיידיקן, ווייל דאָס קאָן איצט גאָרנישט העלפן. ער פרעגט נאָר פאַרלוירן, ציטערדיק:

— פאַרוואָס קאָן איך נישט שטאַרבן, ווען עס איז שוין געקומען דער סוף? צוזאמענעמענדיק זיינע צעוואָרפענע זאכן ענטפערט זי מיט אַ קול, ווי דיגע זילבער גלעקלעך וואָלטן געקלונגען:

— פיל מאָל שטאַרבט דער מענטש אין זיין לעבן און פיל מאָל ווערט ער ווידער געבוירן...

צווישן צווײ ראַציעס

הײם ליכטיקן אָנדענק פֿון ייִדיש־סאָוויעטישן שרײַבער
הירש אָרלאַנד ז״ל.

1

פֿון קאָאָפּעראַטיוו איז גאָלדע אַרויסגעגאַנגען אַ צעשויבערטע, אַ פֿאַרשוויצטע, אײַנגעקורטשעט אין זיך, ווי זי וואָלט פֿאַר די פּאָר שעה שטײן אין דער רײ דאַרער און קלענער געוואָרן.

מיט דער שווערער שיסל פּראָדוקטן אויף די טרעפּ געשלעפּט זיך, קוים צו צו דער טיר פֿון דער שטוב. אַוועקגעשטעלט די שיסל אויף דעם טיש און ווי אַן אונטערגעהאַקטער בוים שווער אַנידערגעפֿאַלן אויף דעם בענקל.

— גאָט צו דאַנקען, די ראַציע אַרויסגענומען, — האָט גאָלדע לײַכטער אָפּגעאָטעמט, ווי אַ שווערע לאַסט וואָלט פֿון אירע פּלײצעס אַראָפּגעפֿאַלן. גלײַך האָט איר שטערן זיך ווידער אײַנגעקנײטשט, די אויגן אויסגעפּילט די זעלבע שרעק, וואָס זויגט טאָג־אײַן, טאָג־אויס אירע כּוחות.

— די ראַציע, — האָט זי נאָך אַמאָל איבערגעחזרט, — משטײנס געזאָגט, פֿאַר וועמען זאָל דאָס פֿריִער סטײען ?

אין דער שיסל זײַנען געלעגן עטלעכע טאָרבעלעך מיט מעל, צוקער און קאַשע, אַ שאַכטל מיט האָניק, אַ טעפּעלע מיט מאַרמעלאַד, אַ ברויט און אַ זעקעלע קאַווע. גאָלדען האָט זיך אויסגעוויזן, אַז די טאָרבעלעך מיט שפּײַז לאַכן פֿון איר, חוזקן, פֿרײען זיך מיט איר צער.

— עסן, גיב זײ! — האָט גאָלדע מיטאַמאָל זיך אָנגעצונדן אין כּעס. באַלד וועלן זײ קומען פֿון די שאָפּן, ווי די וועלף... אַ וואָרף טאָן זיך אויף דער ראַציע און אויסעפּערטיקן אויף אײן זיץ! און מאָרגן, וואָס וועט זײַן מאָרגן? איבער גאָלדעס קערפּער איז אַדורך אַ ציטער. זי האָט פֿאַר זיך געזען די אײַנגעפֿאַלענע הונגעריקע אויגן פֿון די זין, זײערע בלויע ליפּן און האָט פֿאַרבראָכן די הענט אַ פֿאַרצווייפֿלטע.

— כאָטש נעם און צעשנייד זיך — ווידער אַוועקגעבן דעם לעצטן ביסן, פֿאַר זיך לאָזן נאָר אויף די נשמה צו דערהאַלטן.

גאָלדע האָט קײנמאָל פֿון קײן גוטס נישט געוווּסט. שווערע אַרבעט פֿון די ייִנגסטע יאָרן, נאָך דער מאַמעס טויט אַלײן אַלע קינדער אויסגעהאָדעוועט, קײנמאָל קײן פֿרײַע שעה נישט געהאַט. נאָך דער חתונה אַ נײַע האָרעוואַניע, נײַע האָרץ־קלעמעניש. יאָרן לאַנג בײַ דער קינדער־וויג

צוגעבונדן געווען, ווי אַ הונט צו דער קייט. אַליין די קינדער אין חדר געפירט, מייסטערס געזוכט, פאַכן געלערנט, דעם גאַנצן עול פון דער שטוב געטראָגן. און איצט? אַרבעטן פון פרימאָרגן אין שאָפּ, אָפּשטיין האַלבע טעג אין די רייען, ביז שפּעט אין דער נאַכט קאָכן, וואַשן און קיינמאָל נישט דערעסן... טיילן זיך מיט דעם לעצטן ביסן... ניין, מער קאָן איך נישט — האָט זיך גאָלדע געראַנגלט מיט זיך אַליין — איך... איך... וויל אויך איבערלעבן! איך בין אויך אַ מענטש.

מרדכי איר מאַן, איז געלעגן אין בעט, האָט זיך געדרייט פון איין זייט אויף דער צווייטער, ווי עס וואָלט אים ענג געווען, קיין אָרט פאַר זיך געפינען נישט געקאָנט. זיין פּנים איז געווען דאַר און פאַרטריקנט, די הויט קוים די ביינער באַדעקט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז נאָר דער קאָפּ שטייגט אַרויס פון דעם בעטגעוואַנט און דער קערפּער איז ערגעץ־ווו איינגעשרומפּן, פאַרלוירן געוואָרן. גאָלדע האָט געקוקט אויף אים און אַ פאַרגליווערטע דערהערט איר אייגענע שטים:

— וואָס וועט זיין דער סוף פון דעם ליגן? אַ מענטש ליגט און ליגט... דריי יאָר און נישט אַהער און נישט אַהין....

אַזוי ווי ער האָט דעם ערשטן דייטש דערזען, איז אים אַ שרעק באַפאַלן, אונטערגעהאַקט די פיס, צוגעקאָוועט צום בעט, אויס מענטש געוואָרן, אויס! — אין אפשר איז ער קיינמאָל קיין מענטש נישט געווען? — איז איר פּלוצלונג אַ געדאַנק געקומען. קיינמאָל נישט געטראָגן דעם עול פון דער שטוב, פאַר די קינדער. נאָר כאָטש אויף די פיס אַרומגעגאַנגען... אַמאָל פון דער גאַס וואָס אַהיימגעבראַכט, אַ וואָרט אַרויסגערעדט, און היינט — לאָ־עלינו! גאָט זאָל נישט שטראָפן פאַר די רייד... אַ לעבעדיקער מת אין דער שטוב.

— אַ לעבן איז געוואָרן... אַ לעבן... — האָט גאָלדע שווער אָפּגעזיפצט. אפילו ירחמיאל, דער גוטער שטילער ירחמיאל, ווי אַ צערייצטער הונט געוואָרן. שטענדיק דעם לעצטן גראָשן אַהיימגעברענגט, וועגן זיך קיינמאָל נישט געטראַכט און איצט וואָלט עס פון טויטע און לעבעדיקע געריסן, אַבי זיינס צו באַקומען... און שלמה?... אַ כעסן געוואָרן. קאָן קיין מענטש נישט פאַרטראָגן, אַ בייז הארץ געקריגן... נאָר שרה׳לה איז דאָס זעלבע קינד געבליבן. גרייט דאָס לעבן פאַר דער היים אַוועקצוגעבן. ברעכט זיך נעבעך דעם קאָפּ פאַר אַלעם... נאָר וואָס איז זי לעצטנס אַזוי מאָדנע פריילעך, זינגט, קאָמאַנדעוועט מיט אַלע, מאַכט לאַכעדיק די שטוב, שייערט, ראָמט ביז שפּעט אין דער נאַכט... אָדער ווערט פּלוצלינג פאַרשלאָסן, דרייט זיך אַרום אין דער שטוב ווי אַ פרעמדע און טראַכט, טראַכט, טראַכט, טראַכט.

גאָלדעס הארץ האָט אַ צאַפּל געטאָן... וועגן וואָס טראַכט שרה׳לע? און ה׳׳ו ווערט זי נאָך דעם ראַמען פאַרשווונדן?... זוכט נאָר אַ געלעגנהייט, ווי זיך אַרויסצוכאַפּן פון שטוב... אַנטלויפן...

„עפּעס איז מיר דער „ווינער" צו פיל מחותן מיט איר... וואָס דרייט ער זיך אַלעמאָל?... דאָ נאָך אַ שוועבעלע, דאָ פרעגן ווי שפּעט עס איז.

קאַרג זייגערס האָבן זיי מיט זיך מיטגעבראַכט" — האָט גאָלדע געטראַכט מיט בייזקייט.

די דייטשע יידן, וואָס זיינען אין געטאָ פאַרטריבן געוואָרן, האָט גאָלדע נישט געקאָנט אָנקוקן, איבער דער שוועל זיי נישט געוואָלט לאָזן. איבער די דייטשע יידן האָט גאָלדע אָפטמאָל זיך געקריגט מיט מרדכין.

— משומדים... לײדיקגייערס... פּריצים! געקומען אין געטאָ מאַכן אַ יקרות און פאַר אַלץ צאָלן זיי מיט מאַרקעס, צאָלן זיי!

מרדכי האָלט אָבער, אַז דאָס זיינען יידן... ער טענהט, אַז אַזוי פירט גאָט די וועלט... אַז זיי זיינען אַוועק פון יידישקייט... צו ווייט פאַרקראָכן. האָט זיי גאָט דעם וועג פאַרשטעלט... צוריק־געפירט...

און איצט אין דעם „ווינער" שכן זעט גאָלדע אַ ניי אומגליק. פאַר אירע אויגן זעט זי אַן אויסגעשטרעקטע גיריקע האַנט, וואָס ציט זיך אויס נאָך שרהלען, וויל זי אָפּרייסן פון דער היים, צונעמען.

מרדכי האָט זיך איבערגעוועקט, אַנידערגעזעצט אויפן בעט און אַ פאַרשלאָפענער אַרומגעקוקט זיך איבער דער שטוב. זיין בליק האָט זיך פאַרהאַלטן אויף דעם טיש מיט די פּראָדוקטן און דאָס פּנים האָט זיך באַדעקט מיט אַ קינדישער פרייד.

— אַ... האָסט אַרויסגענומען די ראַציע? נו, נעם זיך צום פאַרטיילן...

— באַלד, באַלד — האָט גאָלדע אים צוגעוואָרפן, — מירן וואַרטן אויף די קינדער. וועסט נאָך באַוויזן אַלץ אויפצועסן...

זי האָט זיך אַוועקגעשטעלט, די הענט אַרויפגעלייגט אויף דעם טיש, ווי זי וואָלט געוואָלט די זעקעלעך מיט די פּראָדוקטן פאַרשטעלן, באַשיצן פאַר זיינע בליקן. מרדכי האָט זיך געלייגט, מיט מאַטע אויגן געקוקט אויף גאָלדען, געשוויגן.

2

די טיר האָט זיך אויפגעמאַכט. אין שטוב איז אַריינגעקומען ירחמיאל, דער יינגערער זון. ער איז געווען אַ הויכער, בלאַסער יונגערמאַן. זיינע העלע וואַסערדיקע אויגן האָבן מיד אַרויסגעקוקט פון די טיפע אויגנלעכער. דעם נישט־פאַרקנעפּלטן מאַנטל האָט ער פאַמעלעך פון זיך אַראָפּגעצויגן און שווער אַנידערגעזעצט זיך ביים טיש, וואָרעם און ליבלעך האָט ער געקוקט אויף דער מאַמעס פּנים און ווי שולדיק געפרעגט:

— ביזט לאַנג געשטאַנען, מאַמע?...

— גענוג אויף צו בלייבן אָן פיס און אָן זייטן! — האָט גאָלדע מיט ביטערקייט געענטפערט, — נאָר וואָס? גאָט צו דאַנקען... ווי לאַנג די פיס טראָגן, וועל איך מיינס טאָן... שפּעטער וועט איר אַליין גיין — האָט זי פאַרענדיקט מיט אַ דערשטיקט קול.

— לאָז צורו מיט די טרויעריקע מחשבות, וועסט זען, מירן זיי אַלע איבערלעבן...

ער האָט געוואָלט באַרויקן די מאַמע, טרייסטן זי, נאָר זיין קול איז

געוועֶן אויך אזוי טרויעריק און פארצווייפלט. דעם גאַנצן טאָג ביי דער אַרבעט האָט ירחמיאל געאײלט, געוואָלט וואָס גיכער אויספּאַרטיקן דעם באַרג אַרבל, וועלכן דער מייסטער האָט אים צוגעטיילט. דעם טאָג האָט ירחמיאל מיט אַנדערע אויגן געקוקט אויף דעם שאָפּ. אַלץ האָט אויסגעוויזן פרייל'עכער, לעבעדיקער.

עס האָט זיך אים געדאַכט, אַז דאָס רעדל פון דער מאַשין דרייט זיך זינגענדיק: אַ ראַציע, אַ ראַציע, אַ ראַציע.

ביי דער אַרבעט האָט ירחמיאל באַשלאָסן אַ סוף צו מאַכן מיט דעם הונגער:

— איין מאָל פאַר אַלע מאָל אַ סוף. איך מוז זיך די ראַציע פאַרטיילן, זאָל זיין יעדן טאָג אַ ביס... נאָר נישט זיצן גאַנצע טעג מיט אַ ליידיקן מאָגן... וואָס הייסט דאָס מיט איין מאָל אַלץ אויפעסן? איך זאָל אויף זיך קיין דעה נישט האָבן? נישט קאָנען לעבן מיט אַ חשבון? — האָט זיך ירחמיאל געבייזערט אויף זיך אַליין.

אָפּטמאָל ביי דער אַרבעט האָט ירחמיאל פונדערווייטנס באַטראַכט פרידריכן, דעם פאַרטריבענעם יונגערמאַן פון טשעכאָסלאָוואַקיע.

„אָט אַ יונג — אַ יאָט! — האָט ירחמיאל געטראַכט, — ער וועט איבערלעבן"...

ירחמיאל האָט געוווּסט, אַז פריד, אַזוי האָבן אים גערופן די אַרבעטער, איז איינער אַליין, אָן קרובים, אָן באַקאַנטע געקומען אין געטאָ מיט דעם טשעכישן טראַנספּאָרט. ירחמיאל האָט שטענדיק באַטראַכט זיינע ריינע העמדער, געפּוצטע שיך, ווי אַלע זיינע זאַכן זיינען אין אָרדענונג. ער האָט ליב געהאַט צוצוקן זיך פון דערווייטנס, ווי פריד גרייט זיך צום פרישטיק, ווי ער וואַשט די הענט, רייניקט דעם אַרבעטס־טיש און באַדעקט אים מיט אַ ווייס טישטעכל.

„מסתם פון אַ גוטער היים" — האָט ירחמיאל אין זיך געטראַכט און צוגעקוקט זיך, ווי פריד צעלייגט די דינע, ווי פליס־פּאַפּיר, שטיקלעך ברויט און שמירט זיי מיט אַ סאַלאַט פון קרויט, אָדער בוראַק־בלעטער, פאַרענטפערנדיק זיך מיט אַ שמייכל:

— מען מוז מיט דעם הונגער מלחמה האַלטן... איך וועל זען ווער איז שטאַרקער: איך, אָדער ער? — האָט פריד גערעדט האַלב־טשעכיש, האַלב־דייטש. אין אַלגעמיין איז פריד געווען אַ פאַרשלאָסענער אין זיך, זעלטן מיט וועמען גערעדט, ווי ער וואָלט מיט קיינעם קיין געמיינזאַמעס נישט געהאַט. אַמאָל האָט ירחמיאל געטראָפן פרידריכן פאַרנאַכט אויף דער גאַס שטאַרק איילנדיק זיך. מיט ביידע הענט האָט ער וואָס אונטערגעהאַלטן אונטערן מאַנטל, געוואָלט זיך ווי אַדורכשאַרן צווישן די מויערן. עס האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז פרידריך האָט פון ערגעץ־ווו אַרויסגעצויגן אַ ברעטל און וויל גיכער מיט דעם האָלץ אַנטלויפן אהיים. ווען ער איז אָבער נענטער צוגעגאַנגען צו פרידן, האָט ער באַמערקט, אַז דאָס איז אַ פוטעראַל פון אַ פידל.

ירחמיאלן איז אלץ קלאָר געוואָרן, הייסט עס, פריד איז אַ מוזיקער. מסתמא אויף קאָנצערטן געשפּילט, אָדער סתם פּאַר זיך... און אויב פריד קאָן זיין אַ שניידער, אליין וואשן וועש, קאָכן און אויסקומען מיט אַ פערטל קילאָ ברויט אַ טאָג, מוז איך אויך קאָנען — האָט ירחמיאל פעסט באשלאָסן אין זיך.

דעם טאָג האָט ירחמיאל געקוקט אויף די אַרבעטער מיט אַ באַזונ־דער רחמנות. ער האָט זיי אויך באַצייכנט מיט נאָמען „קלעפּסידרעס”, ווי מען האָט זיי גערופן אין געטאָ. יאָגן זיך אליין צו צום טויט... ווילן נישט פאַרשטיין, אַז זאָט ווערן איז דאָס זעלבע וואָס שטאַרבן... ס׳מוז געגוג זיין פון צייט צו צייט אַ ביס טאָן... נאָר דאָס האַרץ אונטערצוהאַלטן...

פון דער אַרבעט היינט איז ירחמיאל אַוועקגעגאַנגען, ווי אַן אויס־געלייטערטער. געגאַנגען איבער די גאסן רואיק טראַכטנדיק: „היינט וועל איך דאָס ברויט אָפּשפּאָרן... מסתמא וועט זיין אַ זופּ פון דער ראַציע”... וואָס נענטער ער איז אָבער געקומען צו דער היים, האָט ער מער זיין רואיקייט פאַרלוירן. און איצט זיצנדיק ביים טיש, האָט ער זיך דערפילט שוואַך. דער גאַנצער מוט האָט אים פאַרלאָזן. אַ פאַראומערטער שווייגנדיק געקוקט אויף דער קאַלטער פּליטע.

— מירן היינט נישט קאָכן — האָט גאָלדע אונטערגעכאַפּט זיין בליק, — מירן היינט אָפּשפּאָרן די פּראָדוקטן און עסן ס׳ברויט...

אין שטוב איז אריין שרהלע מיט שלמהן. ביי זייער אָנקומען איז די מאַמע צו צו דער שאַנק און אַרויסגענומען די וואָג מיט די געוויכטער.

דער טאַטע איז אַראָפּ פון בעט אַ באָרוועסער, צו צו דער וואָג, דערלאַנגט זיינע כלים און נישט דרייסט, ווי אַ פאַרשעמטער געבעטן:

— גאָלדע, גיב מיר...

אַלע אויגן זיינען נאָכגעגאַנגען דעם צינגל פון דער וואָג, ווען שלמה האָט גענומען טיילן די מאַרמעלאַדע פאַר יעדן גלייך צען דעקאָ.

איינגעקורטשעט אין זיך, ווי אַ פאַרטריקנטער בלאַט אויף דער קעלט האָט אויסגעזען זיין פּנים. ער האָט זיך אומגעדולדיק געדרייט, נישט געקאָנט זיך דערוואַרטן. גענומען אַ לעפעלע און איינגעטונקען אין דער מאַרמעלאַדע. מרדכי האָט אָבער נישט באַוויזן צוצופירן דאָס לעפעלע צום מויל, ווי שלמה האָט בייז אַ ברום געטאָן:

— אויב יעדער וועט פאַרזוכן, בלייבט שוין גאָרנישט צום טיילן.

— נאָר אַ לעפעלע... — האָט זיך דער טאַטע געפּרוווט פאַרטיידיקן, — ס׳איז היינט אַן איבערוואָג...

— נאָר אַ לעפעלע — האָט נאָכגעשפּעט שלמה, — אַ לעפעלע און אַ לעפעלע, און באַלד איז נאָך דער ראַציע! שטענדיק נעמסטו צו לעפעלעך...

מיט איין שפּרונג איז דער טאַטע צו צו שלמהן. זיין פּנים איז ווייס געוואָרן, דער שטערן האָט זיך מיט אַ קאַלטן שווייס באַדעקט. מיט אַ דערשטיקט קול האָט ער קוים אויסגעשריגן:

— דו שייגעץ איינער... איך וועל דיר ווייזן, ווער עס נעמט לעפעלעך... אַזאַ יונג! לעפעלעך נעם איך ביי אים... דו... דו...

ער האָט זיך פאַרכליניעט און אויפגעהויבן די פויסט.

שלמה האָט דעם טאַטנס אויפגעהויבענע האַנט אָנגענומען און קאַלט געפרעגט:

— ווילסט מיך שלאָגן... כ׳בין אַ ייִנגעלע, מיינסטו, האַ?

— שלמה — האָט שרהלע אויסגעשריגן און זיך צעוויינט.

— ס׳איז אַ טאַטע! אַ טאַטע — האָט גאָלדע אָנגעהויבן שטאַמלען.

— דרך־ארץ! נעם דיר צוריק פון מיינס... נאָר שטיל זאָל זיין... די שכנים הערן!...

— היינט איז אַלץ איינס... — האָט שלמה בייז געברומט, — יעדער וויל איבערלעבן...

צווישן שלמהן און דעם טאַטן האָט זיך שרהלע אַריינגעשטעלט, ווי זי וואָלט געוואָלט דעם טאַטן פאַרשטעלן, באַשיצן.

אַ צעטומלטע איז גאָלדע געשטאַנען, ארומגעקוקט זיך איבער דער שטוב. עס האָט זיך איר אויסגעוויזן, אז אַ שרפה האָט אַרומגענומען איר הויז און פאַרכאַפּט אַלץ, אַלץ!

— אַזאַ פייער, אַזאַ פייער — האָט זי קוים אַרויסגעשטאַמלט.

— איך וועל טיילן — האָט ירחמיאל געזאָגט און גענומען זיך צום צעשיטן דעם צוקער יעדן באַזונדער אויף זיין טעלערל.

דער טאַטע האָט זיין חלק גענומען, צוריקגעגאַנגען אין בעט, אויסגעלייגט דאָס ברויט, דעם צוקער אויף דער דעק און גענומען זיך צום עסן די מאַר׳מעלאַדע.

— מרדכי וואָס טוסטו? ביסט אַ שונא אויף דיינע יאָרן! — האָט גאָלדע זיך שיר נישט צעוויינט. וואָס וועסטו טאָן מאָרגן? זאָג?

מרדכי האָט גאָרנישט געענטפערט. ווי אַ קינד מיט אַ שפּיל־צייג האָט ער זיך מיט דעם ברויט געשפּילט, געוויגן אין די הענט, צוריק־געלייגט און ווידער גענומען, ווי געוואָלט זיך זעטיקן מיט די בליקן אויף לאַנג, לאַנג.

פון דער וויטן האָט שרהלע באַטראַכט דעם טאַטן. אירע אויגן האָבן זיך ברייט צעעפנט, ווי זי וואָלט דערזען עפּעס נייעס, פרעמדס און נישט געקאָנט באַגרייפן.

די ראַציע איז צעטיילט געוואָרן. יעדער האָט זיך מיט זיין חלק באַזונדער אַוועקגעזעצט. אין שטוב איז שטיל געוואָרן. עס האָט זיך נאָר געהערט דאָס קייען.

דער ערשטער האָט זיך פון טיש אויפגעהויבן ירחמיאל, אַריינגעלייגט די ראַציע אין זיין קעסטעלע און זיך גענומען אויסטאָן.

גאָלדע האָט אַ פאַרזאָרגטע געקוקט אויף שלמהן, געזוכט אַ פּאַסיק וואָרט, ווי צום איבערעדן אים, ער זאָל דאָס ברויט אַוועקלייגן און, נישט געפינענדיק, בייז אויסגעשריגן:

— וואָס האָסטו זיך אַנידערגעזעצט ווי צום סדר? מיינסט, אַז מאָרגן וועסטו באַקומען אַ נייע ראַציע?

— אַלץ איינס, — האָט שלמה רואיק געענטפערט, — סיי ווי וועל איך ניט איבערלעבן. כאָטש איינמאָל זאָט ווערן צו אַלדי רוחות!

די מאַמע האָט אויף אים אַ קוק געטאָן און ווי זי וואָלט זיך דערשראָקן פאַר זיין פּנים, אַוועקגעגאַנגען פון טיש.

— גיי שלאָפן מאַמע, גיי — האָט שרהלע נאָך אַמאָל איבערגעחזרט און וואַרעם אַרומגענומען די מאַמע, געגלעט אירע באַקן, די האָר, רעדנדיק מיט אַ פאַרצויגן קולכל:

— האָסט זיך היינט אין דער ריי פאַרמאַטערט, געטוג כּוח פאַרלוירן. גיי מאַמעלע, גיי...

ביי די ווערטער האָט זיך שרהלע גענומען צום ראַמען די שטוב. אָפּגערייניקט דעם טיש נאָכן עסן און אָנגעהויבן וואַשן דאָס געפעס פון נעכטיקן מאָלצייט.

פון אַלע בעטן האָט זיך געצויגן אַ שטילער, סאַפּענדיקער אָטעם, אויסגעמישט מיט אַ כריפּענדיק קרעכצערייַ פונם טאַטן.

דער זייגער האָט רויק און מאָנאָטאָן געוויגט: טיק־טאַק, טיק־טאַק, טיק־טאַק. שרהלע האָט געקניט אויף דעם דיל געהאַלטן אין די קליינע הענטלעך אַ שייער־באַרשט און געריבן, געשייערט דעם דיל מיט אַ קינדישער עקשנות, ביז די ברעטער זיינען געוואָרן קלאָרע, העלע.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן איז שרהלע אַלט געווען פערצן יאָר. זי איז געווען אַ שלאַנק נישט אַנטוויקלט מיידל, אַ נישט דרייסטע, אַ שעמעוודיקע. די דריי יאָר אין געטאָ האָבן זי רייפער געמאַכט, ווייבלעך קלוג, נאָר אין די גרויסע ביר־אויגן איז דער זעלבער קינדישער אויסדרוק געבליבן. די פאַרוווּנדערונג פון אַ קינד, וואָס קוקט אויף דער וועלט און פאַרשטייט זי נישט. זי האָט געזען דעם חורבן אַרום און איר הערצל איז געוואָרן פול מיט שרעק, ער זאָל צו איר היים נאָר נישט אָנקומען. דערהאַלטן איר היים — איז געוואָרן דער ציל פון איר לעבן! אַלץ טאָן, נאָר דעם טאַטן מיט דער מאַמען זאָל גאָרנישט געשען. אַזוי איז עס געווען ביז אויף דעם הויף האָבן זיך אַריינגעצויגן די ווינער יידן. מיט דעם אָנגעקומען פון די נייע שכנים האָט שרהלע אַלץ אָפטער אָנגעהויבן אַרויסגיין פאַר דער טיר, באַטראַכט די פרויען פון טראַנספּאָרט, מיט געבראָכענעם דייטש זיך מיט טייל צענויפגערעדט.

דער איינזאַמער מאַן, וועלכער האָט מיט קיינעם נישט גערעדט, אַליין אַרומגעדרייט זיך איבערן הויף, אָדער מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ געזעסן ביי דער פלומפּ, האָט פון דער ווייטנס שרהלען באַטראַכט און איין מאָל שטיל מיט ווייטיק געזאָגט מער צו זיך, ווי צו שרהלען:

— אינגאַנצן ווי מיינע... אינגאַנצן...

— איר האָט אַזאַ טאָכטער געהאַט? — האָט שרהלע מיט מיטגעפיל געפרעגט און נישט דרייסט זיך אַנידערגעזעצט דערנעבן.

זינט דעם אָוונט האָט שׂרהלע איר רויקייט פאַרלוירן. נישט געקאָנט זיך דערוואַרטן ביז עס וועט פינצטער ווערן און דער אומעטיקער ווינער וועט אַרויס אויף דעם הויף ווידער דערציילן פון זיין היים, פון די קינדער, פון די גרויסע שטעט אין אויסלאַנד... „אַלץ ווייסט ער, אַלץ!“ — האָט שׂרהלע געטראַכט אין זיך און פעסטער געריבן דעם דיל. איר פּנימל האָט זיך פאַררויטלט, זי האָט געשמייכלט צו זיך, ווי זי וואָלט זיך דערמאָנט עפּעס גוטס, ליבס. פאַמעלעך און שטיל האָט זי פאַרדעקט דעם נאַסן דיל. אָפּגעוואַשן זיך און אַנידערגעזעצט ביים שפּיגל... זי האָט אַ ווײַלע באַטראַכט די פּנימער אין די בעטן און שטיל געזאָגט צו זיך:

— זיי שלאָפן שוין... הערן נישט...

שׂרהלע האָט זיך אַ צווייט קליידל אָנגעטאָן. פאַרקאַמט די האָר און ווידער זאָרגעוודיק פאַרקוקט אין שפּיגל, ווי זי וואָלט זיך אַליין נישט געפעלן געוואָרן, נישט צופרידן מיט זיך געווען און שטיל אויף די שפּיץ פינגער אַרויסגעגאַנגען פון דער שטוב.

3

די מאַמע האָט אין שלאָף דערהערט אַ שאָרך און אַ דערשראָקענע געפרעגט אין דער פינצטער:

— ווער איז דאָ?

— שלאָף... שלאָף... — האָט שׂרהלע די מאַמע באַרויקט און גלייך אַרײַנגעגליטשט זיך אין בעט ווי אַ קעצל.

— וואָס איז מיט דיר? — האָט גאָלדע געגומען זי אויספרעגן אָן איבעררעשטע. — ווו ביסטו געווען אַזוי שפּעט?

— איך... איך... בין געווען ביים ווינער, — האָט שׂרהלע נישט דרייסט אָנגעהויבן.

—וואָס האָסטו ביי אים געטאָן? — האָט גאָלדע זי געגומען אויספרעגן. — ווו איז דאָס געהערט געוואָרן, אַז אַ מיידל...

— איך האָב אים אָפּגעקאָכט אַ זופּ, — האָט שׂרהלע שטיל געזאָגט.

— ער האָט אַרויסגענומען די ראַציע און קאָן קיין זאַך נישט מאַכן... כ׳האָב געוואָלט ווייזן, אויסלערנען אים...

— נישט דיין עסק, — האָט גאָלדע בייז איבערגעריסן. — זאָל ער זיך אַליין קאָכן, דער פּריץ! מען גייט נישט צו פרעמדע...

— ער איז נישט קיין פרעמדער — האָט שׂרהלע געפּרוווט זיך פאַרטיידיקן און נענטער זיך צוגעטוליעט צו דער מאַמען. — ער איז אַ געלערנטער, אַ וויכטיקער מענטש... אַלע זיינע קינדער זיינען אין אויסלאַנד... ער איז אַליין געבליבן, אינגאַנצן אַליין.

— יאָ, גלויב אים — האָט די מאַמע איבערגעריסן. מסתמא אַ דייטשקע פאַר אַ ווייב געהאַט! זיי אַלע זיינען אַזעלכע... משומדים!

— נישט אמת — האָט שׂרהלע דער מאַמען איבערגעשלאָגן. — זיין פרוי איז אַ יידישע געווען. ער האָט מיר דערציילט, אַז די דייטשן האָבן

זי דערשאָסן. ביי אים איז אַ יידישע שטוב געווען. איך האָב ביי אים אַ טלית געזען... ער איז נישט אַזוי... ווי די אין שאָפּ. ער איז אינגאַנצן אַן אַנדערער...

נישט גלויבנדיק די אייגענע אויערן, ווי אַן עכאָ, האָט די מאַמע איבערגעחזרט:

— און ווי זיינען זיי, די אין די שאָפּן?

— גאָרנישט, גאָרנישט, — האָט שרהלע שטיל געענטפערט, אַראָפּלאָזנדיק נידעריק דעם קאָפּ, פאַרויטלט זיך אין דער פינצטער, געשווי̇גן.

— אָבער וואָס איז מיט דיר? זאָג, דערצייל — האָט גאָלדע אומרויק אויסגעפרעגט.

— איך ווייס נישט, — האָט שרהלע מיט אַ טרויעריקער שטים אָנגעהויבן, — עס איז מיר שטאַרק אַ רחמנות אויף דעם „ווינער”. ער קאָן זיך קיין עצה נישט געבן, ער גייט אויס...

— שלאָף, שרהלע, שלאָף. מיר קאָנען גאָרנישט העלפן... טראַכט נישט פון אים. — האָט גאָלדע געזאָגט מיט אַ געגעץ. אירע אויגן האָבן זיך צוגעמאַכט, נאָך אַ ווײַלע האָט שרהלע דערהערט אַ טיפן שנאָרך פון דער מאַמעס האַלדז. זי האָט אירע שלאַנקע הענטלעך אַרום דער מאַמעס קאָפּ פאַרוואָרפן און שטיל אַריינגערעדט אין איר אויער:

— מאַמעלע, ער איז אַזאַ גוטער... אַזאַ פיינער! דערציילט אַזוי פיל שיינע זאַכן... בילדער געוויזן פון בערג, פון ימים. אומעטום איז ער געווען, אומעטום! — האָט זי געפליסטערט אַ באַגייסטערטע.

פון טאַטנס בעט האָט זיך דערהערט אַ ווײַ־געשריי און גלייך אַ כאָרכלענדיקער אָטעם, ווי ביי אַ מענטש, וואָס טרינקט זיך.

שרהלע איז אויפגעציטערט געוואָרן. עס האָט זיך איר געדאַכט, אַז דער ווינער קרעכצט אַזוי שווער. אַ שרעק איז זי באַפאַלן, ער זאָל נאָר נישט קראַנק ווערן, נאָר נישט קראַנק ווערן! — האָט שרהלע געבעטן אין דער פינצטער. — ביים טאַטן האָט זיך אויך אָנגעהויבן פון קלייניקייטן און איצט קאָן ער אויף די פיס נישט שטיין אפילו. ביי אים זיינען אויך די פיס שוואַך... הייַנט אַזעלכע שווארצע רעדער אונטער די אויגן געהאַט. אפילו ווען ער האָט געלאַכט ביים עסן, זיינען זיינע אויגן אויך פול מיט טרערן געווען.

שרהלען האָט זיך אויסגעמאָלט: דער ווינער איז קראַנק... ער איז איינער אַליין, פאַרלאָזן... קיינער איז נישטאָ. פון אירע אויגן האָבן זיך טרערן אַ לאָז געטאָן. דאָס הערצל האָט שטאַרקער אָנגעהויבן קלאַפּן. ער שטאַרבט, ער שטאַרבט האָט זי שיער נישט אויסגעשריגן אין דער פינצטער. זי האָט איינגעטוליעט דעם קאָפּ אין קישן און לאַנג געוויינט.

עס איז דורכגעגאנגען אַ וואָך. די זעקעלעך מיט שפּייז זיינען אויסגעליידיקט געוואָרן. גאָלדע איז ארומגעגאנגען איבער דער שטוב, ווי אַ נישט־קלאָרע. געזוכט, גענישטערט אין די ווינקלען אַ פאַרגעסענעם בוראַק, אַ קילאָריב, איז צו צום אויוון און נאָך אַ ווײלע ווידער אָנגעהויבן זוכן. איז דאָס מעגלעך אין דער שטוב זאָל זיך גאָרנישט געפינען, גאָרנישט ?! ווי אזוי דערלאנגען די קינדער די וואסער־זופּ מיט אַ פּאָר גרויפּן פאַרשיט ? און מאָרגן ווען דאָס אויך נישט זיין! דריי טעג צו דער ראַציע געבליבן און אַזוי פארטיילט זיך... אַזוי פארטיילט! — האָט גאָלדע זיך נישט געקאָנט באַרויקן. אין איר טאָרבעלע איז נאָך געלעגן אַ ראַציע ברויט און אַן אָפּגעשפּאָרט רייפטל באַזונדער איינגעוויקלט אין אַ טישטעכל. פאַר וועמען עס זאָל זיין דאָס רייפטל האָט גאָלדע נישט געקאָנט באַשטימען. שלמה אַרבעט שווער אַ גאַנצן טאָג. עס זאָגט זיך נאָר אַזוי, אַז „ביי שטרוי" איז אַ לייכט לעבן... ביז מען קומט אין רעסאָרט ווערט מען פּטור דאָס געזונט! און דער וועג אויף צוריק ? — האָט גאָלדע געטראַכט, ווי זי וואָלט געוואָרפן גורל, וועמען זי זאָל צוטיילן דאָס שטיקל ברויט.

זי האָט אַ קוק געטאָן אויף מרדכיס בעט און מאָדנע שטיל האָט זיך איר דער קראנקער מאָן אויסגעוויזן.

ער איז צו רויק — האָט גאָלדעס האַרץ אַ צאַפּל געטאָן. זי איז צוגעלאָפן צום בעט מיט אַ יאָמער:

— וואָס איז מיט דיר, מרדכי ? זאָג, רעד א וואָרט ?

מרדכי האָט קוים אויפגעמאכט די אויגן. פון דעם מיט געשווילעכץ אָנגעלאָפענעם פּנים האָבן זיך נאָר געוויזן צוויי שווארצע פינטלעך, ווי אַ לעצט פלעמל פון זיין לעבן.

— גאָלדע... גאָלדע... —האָט ער שווער סאפּענדיק געזאָגט... — נעם... אַראָפּ פון מיר... דעם בארג... ער דריקט מיך צו, איך... איך...

גאָלדע האָט אַראָפּגענומען די דעקע און אויפגעציטערט געוואָרן. מרדכי איז געווען אינגאנצן געשוואָלן.

אַ צעטומלטע איז זי צו צו איר קישן, גיך אַרויסגענומען דאָס טאָרבעלע מיט ברויט און אים דערלאנגט.

— עס, עס... — האָט זי ציטערדיק, קוים דערהערבאר גערעדט... האַלט זיך, האַלט זיך!

זי האָט געוואָלט עפּעס זאָגן, כדי דעם מאן צו דערמוטיקן, נאָר די ווערטער זיינען אין האלז געבליבן, געשטיקט, מיט טרערן אַרויסגעשווומען. שטייענדיק ביים בעט האָט גאָלדע פאַרגעסן אין די הונגעריקע קינדער, אין די ליידיקע טעפּ, אין איר אייגן הארץ־ווייטאָק. אירע פּלייצעס האָבן זיך נאָך מער איינגעהויקערט, דער קאָפּ נידעריקער אַראָפּגעפאלן, די הענט פארבראָכן. ווי אומזיניק האָבן אירע ווייסע ליפּן געפּרעפּלט:

— וואָס וועט זיין? טאַטע הארציקער... דערבארעם זיך!

נישט דערהערט, ווען ירחמיאל איז פון דער ארבעט געקומען, ערשט בעת זיין ארומדרייען זיך איבער דער שטוב האָט זי געפרעגט:

— ווען ביסטו געקומען, ווי שפּעט איז שוין?

— אַלץ איינס — האָט ירחמיאל טרוקן געענטפערט. — ס'קאָן שוין זיין נאַכט!

ער האָט זיך אַנידערגעשטעלט ביים בעט און מיט אַ דערשטיקטן אָטעם באַטראַכט דעם טאַטנס אָנגעלאָפן פּנים.

פול מיט רעש איז געוואָרן די שטוב, ווען שלמה האָט נאָר איבערגעטרעטן די שוועל.

„דער דבוק שרייט שוין ארויס פון אים" — האָט גאָלדע געטראַכט אין זיך.

גענומען צעשטעלן די טעלער און פאַרטיילן דאָס געקעכטס. שרהלע מיט ירחמיאלן האָבן שווייגנדיק געטרונקען די זופּ. שלמה האָט אָבער נישט אויסגעהאַלטן. אַוועקגעשטעלט דעם טעלער און מיט פאַרדרוס אַרויסגערעדט:

— איך ווייס נישט, ווי אַזוי אנדערע באַלעבאָסטעס קומען אויס, קאָמבינירן... טראַכטן אויס יעדן טאָג נייע „פּאָטראַוועס"! און ביי אונז אָן אונטערגאַנג... גאַנצע טעג הונגערט מען... ווו קומען אַהין אַלע פּראָדוקטן?...

גאָלדע איז געזעסן שטיל, ווי זי וואָלט דאָס לשון פאַרלוירן.

— וואָס ווילסטו פון דער מאַמען? — האָט שרהלע זיך צעשריגן. — האָסט נישט באַדאַרפן אלץ אויפעסן מיטאַמאָל. ביסט נישט איינער, אַלע לעבן אַזוי!

שלמה האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ. נאָר זי איינע האָט געקענט זיין כעס איינשטילן.

— וואָס העלפט דען דאָס טענהן? — האָט זיך ירחמיאל אַריינגעמישט. אַזוי איז עס — און געענוג.

אין זיין זעקעלע איז נאָך געלעגן אַ ראַציע ברויט. ביי דער אַרבעט האָט ירחמיאל באַשלאָסן צו לאָזן עס אויף מאָרגן... מען טאָר נישט בלייבן אָן אַ ביסן, און איצט טרינקענדיק די זופּ, ווייסט ער נישט וואָס צו טאָן. אין האַרץ נאָגט, אין קאָפּ אַ לערקייט ווי דער מוח וואָלט אים אויסגערונען. ער האָט זיך אויפגעשטעלט פון טיש, אָנגעהויבן שפּאַנען איבער דער שטוב, ווי וועלנדיק פון זיך אַנטלויפן. זעענדיק ווי שלמה טוט זיך אויס, איז ער צו צום בעט, האָט אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די שיך, אַריין אין בעט. נאָר דער שלאָף האָט נישט געוואָלט קומען. ירחמיאל איז געלעגן מיט פאַרמאַכטע אויגן. קיין געדאַנק, קיין געפיל, קיין ווילן. באַלד האָט זיך אויך גאָלדע געלייגט. אַ מידקייט האָט זי אַרומגענומען. זי האָט געוואָלט וואָס גיכער איינשלאָפן, נישט זען די מאַטע פּנימער, די פּוסטקייט פון דער שטוב. פריי איז דאָס מאָל נאַכט געוואָרן.

אין די בעטן זיינען אַלע געלעגן מיט אָפענע אויגן, ווי געוואַרט אויף עפּעס, וואָס מוז קומען.

עס איז געשוווּמען אַ שעה נאָך א שעה. אונטער די דעקעס האָבן זיך די קערפּערס אומרואיק געוואָרפן. די בעטן געסקריפּעט, געוויגט זיך.

מיטאַמאָל האָט ירחמיאל דערהערט אַ שטילן שאָרך... ער האָט זיך אַ ווײַלע טיף אײַנגעהערט און גלײַך פֿעסטגעשטעלט: „שלמה עסט"...

ירחמיאל האָט זיך אײַנגענורעט אין דער דעקע, דעם שאָרך נישט געקאָנט פֿאַרנעמען. באַלד איז ווידער שטיל געוואָרן. עס האָט זיך נאָר געהערט דאָס אײנטאָניקע קלינגען פֿון זייגער. די נאַכט האָט זיך ווי אַן אײביקייט געצויגן. די לבנה אַ פֿולע האָט זיך געשטעלט בײַם פֿענצטער, אַרײַנגעקוקט.

דער טאַטע אויף זײַן בעט האָט זיך אָנגעהויבן דרייען אומרויק, אָנידערגעזעצט זיך... אײַנגעהערט אַ ווײַלע, און פּאַמעלעך אַרויסגעשטעלט די פֿיס. ירחמיאל און שלמה האָבן דורך די האַלב־פֿאַרמאַכטע אויגן געזען, ווי דער טאַטע, קוים הויבנדיק די פֿיס, האָט זיך געררוקט פֿאָרויס, אָנידער־געזעצט אויפֿן דיל ביי דער מאַמעס בעט, אַרײַנגעשטעקט אונטער דעם קישן די האַנט...

גאָלדע האָט פֿעסטער אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויפֿ׳ן זעקעלע ברויט, טיפֿער אָנגעהויבן אָטעמען. די האַנט אונטער איר קישן האָט זיך טיפֿער פֿאַררוקט, געזוכט, קראַמפּהאַפט געצויגן, געצויגן...

מיט אַ שטילן זיפֿץ האָט זיך גאָלדע אויסגעדרייט צו דער וואַנט. דאָס זעקעלע ברויט האָט איצט מרדכי לײַכט אַרויסגעצויגן. אַראָפּגענומען דאָס טישטעכל און זיצנדיק אויפֿן דיל אָנגעהויבן עסן.

ירחמיאל און שלמה האָבן אָנגעשטרענגט געקוקט. נאָר איין שרהלע איז געשלאָפֿן. אין שײַן פֿון דער לבנה האָט איר פּנימל געשײַנט ווי אַ צעבליטער קנאָספּ. אויף אירע ליפּן האָט געציטערט דער ערשטער טרוים.

5

אין דער זעלבער נאַכט איז דער טאַטע געשטאָרבן.

גאָלדע איז געשטאַנען בײַם בעט און אַרײַנגערעדט אין אים:

— ווו לאָזטו מיך איבער, אײנע אַליין...

זי האָט מיט די פֿינגער געפּרוווט אויפֿרײַסן זײַנע אויגן, קלאָגנדיק: „לעב, לעב!"...

זי האָט לאַנג געוויינט, דער פֿון חדשים דערשטיקטער צער איז אין טײַכן טרערן אַרויסגעשוווּמען. זי האָט שוין אַליין נישט געוווּסט איבער וואָס זי וויינט. צי איבער איר ביטער לעבן, איבער דער חרובער שטוב אָדער איבער דער שרעק פֿאַר שרהלען...

אַ מידע, אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אָן זײַן קישן, האָט זי ווי אײַנגעדרימלט. ווען זי האָט אויפֿגעוואַכט, האָט זי אויפֿסניי אָנגעהויבן קלאָגן:

— צוויי טעג פֿאַר דער ראַציע! נישט דערלעבט... וואָלט זיך נאָך דאָס האַרץ דערכאַפּט...

די קינדער האָבן זיך וועגן טאַטנס טויט דערוווסט, קומענדיק פון דער ארבעט. צו זיין ליגן און קרעכצן האָבן זיי זיך צוגעוווינט. איצט זיינען זיי ביי זיין בעט געשטאַנען דערשטוינטע. ווי אַזוי איז דאָס פּלוצלינג געשען? זיי האָבן מיט שרעק זיך אויסגעפרעגט:

— אַזוי פּלוצלינג... — האָט שלמה מיט אַ דערשטיקט קול גערעדט, שלינגענדיק די טרערן. ער האָט נאָך וואָס געוואָלט זאָגן, נאָר אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט און אראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ.

שרהלע האָט הויך געוויינט:

— אַלץ איבער מיר! איך האָב דעם טאַטן נישט צוגעהיט... זיך נישט אומגעקוקט אויף אים...

אויף איר געוויין איז די מאַמע אויפסניי אַרויס מיט אַ יאָמער. געשטאָרבן... פּאַר בזיון... נישט אויסגעהאַלטן.

איר געוויין האָט פול געמאַכט די שטוב. עס האָבן זיך באַוויזן שכנים.

— ווו זיינען ליכט? זאָל מען אָנצינדן! ווער האָט ליכט? — האָט עמעצער פון די שכנים געפרעגט. אַלע האָבן געשוויגן.

— נישטאָ... נישטאָ קיין ליכט... גאָרנישט! — האָט גאָלדע געביטערט.

נאָר איין ירחמיאל האָט נישט געוויינט. געקוקט אויף דעם טאַטן, געשוויגן.

אין פרימאָרגן איז געקומען די עגלה. שלמה מיט ירחמיאלן האָבן דעם טאַטן אַראָפּגעטראָגן פון די טרעפּ.

— זיי מוחל, — האָט ירחמיאל אין זיך געבעטן. — נישט דו ביסט אַ טאַטע געווען... נישט איך בין... טאַטע, טאַטע!

ביים טויער איז געשטאַנען דער „ווינער", צוגעקוקט זיך צו דער לויה, לאַנג נאָכגעגאַנגען מיט די אויגן. איבער די שטיינער האָט זיך געטראָגן שרהלעס געוויין. האַלטנדיק די מאַמע אונטער דעם אָרעם, האָט זי זיך קוים געשלעפּט נאָך שלמהן און ירחמיאלן.

אַ האַרבסטיקער ווינט איז זיי נאָכגעגאַנגען. אויפגעכאַפּט זייער יאָמער און צעטראָגן ווייט, ווייט איבער דער געטאָ.

פון בית־עולם איז גאָלדע צוריקגעקומען אַן אַנדערע. עס האָט זיך שרהלען אויסגעוויזן, אַז די מאַמע איז מיטן טאַטן געבליבן, און די אין בעט איז אַ צווייטע, אַ פרעמדע. אַזוי ווי זי איז נאָר פון פעלד געקומען, האָט זי זיך געלייגט, אין דער פרי צו דער ארבעט נישט אויפגעשטאַנען, אויסגעדרייט זיך מיט דעם פּנים צו דער וואַנט, קיין וואָרט נישט ארויס־גערעדט. אַזוי איז זי ליגן געבליבן.

פון בית־עולם איז ירחמיאל אין קאָאָפּעראַטיוו געגאַנגען. דאָס מאָל האָט ער אָן דער ריי באַקומען די פּראָדוקטן...

עס איז געווען פאַרנאַכט. די זון איז פאַרגאַנגען. די לעצטע שטראַלן האָבן זיך מיט שאָטנס געלייגט אויף די ווענט. די שטוב האָט אויסגעזען ווי אַן איבערגעקערטע שיף. אַלע זאַכן צעוואָרפן, אָנגעשטעלט אין דער

מיט. דער מאמעס קליידלעך און דעם טאַטנס בגדים זיינען אויף דעם בענקל געהאָנגען ווי געקרייצטע.

די טעלער מיט די טעפּ אויסגעשטעלט אויפן פענצטער האָבן אומזיסט געוואר׳ט אויף אַ באַלעבאָסטע... אויפן טיש זיינען געלעגן די פּראָדוקטן, דאָס מאָל: אַ פּושקע פלייש־קאָנסערוון, אַ ברויט, טאָרבעלעך מיט צוקער, זופּן־פּולווער...

ירחמיאל האָט צוגערוקט צו שלמהן דאָס ברויט און מיט אַ דערשטיקט קול געזאָגט:

— עס...

שלמה האָט דאָס ברויט צוריקגערוקט צו ירחמיאלן.

— איך... איך בין נישט הונגעריק... — האָט ער געזאָגט און ווייטער געשוויגן — שפּעטער וועל איך עסן...

ווי פאַרגליווערטע זיינען זיי ביידע געזעסן אין דער ליידיקער שטוב ביי דעם פולן טיש מיט פּראָדוקטן.

אין דער שטילקייט האָט ירחמיאל מיט אַמאָל דערהערט שלמהס שטים, ווי זי וואָלט פון ערגעץ ווייט געקומען:

— אפשר האָבן מיר נישט באַדאַרפט פאַרטיילן די ראַציע?

אויפן טיש איז געשטאַנען די וואָג. דורכן האַלב־אָפענעם פענצטער האָט אַריינגעבלאָזן דער ווינט, געשפּילט זיך, געוויגן מיט די שאָלן.

ש ב ת

1

אויפן געטאָ־הימל איז אויסגעגאַנגען דער לעצטער שטערן.

דורך די פאַרטונקלטע פענצטער מיט אַן אַלטן, שוואַרצן טוך האָט אַ פאַרשעמטער זיך אַריינגעגנבעט דער טאָג. פונעם ווינקל פון דער שטוב האָט זיך געטראָגן אַ שווערער, כריפּענדיקער אָטעם, ווי אַ סקריפּ פון אַן אַלטער, פאַרזשאַווערטער זעג. פון ברייטן, הילצערנעם בעט פול אָנגעלייגט מיט דעקן, איבערבעטן און אַלטע, צעריסענע וואַטענע קאָלדרעס, ווי פון אַ דערטרונקענער שיף האָט נאָר אַרויסגעשטיגט לאה׳ס קאָפּ. אירע פאַרפּעדערטע, צעשויבערטע האָר, זענען געלעגן ווילד צעוואָרפן אויף די רויטע פאַרפלעקטע ציכן. דאָס שוואַרצע פּנים, פון ווינטן און רעגנס צעאַקרט. זי איז געלעגן פאַרזונקען אין אַן אָפּגרונט פון שווערע, מוראדיקע חלומות, פאַרשטיינערט אין שרעק. מיד ליגן אירע דאַרע, אָדערדיקע הענט, וואָס שעפּן דאָס געטאָ־צוואות פון פרימאָרגן ביז נאַכט. אונטער איר קאָפּ, צווישן קישנס באַגראָבן ליגט אַ זעקעלע מיט מעל און קאַרטאָפל, אַ ביסל פאַרפל און אייל, איר נויט־ביסן.

דאָס שמאָלע פּאָסיקל ליכט, וואָס לייגט זיך פאַראומעט אויף די נאַסע, שימלדיקע ווענט, קוקט אַריין צווישן די צוויי איבערגעבליבענע ברעטער, פון דער פון לאַנג פאַרברענטע שאַנק, בלייבט הענגען אויפן יום־טובדיקן אַלטן, סאַמעטענעם קלייד.

פון די פּוסטע כלים אומריינס טראָגט זיך איבערן שטיבל אַ זויערער געשטאַנק, מישט זיך אויס מיטן דומף פון די שמוציקע, פון לאַנג נישט געוואַשענע טעפּ. ווי זעלנער איבער אַ שלאַכט־פעלד ליגן צעוואָרפן איבערן דיל און אין די גריבער פון ליימענעם אויווּלע בראָט־שיסלען, פאַנען און טעפּ פאַרלאָזענע, פאַרגעסענע. וואַלגערן זיך אויף די פענצטער שאַרבנס פון קריגן, דינע געשליפענע פּיסלעך פון יום־טובדיקע בעכערלעך, צעבראָ־כענע גלעזער און טאַסן. פון די פאַרחושכטע מיט שטויב באַדעקטע טעלער שיינט נאָך אַרויס אַן אָפּגעבלאַקעוועט, גאָלדן שטרייפעלע, אַ פאַרביק בלימל — סימנים פון פאַרגאַנגענעם, כמעט שוין פאַרגעסענעם לעבן.

אין אַ הייל פון אַ מכשפה פאַרוואַנדלען לאה׳ס שטוב די אומגעקערטע טעלער און טעפּ. טריי האָבן זיי געדינט לאה׳ן אַלע יאָרן. אין די טעפּ האָבן פריידיק געטאַנצט פּסח׳דיקע קניידלעך, פּאַמעלעך געדאַמפּט זיך שבתדיקער צימעס, געקאָכט צענדליקער מאכלים, אויף וועלכע נאָר לאה איז אַ בריה

געוועֹן. אין די טעפּ האָט זיך אָפּגעשפּיגלט איר יום־טובדיק און וואָכעדיק פּנים. נאָר זיי האָבן געקענט אירע פאַרבאָרגענע חלומות, איר האָפענונג און פריד. אָן זיי האָט זיך לאה גאָרנישט געקאָנט פאָרשטעלן איר לעבן.

ווען עס איז ארויס די גזירה צו פארלאָזן דאָס שטעטל, האָט לאה קודם־כל גענומען זיך צו פארפּאקן די טעפּ מיט די טעלער. יעדן באזונדער ארומגעוויקלט מיט שטרוי, אויסגעסדר׳ט אין קאסטן, פאָרזיכטיק ארויס־געטראָגן אויפן וועגעלע מיט גרעט, אָפּגעהיט זיי זאָלן נישט געשעדיקט ווערן, נישט פארלוירן גיין אין דער גרויסער מהומה. מיט איר פּשוטן שכל האָט זי פארשטאנען, אז אזוי לאנג איז מען א מענטש, ווי לאנג מען באדאַרף א טאָפּ מיט א טעלער, און ווען דאָס איז שוין איבעריק, איז שוין דאָס גאנצע לעבן נישט ניחא.

זינט מען איז צו לאה׳ן געקומען מיט דער בשורה, אז איר יחזקאל איז געכאפּט געוואָרן אויף דער גאס און אויף אַ פולן וואָגן מיט יידן אוועקגעפירט געוואָרן האָט זיך אויף איר א מרה־שחורה געלייגט, ווי א נעפּל, פארדעקט אלץ, וואָס טוט זיך ארום.

מיט יאָרן צוריק האָט לאה געזען אין איר שטעטל, ווי צוויי אויס־געפרעסענע שקצים מיט רויטע קיילער הענט האָבן נאָכגעיאָגט א הונט אין מיטן וועג, געכאַפּט אים, ארומגעצויגן א רימען ארום זיין האלדז און אריינגעשליידערט אין וואָגן. לאנג האָט אין אירע אויערן געקלונגען דאָס וואָיען פון הונט. ווען די שכנים האָבן לאה׳ן דערציילט ווי יחזקאל איז געלאָפן פון טויער צו טויער בעת דער „אָבלאווע", ווי זיי האָבן אים געכאַפּט און א ווינענדיקן אריינגעשליידערט אין וואָגן, האָט אין איר זכרון שוין אויף שטענדיק זיך אויסגעמישט דער יאָמער פון פארפּייניקטן הונט מיטן געוויין פון איר מאַן, נאָכגעפאָלגט יעדן טריט, ביינאכט נישט געלאָזט צומאכן קיין אויג, פארגעסן אויף א רגע. עס איז נאָך דאָן א לעבן געוועזן אין געטאָ, ביידע זין האָבן פון טישלער־רעסאָרט אהיימגעבראכט פולע טאשן „רומקעס"*, און אָפּטמאָל א זעקל האָלץ, אָדער שפּענער. לאה איז אָבער מער נישט געווען צווישן די דאיקע. נאָר פאר יוצא־זיין יעדן טאָג אָפּגעקאָכט פאר שמעונען און לייבישן א ביסל וואַרעמס, פון צייט צו צייט צוגערוימט דאָס שטיבל. מיט די געדאנקען אָבער האָט זי אלץ געוואַנדערט מיט איר יחזקאלן אויף פרעמדע וועגן, צווישן פרעמדע מענטשן.

ווען פריער לייביש און שפּעטער שמעון, זענען פארשיקט געוואָרן אויף ארבעט, איז דאָס צו לאה׳ן ווי נישט דערגאנגען. פארשוווּנדן איז פון ז׳ער שטוב דער שטאָלץ פון יחזקאלן, די ליכט פון אירע אמאָליקע טעג. ליגן איצט אויף די בענקלעך זייערע מלבושים מיט שטויב באדעקטע — בענקען צו א וואַרעמען, מענטשלעכן גוף.

שטיל רינען פון די פייכטע ווענט טרערן, ווי זיי וואָלטן באוויינט לאה׳ס בראָך.

---

* „רומקעס" — דאָס יידישע געלט, וואָס רומקאָווסקי האָט ארויסגעגעבן אין געטאָ.

צווישן צוויי שרעקן ראנגלט זיך לאה׳ס נשמה. די שרעק פארן הונגער און די שרעק פאר א פארשיקונג. זיי האָבן זי איינגעשפּאנט אין א וואָגן, פארוואנדלט אין אַ פערד. ווען זי האָט צום ערשטן מאָל א צי געטאָן דעם דישל און א טריט געשטעלט פאָראויס האָבן פאר אירע אויגן געגומען שווינדלען די מענטשן מיט די הייזער. זי האָט דעם קאָפּ אראָפּגענייגט צו דער ערד, מער נישט געזען, ווי שטיינער און פיס. א באגאָסענע מיט שווייס האָט זי שווייגנדיק גענומען שפּאנען פאָראויס און יעדער טראָט איז בלוט, בלוט, בלוט!

דעם טאָג איז אין לאה׳ן אָפּגעשטאָרבן דאָס לעצטע ביסל מענטש־לעכקייט. ווי א הונגעריקע חיה וועקט זי זיך יעדן טאָג פון שלאָף, ציט ארויף די צעטרעטענע קלומפּעס, וויקלט איין די פיס אין גראָבע, וואָלענע שאלן, אלטע שקארפּעטן און באטראכט זיי לאנג, זאָרגעוודיק, צי זיי וועלן קענען מיטמאכן דעם וויטן וועג, טאָן דאָס זייעריקע.

זי בייסט איבער אין דער פינצטער א שטיקל ברויט מיט מארגארין, טרינקט נאָך א ביסל שווארצע קאווע מיט א סאכארינקע און גייט פּאמעלעך ארויס פון שטיבל. אין „שמאָלן־געסל" וואַרטן שוין אויף איר צוויי מיידלעך ביים וואָגן — א טינדל אויף צוויי רעדער. קיינער זעט נישט די געבויגענע אין צווייען פרוי אין לאנגן כאלאט מיט א שנור ארומגעבונדן. ביי א זייט הענגט א טאָפּ א פארסמאָלעטער, מיט צואות באשפּריצטער, וויגט זיך היין און צוריק, אהין און צוריק. צוזאַמען מיטן וואָגן מעסט זי אויס די געטאָ־גאסן און געסלעך איבער רעגנס, ווינטן, שנייען, וואָכן, חדשים. ווי א מידער פערד שלעפּט זי זיך פארנאכט אהיים און דער וועג אויף צוריק ציט זיך און ציט אין דער אומענדלעכקייט.

2

שוין לאנג איז פארביי דער באגינען.

שוין פון לאנג האָט אויפגעהערט דאָס קלאַפּן פון די קלומפּערס אין ברוק, דאָס קלימפּערן פון די טעפּלעך. לאה האָט ווי שטענדיק זיך אויפגעכאפּט, נאָר אָנשטאָט זיך ארויסצוקלייבן פון די דעקן און אויף גיך זיך אָנהויבן אָנטאָן, האָט זי זיך פּלוצים גענומען ארומקוקן איבערן שטיבל, ווי זי וואָלט זיך אויפגעוועקט פון א לאנגן שלאָף. נישט געקאָנט דערקענען אלץ, וואָס געפינט זיך ארום.

אירע אויגן האָבן גענומען מעסטן דאָס שטיבל, לויפן פון אייוועלע צום טיש און צוריק. ווי זי וואָלט זיך באפרייט פון דער טעמפּקייט, וואָס האָט זי ארומגענומען, ווי א פאנצער, דערשטיקט אלע געפילן און געדאנקען. דאָס הארץ האָט א צאפּל געטאָן, ווען אירע ליפּן האָבן עטלעכע מאָל איבערגעחזרט :

— איך גיי נישט היינט צום וואָגן! איך גיי נישט! זאָלן זיי מיך פארשיקן... פארטרייבן!... עס איז דאָך היינט פרייטיק! מען דארף שבת מאכן... שבת!

ווי מיט א פרעמדע קראפט געטריבן איז זי ארויס פון אונטערן בארג דעקן, אראָפּגעריסן דאָס טוך פון פענצטער און פארקוקט זיך אויף דער גאס.

— דער וואָגן איז שוין פון לאנג אוועק — האָט זי א צופרידענע באשטעטיקט און עס איז איר אזוי לייכט געוואָרן, ווי א מאסע, וואָס האָט זי יאָרן לאנג צוגעפּרעסט, ניט געלאָזט אָטעמען, וואָלט מיטאמאָל צעריבען, פארשוואונדן.

— זאָלן זיי היינט אליין שעפּן, אליין! — האָט זי עטלעכע מאָל מיט פארביסנקייט איבערגערעדט, ברייט צעעפענדיק דאָס פענצטער. צום ערשטן מאָל זייט חדשים איז ארייַן אין שטיבל א פרישער שטראָם ריינע לופט. ווי א באנומענע איז לאה געשטאנען פארקוקט אויף די לאנגע פעדים שפּינוועבס, וואָס האָבן באדעקט די לייסטן פון פענצטער אראָפּגעהאָנגען פון באלקן, פון די ווענט. עס האָט אין לאהן א קאָך געטאָן דאָס פון לאנג פארשלאָפענע בלוט און מיטאמאָל האָט זי אין זיך דערפילט נייע, פרישע כוחות. גענומען זיך צו טרייסלען די קישנס, די דעקן. אזוי לאנג געשטערט אין די זעק, ביז זי האָט געפונען א ריינעם לאקן און פארדעקט מיט אים דאָס בעט. צוזאמענגעשארט די בערג מיסט און אַש אין פולע עמערס אראָפּגעטראָגן אויפן הויף. מיט דעם ברען פון אמאָליקן יאָרן האָט זי זיך גענומען שייערן די טעפּ, ברומענדיק פארדראָסיק:

— ווי אזוי איז דאָס אלץ אזוי פארלאָזן געוואָרן, פארוויסט? ווו בין איך געווען, אז איך האָב עס צוגעלאָזט?

די הארבסטיקע זון האָט זיך מיט גאָלדענע פאסן געלייגט אויף די ווענט און אַראָפּגעלאכט צו לאהן בעת זי האָט געשייערט דעם שווארצן, בלאָטיקן דיל. איר פּנים האָט זיך צעשטראַלט, ווען זי האָט אין די געמאָלענע ריבן מיט פיעטרישקע דערפילט דעם טעם פון שבתדיקע פיש. לייכטן די טעפּלעך פון אייוועלע, קאָכן זיך אין זיי א קארטאָפל־זופּ מיט פארפל, פלייש־קאָלן פון געמאָלענע גרויפּן מיט פעפער צוגעריכט. דאָס פייערל אויפן אויוון פילט־אָן די שטוב מיט א היימישע ווארעמקייט. זינגען די טעפּלעך דעם ערב־שבת ניגון. פון לעצטן ביסל מעל קנעט זי א חלה־ בולקע און קוקט ארייַן אין אייוועלע א פארזאָרגטע:

— צי וועלן זיי נאָר געראָטן? די פּליטע איז פארזשאווערט, דער אויוון פארטשאדעט...

דאָס ברעט פון דער שאנק איז צעהאקט געוואָרן אויף שפּענער, אויפגעגעסן פון פייער, צעגליט די פּליטע, דערוועקט אין לאהן זכרונות פון פארגאנגענע שבתים, יום־טובים. דאָס וויינענדיקע קול פון יחזקאלן, וואָס האָט זי פארפאָלגט פון דעם טאָג, וואָס די דייטשן האָבן אים פארשיקט, האָט זיך געשטילט, פארגאנגען. איצט הערט זי בפירוש יחזקאלס ערב־ שבת־ניגון, וואָס ער אליין האָט צוגעטראכט, אָט זעט זי אים שפּאנען איבער דער שוין שבת׳דיקער שטוב ווארטנדיק אויפן ליכט־בענטשן.

אין קאסטן מיט שמוציקע וועש האָט זי געפונען א קנויל פון באַנוול, צווערן און וואָל, און ווי זי וואָלט שוין דאָס א סך מאָל געמאַכט, גענומען פלעכטן צוויי קנייטלעך. איצט זיצט זי מנוחה׳דיק ביים טיש. אָפּגעוואַשן, אָפּגעפרישט, די האָר פראַקעמט, מיטן אַלטן זיידענעם שלייער אויפן קאָפּ. נישט צו דערקענען איז זי אין דעם אַלטן סאַמעטענעם קלייד. אויף איר שויס ליגט א געלער צעקנייטשטער סידור. אַנשטאָט אויף די אותיות קוקט זי אויפן קליינעם אומעטיקן פלעמל פון די צוויי קנייטלעך איינגעטונקענע אין בעכערלעך מיט אייל און מורמלט א שולדיקע :

— שבת, מיין שבת, איך האָב דיך פאַרגעסן צו גיך.

וואָס וואָלט יחזקאל געזאָגט, ווען ער קומט אהיים און טרעפט אזא מושב, ווי עס איז געווען ביז איצט. אזא לעבן... אָן א שבת, אָן א יום־טוב! אוודאי וועט ער קומען! נישט איין מאָל האָט ער דעם דייטש אָפּגענאַרט; און לייבוש מיט שמעונען, אוודאי און אוודאי! זיי וועלן זיך שוין אַן עצה געבן! ווי דען? אלע זענען מיך דאָך שטענדיק מקנא געווען מיט די זין! אזעלכע צוויי בוימער אזעלכע ריזן!...

איר פנים האָט זיך באַדעקט מיט א ליבלעכן שמייכל, ווי זי וואָלט זיי ווידער געזען אומבאַהאָלפן רוקן זיך איבערן דיל, שטעלן די ערשטע טריט. זי איז מיט די געדאַנקען אַוועק צוריק אין איר שטעטל, וווּ זי איז נאָך געווען א מענטש, געהאַט א היים, א שטיל רואיק לעבן.

בייגן זיך די קנייטלעך, ווי דאָס לעבן וואָלט פון זיי אויסגעגאַנגען. לאָזן אַראָפּ די קעפּלעך, מיט א ציטערדיקן פלאַם קוים ברענען.

פלוצים מאַכט זיך אויף די טיר און א פאַרגאַפטע בלייבט רבקה, די שכנה, אויף דער שוועל. דאָס קליינע פלעמל פון די שבת־ליכטלעך גייט אויף פאַר איר ווי א גרויסע ליכטיקייט. זי קוקט אויף לאה׳ס שיינענדיק פנים און עס דאַכט זיך איר, אַז אויף לאהן רוט די שכינה. שווייגנדיק באַטראַכט זי דעם ווייס־געדעקטן טיש, די „חלה" מיט א ציכטיק טישטעכל פאַרדעקט, די „פיש" מיט רויטע מערעלעך פאַרפּוצט, די אָנגעשטעלטע טעלערלעך, ווי זי וואָלט זיך געריכט אויף געסט, וואָס מיט יעדע רגע קאָנען אָנקומען.

רבקה וויל פרעגן וואָס פאַרא נס איז אין דער שטוב געשען, נאָר מיטאַמאָל איז זי נישט דרייסט צו לאה׳ן געוואָרן. א פאַרשעמטע האָט זי זיך אוועקגעזעצט ביים שבת׳דיקן טיש און שטיל גענומען דערציילן :

— לאה, איר האָט געהערט מסתמא פון דער נייער ראַציע? א ראַציע פון כל־טוב! צוקער און האָניק, אייל און קאַרטאָפּל! פינף קילאָ קאַרטאָפּל! א שאָד נאָר, וואָס עס איז א שטיך־טאָג... כאָטש איין מאָל וועט מען קאָנען עסן צו דער זעט.

לאה׳ס ליפּן גיבן א ציטער, זי וויל פרעגן און וואַגט נישט. אירע אויגן קוקן הילפלאָז אויף רבקהן :

— וואָס טייטש?! וואָס... מיינט איר דערמיט צו זאָגן?

— ווי דען, דער דייטש וועט די יידן אומזיסט געבן קאַרטאָפּל?

ווער איז היינט, פרייטיק, נישט געווען ביי דער ארבעט, וועט זיי נישט... באקומען — זאָגט רבקה אָן די לעצטע גזירה און בלייבט שווייגן, ווי זי וואָלט באדויערט, וואָס זי האָט עס געמוזט אָנזאָגן. נאָר א רגע באוואונדערט זי די זויבערע ווארעמע שטוב, און גייט צוריק צו איר וואָכעדיקייט. צו אירן פול מיט גרעט אָנגעשטעלטן, חושכן, בוידעם־ווינקל.

בלייבט לאהביים טיש מיטן סידור אין דער האנט א פארצווייפלטע, דערשלאָגענע. אירע אויגן ווערן מאט און אויסגעשלאָגן, שטום קוקן זיך ארום איבערן פוסטן שטיבל, פארהאלטן אויפן לעצטן ברעט פון דער שאנק און רופט זיך אָן מיט כעס:

— א שבת האָט זיך מיר פארוואָלט! שבת...

די גאנצע נאכט איז זי ביים טיש געזעסן מיט פארבראָכענע הענט, ווי א מת באוויינט די קארטאָפל.

באגינען איז זי אראָפּ פון די טרעפּ, ווי זי האָט נאָר דערהערט דעם סקריפּ פון אויפגעמאכטן טויער. די ערשטע ארויס אויף דער נאָך פיצטערער גאס, אין דער שטילקייט האָבן זיך געטראָגן אירע קלאָגעדיקע רייד:

— קבורה־וואָגן, מיין קבורה־וואָגן, אָט גיי איך צו דיר ווידער... איך גיי... איך וועל דיך וויטער ציען און שלעפּן... ביז איך וועל פאלן ווי א פערד ביי די רעדער... ביז מען וועט מיך אוועקפירן א פארסמטע, א טויטע!... אָ...

א י י ן ז ו פּ

1

אין טישלער־שאָפּ איז נאָך האַלב־פינצטער. נאָר אין פּאָדער־שטיבל, ווו עס זיצט דער נאַכט־וועכטער, ברענט אַ קליין לעמפּל מיט אַ שוואַכן, פאַרחלשטן פלאַם, ווי קוים געקאָנט זיך דערוואַרטן דעם טאָג.

אין די גרויסע, לאַנגע זאַלן ליגן צעוואָרפן לייסטן צו שלייפן, קלעצער צו זעגן, ברעטער צו שניידן, טיילן צו די קליינע בענקעלעך, וועלכע עס אַרבעטן אויס די „יוגנטלעכע אַרבעטער" — קינדער, וואָס ווערן אויסבאַהאַלטן פאַר דער פאַרשיקונג מיט אַן אַרבעטס־קאַרט, גרויסע קאַסטנס, וועגן וועלכע עס ווערט גערעדט, אַז זיי וועלן גיין אויף די פראָנטן „קעגן פיינט", קליינע ציגאַרן שעכטעלעך, וואָס עס אַרבעטן אויס פריילינס פון די בעסערע הייזער, וואָס עס איז אַ שאָד אַוועקצושטעלן ביי די גרויסע קאַסטנס צו קלאַפּן נעגל צוזאַמען מיט די פאַרעלטערטע מיידן און פּראָסטע יונגען.

ווי שקעלעטן שטאַרן די לייב־זעגן, קרייז־זעגן און טאָקאַר־מאַשינען, וואָס פרעסן־אויף צוזאַמען מיט די ברעטער די לונגען פון די בלאַסע געטאָ־בחורים, אַמאָליקע פּעסטע טישלער יונגען, פאַרייך־מענטשן, שטרייקערס. ווי אַ כישוף וואָלט פון זיי אָפּגענומען די מאַכט, שטאַרן זיי טויט, פאַרגליווערט.

שטיל איז אין די זאַלן.

פון אונטער די מאַשינען הערט זיך קוים אַ שאָרך און ווידער איז שטיל. פּאַמעלעך, פאָרזיכטיק, קלייבן ציטערדיקע הענט טראָטשינעס און האָלץ־אָפּפאַל, פּאַקן מיט זיי אָן די טעפּלעך און טאָרבעס, וואָס זיי נעמען מיט זיך מיט צו דער אַרבעט, די אַרבל פון די ברייטע שירצן, די טאַשן פון די מאַנטלען.

פּלוצלינג האָט זיך ווער טרוקן און הויל צעהוסט, ווי אַ סקריפּ פון אַ זעג אַריינגעריסן אין דער שטילקייט.

— שאַ, שאַ, שטילער דאָרט! האָבן זיך מיטאַמאָל אָנגערופן עטלעכע דערשראָקענע אָפּגעהאַקטע קולות פון פאַרשידענע עקן זאַל.

ווי צו להכעיס האָט ווער ברייט און הילכיק אויסגעשאָסן מיט אַ געלעכטער און עס האָט זיך צעטראָגן איבערן זאַל, ווי אַ ווייטער פאַר־געסענער עכאָ.

די דערשטוינטע פרויען האָבן פאַר גרויס איבעראַשונג נישט געוווּסט וואָס מיט זיך צו טאָן. עטלעכע פאַרשטויבטע קעפּ האָבן זיך אויפגעהויבן פון אונטער די מאַשינען. דערשראָקענע אויגן האָבן גענומען זיך אַרומקוקן פאַרחידושט.

— וואָס איז דאָ אַזוי מורא צו האָבן, וואָס נעמען מיר דען? ס'ביסל מיסט! — האָט וואָס אַמאָל העכער געקלונגען לייקעס קול איבערן פּוסטן זאַל און פאַרוווּנדערט געענדיקט: וואָס קאָן שאַטן ביבאָוון*, אַז מיר נעמען דאָס ביסל טראַטשינעס? די פּראָדוקציע ווערט דאָך סיי ווי צוגעשטעלט! וואָס איז זיין עסק? די קעפּ האָבן זיך שווייגנדיק אַראָפּגעלאָזט צו דער ערד, די הענט ווייטער צוזאַמענגענומען די שפּענער צווישן די רעדער פון די מאַשינען. קיינער האָט נישט בדעה איצט איינצוטענהן. דאָס ביסל מיסט איז ברענמאַטעריאַל, אויף וועלכן מען קאָן אָפּקאָכן אַ ביסל וואַרעמס. און אויב עס וועט נישט זיין דאָס ביסל וואַרעמס, וועט דען די פּראָדוקציע נישט צוגעשטעלט ווערן? פעלן דען יידן פון אַנדערע געטאָס, ווען זיי וועלן אָפּשטיין ביי דער אַרבעט און בלייבן אין דער היים אין די בעטן?

איינציקווייז הייבן זיי זיך אויף, שטויבן אָפּ די מלבושים, ווישן אָפּ די פאַרשמירטע פּנימער, און נעמען זיך פּאַמעלעך, וואַקלענדיק זיך ווי שאָטנס, שאַרן פונעם מאַשינען־זאַל. זיי ווילן וואָס גיכער פאַרשווינדן מיטן ביסל ברענעכץ, פאַרשטעקן עס אין די זאַלן אונטער די אַרבעטס־טישן, צווישן די קאַסטנס.

ווי פון אונטער דער ערד וואַקסט אויס דער „סאַלאָווי" ** לעאָן, אַ הויכער, שלאַנקער בחור אין אַ גרויסער לאַנגער אַרבעטס־שערץ.

— ווידער געקליבן טראַטשינעס? ווייניק איז וועגן דעם גערעדט געוואָרן? איר וועט פריער נישט אויפהערן, ביז איך...

די אַרבעטאָרינס צעלויפן זיך.

זיי ווייסן, אַז לעאָן שרייט אין דער לופט אַריין נאָר אויף אָפּצושרעקן. ערגער וואָלט געווען, ווען עס וואָלט זיי געפּאַקט דער גראָבער שמואל. ער וואָלט גאָרנישט געזאָגט, נאָר ביי יעדער אויסגעשיטן דאָס ביסל טראַטשינעס און דעם טאָג וואָלט קיינע פון זיי די זופּ נישט באַקומען. אַזאַנער איז ער שוין. ער האָט פיינט צו רעדן.

ביסלעכווייז קומען זיך צונויף די אַרבעטאָרינס פון די געטאָ גאַסן און געסלעך. פאַרשנייטע, פאַרפרוירענע, לויפן זיי אַרום לענג אויס די זאַלן אויף צו דערוואַרעמען זיך. קלאַפּן בעל־עגליש מיט די הענט, טופּען מיט די פיס.

ווי אַ בלויער נעפּל הענגט די פראָסט איבער די זאַלן, פאַרהאַקט דעם אָטעם אין די ברוסטן.

---

* ביבאָוו — דער לייטער פון געטאָ־פאַרוואַלטונג.

** אַן אָרדנער פון זאַל.

אומעטיק ברענען די לעמפלעך, ווי זיי וואָלטן נישט געקאָנט קוקן אין די אויגן פון די הונגעריקע, פאַרפרוירענע פרויען און מיידלעך. ארומגעהילט אין די פאַטשיילעס, מיט די קאָפּטיכער נידעריק איבערן שטערן אַראָפּגעצויגן, זעען זיי אויס ווי פאַרגליווערטע, קוים זיי האַלטן אין די בלויע, שטייפע פינגער די לייסטלעך צום אַרומשלייפן.

איין מאַשין נאָך דער צווייטער וועקט זיך פון שלאָף. גיט אַ צי מיט די רעדער, אַ שלעפּ מיט די ציין, אַ צעברום און צעקלינג, אַזש מיט אַ קרעכץ הייבן זיך אָן צו וויגן די ווענט, טרעשטשען די ברעטער פון דיל.

אין די זאַלן פון די גרויסע קאַסטנס הייבן אָן צו קלאַפּן די האַמערס הילכיק און צאָרניק, ווי זיי וואָלטן אָנגעזאָגט נקמה, קאַמף.

ווי איבער אַ בינשטאָק צעטראָגט זיך דער רעש פון די זאַלן אין די ביורא־צימערלעך איבערן הויף.

דער שאָפּ האָט זיך אויפגעוועקט און אָנגעהויבן זיין משונהדיקן אַקאָרד־געיעג פאַר פּראָדוקציע, פאַר לעבן.

2

מיטן אָנקומען פון דער אויפזעערין ליובאַ ווערט פריילעכער אין דער שלייפעריי. אַליין אַ קליינע, צאַרטע, קוים וואָס זי זעט זיך אַרויס פון צווישן די מאַשינען, שטראַלט מיט אַ מאָדנער וואַרעמקייט, וואָס רופט אַרויס אויף יעדן פּנים אַ פריינטלעכן שמייכל, אַ פונק פון האָפענונג.

זי גייט פון מאַשין צו מאַשין, טענהט זיך אויס מיט יעדער פון די אַרבעטאָרינס באַזונדער. זי קען אַלע זייערע זאָרגן, די נעמען פון זייערע קינדער, די בריוו פון זייערע מענער וואָס זענען אַוועק אין טיפן רוסלאַנד. אָמלענגסטן פלעגט זי זיך פאַרהאַלטן ביי דער פרוי יאַקובאָוויטש, אַ פאַרמלחמהדיקע שטאָפּערין, די בעסטע טישלערין אין שאָפּ. שוין אויף אַלע מאַשינען האָט זי געאַרבעט, ביז זי האָט זיך אויסגעבעטן אַן אָרט אין דער שלייפעריי. היינט זיצט זי ביי דער אַרבעט אַ רואיקע, צופרידענע, ענדלעך דבורהלען אין אַ שאָפּ אָפּגעגעבן. אַ מיידעלע שוין פון צען יאָר און ביי קיין אַרבעט נישט געקאָנט זי איינאָרדנען. עפּעס איז זי גאָר אַ קליינע געוואָרן. קיינער האָט נישט געוואָלט גלויבן אין אירע יאָרן. זיכער וועט זי זיך אויסלערנען צוזאַמענלייגן די הענטשקעס צו דער פאָר. אַ גאַרישקייט וועט עס זיין פאַר איר! יעדן טאָג אַ ביסל וואַרעמס באַקומען. נישט אַרומדרייען זיך אַליין אין דער קאַלטער שטוב. ווי עס זאָל נישט זיין, באַגייט מען זיך דאָך גוט מיט די קינדער אין די רעסאָרטן — טראַכט זי, שלייפנדיק די לייסטלעך. מיטאַמאָל באַפאַלט זי אַ בענקשאַפט צו איר משהן. אַ פאַרזאָרגטע הייבט זי אָן איבערקלערן: שוין דריי יאָר פון אים קיין בריוול נישט דערהלטן. ווי זעט ער איצט אויס? ווער טוט עפּעס פאַר אים? באַלד אָבער הייבט זי זיך אַליין אָן באַרואיקן. זיכער איז ער דאָרט אַ וואַזשנער מענטש געוואָרן. די בריוועלעך וואָס זענען אין דער ערשטע צייט אָנגעקומען פון אוראַל האָבן געזאָגט, אַז ער איז שוין פון לאַנג נישט

דער זעלבער משה. ווי דען, טראַכט זי ווייטער, דאָרט מיאוסט מען זיך נישט מיט אַ יידן, זיכער איז ער דאָרט אַן אָנפירער, אַ קאָמיסאַר געוואָרן...

מיט דער אויפֿזעערין ליובאַ האָט זי שטענדיק אַ סך סודות. אַרומקוקנדיק זיך אין אַלע זייטן, רעדט זי אַריין אין איר לאַנג שטילערהייט און מיט אַן אָנגעצונדן פּנים פֿאַרענדיקט שטענדיק אַזוי אייגן:

— אָט אָט קומען זיי, די רויטע! עס פֿעלט שוין נישט אַ סך... נו, נו, זאָל נאָר מיין משה קומען מיט די רויטע זיי וועלן שוין אַ סוף מאַכן מיטן דייטש און מיט זייערע געטרייע יידעלעך! הלוואי וואָס גיכער...

ליובאַ שאָקלט מיטן קאָפּ, טראָגט איר אַזוי רואיקן און אַזוי זיכערן אויסזען, ווייס זי, אַז עס איז נאָך נישט אַזוי נאָענט צום סוף, און ווער ווייסט, צי דאַן וועט נאָך ווער בלייבן אויף צערעכענען זיך. אירע קלוגע אויגן באַדעקן זיך אויף אַ ווײַלע מיט אַ נעפּל, באַלד אָבער פֿאַרטרייבט זי די טרויעריקע מחשבה, שטעלט זיך אַוועק ביי דער מאַשין, וווּ עס אַרבעט רחלע, דאָס קינד פֿון דער שלייפֿעריי און ציט פֿאַר איר אַרויס אַ ביכל פֿון פֿאָרטעך.

גיריק נעמט רחלע דאָס ביכל, גיט אַ מיש מיט די בלעטער און צעשמייכלט זיך:

— אַ... „מאַטל פייסי"... כ'האָב עס שוין פֿון לאַנג געלייענט! איר מיינט פֿריילין ליובאַ אַז איך בין אַזאַ פּראָסטע, גאָרנישט געלערנט, און ווי אַ שולדיקע הייבט זי זיך אָן צו פֿאַרטיידיקן:

— ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן האָב איך געהאַט עלף יאָר, וואָס האָב איך דען געקאָנט זיך אויסלערנען? און היינט נאָך דער אַרבעט דאַרף מען גיין אין קאָאָפּעראַטיוו, אויסוואַשן אַ ביסל וועש. נאָר ביינאַכט קאָן איך לייענען, ווען אַלע שלאָפֿן שוין. דער טאַטעשי זאָגט, אַז ווען עס וואָלט זיך געפֿינען עפּעס אַ לערערקע וואָלט ער אויפגענייט אַ מאַנטל צי וואָס, מיר וואָלטן שוין באַצאָלט... נאָר עס איז שווער צו געפֿינען. ליובאַ טראַכט אַ רגע און ווי זי וואָלט זיך געווונדערט אירע אייגענע ווערטער ענטפֿערט זי:

— נעם צוזאַם אַ פּאָר מיידלעך, מירן שוין זען...

— טאַקע, פֿריילין ליובאַ — צינדן זיך אָן די אויגן ביי רחלען, איר וואָלט געוואָלט מיך לערנען? און באַלד לעשן זיי זיך אויס מיט באַדויער:

— איך האָב נישט קיינעם... זיי ווילן נישט! איך האָב געהערט, אַז אין די אָרגאַניזאַציעס זענען יעדע וואָך פֿאַרשידענע לעקציעס. כ'וואָלט זיך פֿאַרשריבן. ווי מיינט איר פֿריילין ליובאַ, וועלכע איז די בעסטע?

— איך ווייס נישט, רחלע, ענטפֿערט וואַרעם ליובאַ. איך זוך אַליין. זי פֿאַרקוקט זיך אויף אירע קליינע, בלויע הענטלעך, וואָס שלייפֿן אַזוי געשיקט די לייסטלעך, ווי זיי וואָלטן שוין יאָרן לאַנג געאַרבעט ביי אַ מאַשין: מיטאַמאָל דערמאָנט זי זיך וועגן דער דעלעגאַטן־פֿאַרזאַמלונג, וואָס איז גערופֿן געוואָרן און איז, פֿאַרקעמענדיק איילִיק די צעשויבערטע, מיט שטויב באַדעקטע האָר, אַרויס פֿון זאַל.

אין סעקרעטאַריאַט־שטיבל האָבן זיך צוזאַמענגענומען די רעסאָרט־דעלעגאַטן. אויף אַ רגע זענען זיי אַרויס פון דער געטאָ ווירקלעכקייט, דערמאָנט די אַמאָליקע פאַרזאַמלונגען, הייסע וויכוחים און מיט אַראָפּ־געלאָזטע קעפּ, שווייגנדיק געזעסן, געוואַרט, וואָס דער פאָרזיצער וועט איבערגעבן.

— ווער פעלט ? — האָט אומגעדולדיק זיך אָנגערופן שמעון דער פאָרזיצער. עס דאַכט זיך, אַז צווישן די דעלעגאַטן דאַרף שוין יאָ זיין אַ ביסל דיסציפּלין...

— מען דאַרף נישט וואַרטן אויף קיינעם, ווער ס'האָט נישט קיין אינטערעס, דאַרף מען נישט — האָט זיך אַריינגעמישט די דעלעגאַטקע פון די קינדער־בענקלעך. צום ערשטן מאָל איז זי אויף אַ פאַרזאַמלונג פון אַזאַ מין און איז גאָר איבערגענומען מיט איר מיסיע.

שמעון, דער הייצער, אַ געוועזענער סטודענט פון לערער־סעמינאַר, האָט זיך אויפגעשטעלט פון זיין אָרט מיט אַ שטים, ווי ער וואָלט גערעדט פאַר אַ ברייטן עולם, אָנגעהויבן :

— חברים אַרבעטער ! די שווערע לאַגע אין די רעסאָרטן און אין אונדזער רעסאָרט בפרט צווינגט אונדז זיך צו פאַרטראַכטן, ווי אַזוי צו העלפן די אַרבעטער, זיי זאָלן קאָנען זיך ווייטער אויפהאַלטן. די צאָל קראַנקע און שוואַכע ווערט מיט יעדע וואָך גרעסער און אונדזער פליכט איז ראַטעווען מיט אַלע אונדזערע באַשיידענע מעגלעכקייטן. יעדער פון אייך דאַרף אַפּעלירן צו די הומאַנע געפילן...

די דעלעגאַטן האָבן אָנגעהויבן אומגעדולדיק זיך צו דרייען אויף די בענקלעך, עטלעכע האָבן זיך צעהוסט, ווי זיי וואָלטן געוואָלט געבן צו פאַרשטיין, אַז עס איז נישט נייטיק צו האַלטן אַזעלכע לאַנגע דרשות. לייב, דער דעלעגאַט פון מאַשין־זאַל האָט שטיל אין אַ זייט אַ זאָג געטאָן :

— איך מיין, אַז מיר דאַרפן דאָ זיך נישט שפּילן אין אַ פּאַרלאַמענט, וואָס לייגט פאָר דער פאָרזיצער ?

שמעון, דער פאָרזיצער, האָט אויפגעמאַכט זיינע פאַרחלומטע אויגן, וואָס זענען געווען געווענדט ערגעץ אין דער ווייט און אַ צעמישטער אַ קוק געטאָן אויף די צוזאַמענגענומענע אַרבעטער. דערזעענדיק אין זייערע אויגן שפּאָט געלעכטערלעך און אַ געצווימטן חוזק, אַ טראַכט געטאָן : לאָבוזעס ! — און האָט אָפּגעענטפערט :

— איר דאַרפט אין יעדן זאַל צוזאַמענעמען די אַרבעטער. דער־קלערן דעם זין פון דער זעלבסטהילף און פאָרלייגן יעדער זאָל אָפּגעבן פון זיין ראַציע אַ דעקאָ מעל, אַ דעקאָ צוקער, אַ קאַרטאָפל, אַ דעקאָ אייל. יעדע וואָך וועלן מיר באַשטימען, ווער פון די קראַנקע...

— זענען מיר דאָך שוין געהאָלפן געוואָרן — האָט זיך ווער אין אַ זייט צעלאַכט.

איך בעט אַ וואָרט ! — האָט אַן אויפגערעגטער זיך אָנגערופן דער דעלעגאַט פון די קאָסטנס...

— זאָל באַשטימט ווערן נאָר פינף מינוט צו רעדן — האָבן עטלעכע דעלעגאַטן צוזאַמען אַרייגגערעדט. מיר האָבן געלאָזן די אַרבעט, מיר קאָנען נישט אָפּזיצן שעהען...

— כ'האָב נאָך נישט געענדיקט! — האָט געשריען דער פאָרזיצער, — לאָזט רעדן...

נישט וואַרטנדיק אויף זיין ריי, האָט אַ מאַשינער אָנגעהויבן:

— ווי איך זע, איז דאָ צוגעגרייט געוואָרן אַ גאַנצע פאַרזאַמלונג מיט גרויסע פּלענער. דאָס הייסט, אַז מיר, די אַרבעטער פון שאָפּ, דאַרפן זיך נעמען צו ראַטעווען די קראַנקע אָפּגעבנדיק אַ טייל פון אונדזער הונגער־ראַציע, וואָס מיר באַקומען. האָט דען נישט יעדער פון אונדז אין דער היים קראַנקע טאַטע־מאַמע, אָפּגעשוואַכטע, אויסגעדאַרטע קינדער? וועמען זאָלן מיר פריער ראַטעווען? זאָגט, ווער פון אייך איז בכוח אָפּצוגעבן אַ דעקאָ צוקער און אַ דעקאָ אייל! הונגערט דען נישט יעדער פון אונדז?

— אמת, אמת... האָבן די פאַרזאַמלטע צוגעשטימט — וויפל באַקומען מיר דען אינגאַנצן?

— רייסט נישט איבער — האָט זיך פאַרהאַקט דער דעלעגאַט און ווייטער רעדן נישט געקאָנט, ווי מיטאַמאָל וואָלטן זיינע געדאַנקען אויסגערונען.

דערווייל האָט זיך אויפגעשטעלט דער דעלעגאַט פון דריטן זאַל, אַ מיטגליד פון דער פאַך־קאָמיסיע אין דעם פאַרמלחמהדיקן טישלער פאַריין, און נישט וואַרטנדיק אויף אַ וואָרט גענומען רעדן. קורץ און האַרט האָט ער דערקלערט:

— חברים דעלעגאַטן! מיר, די באַוווסטזיניקע אַרבעטער פון שאָפּ דאַרפן זיך נישט לאָזן פאַרפירן אויף קיין וועג פון קאָמפּראָמיסן, נישט איינגיין אויף געמיינזאַמע פּלענער מיטן „באַלוטער־פּלאַץ", מיט דער געטאָ־אַדמיניסטראַציע. זיי, די פירער פון בלוטער־פּלאַץ, וואָס זענען שולדיק פאַרן טויט פון טויזנטער אַרבעטער, וואָס צעטראָגן און צעגנבענען די געטאָ־אַפּראָוויזאַציע, רויבן אַוועק דעם ביסן פון אונדזער מויל, קומען צו אונדז מיט פּלענער פון זעבסטהילף! דאָס איז אַ נידערטרעכטיקער חוזק פון אונדז אַלע! זאָלן זיי זיך אָפּזאָגן פון זייערע דיעטן און טאַלאָנען, צעטיילן דאָס, וואָס זיי האָבן אין זייערע קעלערס, וועט שוין סטייען אויף ראַטעווען די קראַנקע! מיר דאַרפן באַאיקאָטירן דעם פּלאַן ווי אַלץ וואָס קומט פון באַלוטער־פּלאַץ און פאַרשטייך, אַז אין אָנבליק פון דער פּאָליטישער לאַגע ווילן זיי...

אַ בלאַסער האָט זיך דער פאָרזיצער אויפגעכאַפּט פון זיין אָרט און אָנגעהויבן שרייען:

— דאָ איז נישט קיין מיטינג! זייט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אייערע רייד, מיר קענען זיך נישט, און פאַרגעסט נישט אין וואָס פאַר אַ צייט מיר לעבן! דאָ איז נישט קיין אָרט פאַר אַזעלכע פּראָוואָקאַטאָרישע רייד...

— פאַרלאָזט די פאַרזאַמלונג! — האָט איבערגעשלאָגן אים דער

דערלאַנגט פון דריטן זאַל און אַליין צו צו דער טיר. אויף דער שוועל האָט ער נאָך אַמאָל איבערגעחזרט:

— זאָלן די קיעראָווניקעס זיך אָפּזאָגן פון זייערע טאַלאַנען, נישט ראַטעווען די קראַנקע אויף אונדזער חשבון...

דערשטוינט האָבן אים נאָכגעקוקט די דעלעגאַטן, נאָר דאָס פּנים פון פאָרזיצער האָט זיי אַלע צוגעשמידט צום אָרט.

אויפסנײַ האָט דער פאָרזיצער געגומען איבערצייגן אַלע:

— פון אַלע שטאַנדפּונקטן דאַרפן מיר אַדורכפירן די זעלבסטהילף. אין קיין רעסאָרט האָבן זיך די אַרבעטער נישט אָפּגעזאָגט פון דער מיני־מאַלער הילף. ווער פון אייך וויל אַ וואָרט צו דער דיסקוסיע, האָט ער שוין אַ מידער זיך אַוועקגעזעצט און גענומען באַטראַכטן יעדן דעלעגאַט באַזונדער.

— איך בעט אַ וואָרט — האָט נישט דרייסט זיך אָנגערופן ליובאַ און מיט אַ ציטערדיקער שטים. שטאַרק איבערגענומען מיט דעם וואָס דער דעלעגאַט פון דריטן זאַל האָט פאַרלאָזט די פאַרזאַמלונג, האָט זי געזאָגט:

— איך ווייס נישט צי מיר קאָנען היינט טראַכטן לויט וועלכן נישט איז שטאַנדפּונקט, נאָר לויט מיין מיינונג דאַרפן מיר אַדורכפירן די אַקציע פון זעלבסטהילף. זיכער איז עס נישט קיין גרויסע הילף, נאָר אויב דערמיט קאָנען מיר לייכטער מאַכן אַ קליינער צאָל קראַנקע, דאַרפן מיר עס טאָן.

די פרויען האָבן צוגעשאָקלט מיט די קעפּ:

— פאַר יעדן אַ דעקאָ צוקער און מעל מאַכט גאָרנישט אויס אַ סאַך און דאָך וועט זיך יעדע וואָך צוזאַמענגעמען אַ פאַר קילאָ.

— זאָל באַשטימט ווערן, צי די הילף וועט אַדורכגעפירט ווערן לויט די זאַלן, צי לויט אַ ליסטע, — האָט פאָרגעלייגט איינער פון די דעלעגאַטן און זיך אויפגעשטעלט, ווי געוואָלט דערמיט זאָגן, אַז עס איז שוין צייט צו פאַרענדיקן די פאַרזאַמלונג.

— מיר דאַרפן נישט קיין ליסטעס, האָט איבערגעריסן אַ דעלעגאַט, אַן עלטערער ייד, מיט אַ קורץ געשוירן בערדל. אויב איך נעם אַראָפּ אַ דעקאָ מעל און אַ דעקאָ צוקער פון מיין ראַציע, וויל איך עס געבן מיינעם אַ חבר פון זאַל, מיט וועלכן איך אַרבעט צוזאַמען, נישט איך זאָל אפילו נישט וויסן, וועמען עס איז צוגעפאַלן.

— אויב אַזוי, דאַרפן מיר נישט די דעלעגאַטן פאַרזאַמלונג, זאָל זיך יעדער זאַל אַדורכפירן אַלץ צווישן זיך — האָבן זיך אויפגעקאָכט די פאַרזאַמלטע.

— פון אַלע שטאַנדפּונקטן איז נישט אויסגעהאַלטן דער סעפּאַראַטיזם פון די זאַלן, האָט זיך ביי זיינעם געהאַלטן דער פאָרזיצער, עס דאַרף געשאַפן ווערן אַ קאָלעקטיווע ליסטע... זאָל איצט אָפּגעשטימט ווערן, צי מיר נעמען אָן אין פּרינציפּ די זעלבסטהילף, און אַזוי ווי עס איז שוין שפּעט, באַשטימען אַ צווייטע פאַרזאַמלונג, וועלכע דאַרף שאַפן אַ מאָדוס...

גיך האָבן זיך אויפגעהויבן הענט.

מיט דער מערהייט איז בשלאָסן געוואָרן צו באַטייליקן זיך אין דער זעלבסטהילף. זונטיק, דעם פרייעם טאָג איז באַשטימט געוואָרן די צווייטע פאַרזאַמלונג.

3

אָן אויפגערעגטער האָט דער קאָמיסאַר פון שאַפּ אַרומגעשפּאַנט איבער זיין קאַבינעט.

— דווקא מיר איז אַזאַ שטיקל אַרבעט צוגעפאַלן, האָט ער עטלעכע מאָל איבערגעחזרט און ווידער אָנגעצונדן די אויסגעלאָשענע ציגאַרעט. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט ביי זיין שרייב־טיש און פאַרטראַכט וועגן דעם מאָדנעם, פאַרעקשנטן מענטש, דעם דיכטער ווייס, וואָס קומט צו דער אַרבעט מיט הייטן אָדער ביירעגנען אין דער טאַש, און ווי ער וואָלט נישט געפּרעגט ביי קיינעם, זעצט ער זיך אַוועק לייענען אין גרעסטן ברען פון דער אַרבעט. פון צוויי רעסאָרטן האָט מען אים שוין אַוועקגעשיקט, האָט ער געמוזט צו מיר אַריינפאַלן — האָט ער אַ בייזער געטראַכט. איז עס אַ טישלער־רעסאָרט, זאָל דער אַרבעטס־איינזאַץ שיקן פאַכלייט, סטאָלאַרעס, נישט דיכטער און מוזיקער! אומגעלומפּערטע מענטשן מיט פאַרדרייטע קעפּ!

און דאָך איז אים נישט אָנגענעם, וואָס ער מוז מיטן דיכטער אַדורכפירן דאָס ענדגילטיקע געשפּרעך. בייסט ער די ליפּן, קאָן אויף זיין פאָטעל נישט געפינען זיך קיין אָרט.

עמיצער האָט אָנגעקלאַפּט אין דער טיר.

— דאָס איז ער, האָט דער קאָמיסאַר אַ טראַכט געטאָן און הויך אויסגערופן: ביטע...

דער דיכטער ווייס, אַ נידעריקער, כמעט גרויער מאַן, אין אַן אויסגערײבענעם מאַנטל מיט אַ צעקנייטשטן הוט אין דער האַנט און אין גרויסע, צעפּאָרענע שיך אויף די פיס, איז אַ ווײלע שטיין געבליבן אויף דער שוועל, ווי ער וואָלט באַטראַכט דעם קאַבינעט.

— ביטע, הער ווייס, האָט נאָכאַמאָל איבערגעחזרט דער קאָמיסאַר פריינטלעך און אויפגעשטעלט זיך פון אָרט.

פּאַמעלעך איז דער דיכטער צו צום שרייב־טיש, שווייגנדיק זיך אַוועקגעזעצט. נאָך אַ רגע, קוקנדיק גלייך אין פּולן, פיין ראַזירטן פּנים פונעם קאָמיסאַר, האָט ער אַ זאָג געטאָן:

— איר האָט מיך גערופן...

— יאָ, הער ווייס, איך האָב געוואָלט מיט אייך שפּרעכן, האָט דער קאָמיסאַר אָנגעהויבן אויף דייטש און איבערגעגאַנגען אויף פּויליש.

— איך דאַרף נישט דערציילן, וואָס פאַר אַ באַציאונג איך האָב צו אייך. כ'בין אַליין אַ מענטש פון דער באָהעמע, מיין שוואַכקייט איז מאָלעריי... כאָטש מיט דער יידישער ליטעראַטור האָב איך ווייניק געמיינזאַמעס, איז מיר אייער נאָמען נישט פרעמד. איך האָב נישט איין מאָל געהערט וועגן אייך רעדן... נאָר טראָץ דעם מוז איך אויספירן מיין פליכט. איר פאַרשטייט מיך? די לאַגע איז נישט אָנגענעם... נאָר איר

פאַרשטייט, האָט ער זיך געפּלאָנטערט אין די רייד, דאָ איז אַ טישלער־שאַפּ, מיר זענען פאַר דער פּראָדוקציע פאַראַנטוואָרטלעך מיט די קעפּ... עס קאָן נישט טאָלערירט זיין אַ מענטש... וואָס, וואָס פירט אַריין דעמאָראַליזאַציע...

— וואָס הייסט, האָט מיט אַ פּונק אין די אויגן אָבער קאַלט־איבער־געריסן דער דיכטער ווייס און זיינע פולע אָנגעלאָפענע הענט האָבן אַ ציטער געטאָן.

— וויפל מאָל האָבן מיר אייך פאַרגעלייגט אַ לייכטע אַרבעט אין ביוראָ, האָט זיך אָנגעהויבן צו פאַרטיידיקן דער קאָמיסאַר. איר דאַרפט מיך פאַרשטיין... איר רעכנט זיך איבערהויפּט נישט מיט אונדז... איר ווילט איבערהויפּט גאָרנישט טאָן... דאָס קאָן ווייטער נישט דויערן, האָט ער אַרויס־געוואָרפן פון זיך און פאַר גרויס אויפרעגונג האָט אַ כוואַליע בלוט פאַרגאָסן זיין קאַרק. אפשר וועט איר פאַרלייגן וואָס פאַר אַ אַרבעט איר וואָלט געוואָלט אויספירן. ס'איז אַ גהויסער רעסאָרט און ווי עס זאָל נישט זיין, קאָנט איר דאָך זיך עפּעס צופּאַסן...

— איך, איך קאָן גאָרנישט טאָן! דאָס איז ביי מיר אָרגאַניש אומ־מעגלעך — האָט דער דיכטער אַנטשלאָסן געענטפערט און געוואַרט אויף דעם, וואָס וועט נאָכקומען.

אויף אַזאַ תשובה האָט זיך דער קאָמיסאַר נישט געריכט. אַ פאַרוווּנ־דעטער האָט ער מיט נייגער גענומען באַטראַכטן דעם דיכטער. אַרומקוקנדיק זיך פאָרזיכטיק אין אַלע זייטן שטיל געזאָגט:

— אויך איך וואָלט גערן עפּעס אַנדערש געטאָן... מיינט איר, אַז איך וויל פאַר „זיי" אַרבעטן? אפשר וועט מען אונדז אַלע שפּעטער שיסן דערפאַר? ווער קאָן דאָס וויסן? אָבער ווי פאַרשטייט איר די זאַך? הייסט, אַז לויט אייך, דאַרפן מיר בכלל פאַר זיי נישט אַרבעטן? די געטאָ זאָל אויפגעלייזט ווערן, פאַרשיקט?

— נישט אַרבעטן, ווי נישט באַדאַרפט אָפּגעבן די קינדער, נישט שווייגן...

דער קאָמיסאַר איז אויפגעשפּרונגען פון אָרט. ווער, מיר? דאָס הייפּעלע, וואָס איז נאָך געבליבן? מיט איין מאַשין קאָן מען אונדז אַלע אויספאַרטיקן... און פּלוצים איז ער אַרויס מיט אַ וואַנזיניק געלעכטער: מעכטיקע אַרמייען גיבן זיך אונטער, לענדער — און מיר דאַרפן נישט שווייגן! האַ, האַ, האַ! איר ווייסט ווער עס קאָן אַזוי טראַכטן? די, וואָס האָבן נישט וואָס צו פאַרלירן! מיר האָבן נאָך פרויען און קינדער, עמיצער וועט דאָך בלייבן לעבן און פון דער צווייטער זייט גערעדט, ווער קאָן אונדז משפּטן? ווער וועט האָבן רעכט?

דער דיכטער ווייס איז געזעסן אויף זיין שטול רואיק, געקוקט אין אַ זייט, ווי געוואָלט אים געבן צו פאַרשטיין, אַז ער האָט נישט בדעה מיט אים צו פירן דעם וויכוח.

— איך זע, אַז מיר וועלן צו קיין פאַרשטענדיקונג נישט קומען — האָט אָנגעהויבן דער קאָמיסאַר שוין אָפיציעל, גאָר מיט אַן אַנדערן טאָן.

דער דיכטער האָט אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ צושטימענדיק.

— אויב אַזוי באַדויער איך זייער, — האָט דער קאָמיסאַר קאַלט געזאָגט, נאָך איך וועל מוזן אייך איינאָרדענען אין אַ צווייטן רעסאָרט. דאָרט וועט איר קאָנען זיין אינגאַנצן פריי. איך מיין אין געטאָ־ארכיוו...

דער דיכטער ווייס האָט נישט באַלד געענטפערט. שווייגנדיק האָט ער זיך אויפגעשטעלט פון זיין אָרט, זיין פּנים איז געווען פול מיט טרויער, אַ באַליידיקטער האָט ער קוים אַרויסגעזאָגט:

— מיר איז אַלץ איינס ווו איר וועט מיך שיקן. און מיט אַ שטאָלץ אויפגעהויבענעם קאָפּ איז ער אַרויס פון קאַבינעט.

4

אין ווינקעלע פון מאַגאַזין, נעבן דער שלייפעריי, זיצן צוויי „טראַנס־פּאָרט־מיידלעך" און לייגן אָן אַ פולע טראַגע געשליפענע לייסטלעך. זיי דאַרפן די טראַגע אַרויפטראָגן אויפן דריטן שטאָק, אין זאַל ווו עס ווערן אויסגעאַרבעט די קליינע קינדער־בענקעלעך. ביידע האָבן נאָר קוים וואָס איבערגעביסן. תמיד הייבן זיי אָן אָניאָגן די אַרבעט ערשט נאָך מיטאָג, ווען זיי טרינקען זיך אָן מיט דער געדיכטער, הייסער קלייען־זופּ.

לייקעס פּנים איז רויט, אָפּגעפרוירן ווי אַ צוויק. אין אירע אויגן אָבער טאַנצן אַרום צוויי קוועקזילבערלעך, וואָס מאַכן זי מונטערער און לעבעדיקער פון אַלע. נאָכן פאַרשיקן איר גאַנצע משפּחה האָט זי דאָס שטעטל פאַרלאָזן. די פּוסטקייט האָט זי פון דער היים פאַרטריבן. מיט אַ טעפּל אָנגעהאָנגען אין אַ זייט, האָט זי געוואַנדערט פון געטאָ אין געטאָ... אַ צייט זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ פּויער און נאָך דער מסירה אין דאָרף ווייטער זיך געלאָזט אין וועג. אין לאָדזשער געטאָ ביינאַכט זיך אַריינגעשמוגלט דורך די דראָטן און דאָ שוין באַשלאָסן צו וואַרטן אויף „זייער סוף". זיצנדיק אויף אַ קלעצל, טענהט זי איין מיט איר מיטאַרבעטערין זעלדען פון ווידאַווע.

— קאָנסט זאָגן וואָס דו ווילסט, נאָר איך האַלט פון רומקאָווסקין! ער איז אַ מענטש! ווו האָסטו נאָך אַזעלכע רעסאָרטן מיט קאָאָפּעראַטיוון און אַ פּאָליציי? אַזאַ אָרדענונג? דו זאָגסט, אַז מען דאַרף נישט קיין פּאָליציי? אָן אַ פּאַלקע וואָלטן די מענטשן זיך אַליין אויפגעגעסן! דו זעסט דאָך, וואָס עס טוט זיך אין אַ ריי, ווען עס פעלט אַ פּאָליציאַנט. און ווען דער דייטש וואָלט געקומען מאַכן אָרדענונג, וואָלט דאָך יעדן טאָג זיך געגאָסן בלוט! איך האָב שוין נישט איין געטאָ געזען, אָבער דאָ, זאָג איך דיר, איז אַן אָרדענונג. יעדער מוז אַרבעטן און יעדער באַקומט זיין ראַציע! וועסט זאָגן, אַז אַלץ איז פּראָטעקציע? אויף דעם איז נישטאָ קיין עצה. דאָס איז אויף דער גאַנצער וועלט!

— לאָז מיך צורו מיטן אַלטן משומד! ער וועט אונדז אַלע באַגראָבן! ראַציעס גיט ער, אַן אומגליק אויף אים! איז ער אַזוי אויסגעקאָכט מיטן דייטש, וואָס זאָגט ער זיי נישט, אַז מיר קאָנען שוין מער נישט אויסהאַלטן אָן ברויט און אָן קאַרטאָפל? — רייסט איר איבער זעלדע. באַלד וועלן

אַלע גיין שלאָפֿן און ביי אים איז גדולה, אַ יידישער מלך געוואָרן! גייט אַרום איבער דער געטאָ מיט אַ בלום אין לאַץ! כ׳האָב אַליין געזען, אַ ווייסע רויז...

זי לאָזט אַראָפּ דעם קאָפּ און לייגט ווייטער שווייגנדיק די לייסטלעך.

געקומען איז זי אין געטאָ מיט איר פולער משפחה, טאַטע־מאַמע, ברידער און שוועסטערלעך. און איידער דער צווייטער שניי איז געפֿאַלן, איז זי מיט לייזערן אַליין אין שטוב געבליבן. איינציקווייז האָט זי זיי אַלע אַוועקגעפירט אויפֿן פול פֿאַרזייטן געטאָ־בית־עולם. געלאָזט אויף די צע־וואָרפֿענע קרומע וועגן און שטעגן קליינע בערגעלעך, איינער נעבן צווייטן אָנגעשאָטן. ווי לאַנג עס איז נאָך וואַרעם געווען איז זי יעדע וואָך צו זיי אַרויסגעגאַנגען. ביז זי האָט אויסגעזוכט די קברים לויט די סמנים, וואָס זי האָט זיך געמאַכט, איז צוגעפֿאַלן די נאַכט. יעדעס מאָל איז בישט געווען צו דערקענען דאָס בית עולם, וואָס שווערער צו געפֿינען די אייגענע. דאָס לעצטע מאָל האָט זי לאַנג געזוכט די מאַמען צווישן די פֿאַרטרעטענע בערגלעך, און אַ מידע צוגעפֿאַלן צו אַ הייפֿעלע ערד, כמעט אויסגעגלייכט מיטן וועג, און אויסגעוויינט אַלץ, וואָס עס האָט זיך איר אין האַרץ צוזאַמענ־גענומען. דערציילט, ווי לײדיק די שטוב איז געוואָרן, אַז לייזער איז שוין אויך אַ „קלאַפּסידרע” געוואָרן... לאַנג אַריינגעוויינט אין דער ערד און ווען זי האָט זיך אויפֿגעשטעלט אַן אויסגעלייטערטע, ווי זי וואָלט דערהערט אַ טרייסט־וואָרט פֿון דער מאַמען, האָט זי דערזען אַ קליין טעוועלע מיט אַ פֿרעמדן נומער וואַלגערן זיך דערנעבן.

מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ, פּלאָנטערנדיק זיך צווישן שטיינער און ציגל אויפֿן וועג אָנגעשאָטענע, איז זי צוריקגעגאַנגען פֿון בית־עולם. אַ דערשלאָגענע גערעדט צו זיך:

— ...אַלץ איינס, די גאַנצע געטאָ איז איין קבר...

ווען כאָטש לייזער וואָלט דער זעלבער געווען! האָט זי געטראַכט אין זיך. ער איז אין שטוב געווען אַ שטיק לעבן! נאָר צוליב אים האָבן זיך שטענדיק די שכנים צוזאַמענגענומען, ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין געשמועסט, אַרומגערעדט, וואָס עס טוט זיך אין דער וועלט. איצט זענען זיי אַלע פֿאַרשוווּנדן! מען זעט מער נישט קיינעם אַריינקוקן אַפֿילו, און ער לייזער איז גאָר אַן אַנדערער געוואָרן. אונטערן בעט ליגט אַ קאַסטן ביכער, וואָס ער האָט אין אַ זאַק אין געטאָ אַריינגעבראַכט, נאָר ער קוקט מער נישט אַריין אין זיי. גאַנצע טעג ליגט ער און טראַכט אַריין אין הונגער. אַ גאַנצער פֿילאָזאָף איז ער געוואָרן!

— ווייסט, זעלדע — זאָגט ער אָפּט — עס זענען פֿאַראַנען פֿאַרשידענע סאָרטן הונגער. עס איז דאָ אַזאַ הונגער, אַז דו קאָנסט אַרבעטן, לייענען, שמועסן פֿון פֿאַרשידענע זאַכן. אַלץ טאָן, אפֿילו פֿאַרגעסן פֿון אים. און עס איז דאָ אַזאַ הונגער, וואָס די הענט ווערן ווי ליים און דער קאָפּ אַ לערער, אַ קאַלטער. דו אַרבעטסט און עס קומט גאָרנישט אַרויס דערפֿון, קאָנסט אָבער נאָך אַרומגיין אויף די פֿיס, רעדן מיט אַ מענטש,

אַריינקוקן אין אַ בוך. און עס איז דאָ אַזאַ הונגער, אַז עס וויל זיך שוין גאָרנישט. עס גלוסט אַפילו נישט אַ וואָרט אַרויסצורעדן.

— לייזער, לייזער, — גיט זיך זעלדע אַ בייזער אָן אויף אים — וואָס טראַכסטו רק אַריין אין הונגער, נעם בעסער אַ קילאָריב, צעקיי פאַמעלעך...

ביז שפּעט אין דער נאַכט קעכלט זי אים, טראַכט אויס וואָס אַמאָל אַנדער־ע מאכלים. שוין דאָס לעצטע בענקל פאַרברענט. איצט קאָכט זי אויף אַלטע שיך און צעריסענע קאַלאָשן, צושמעלצנדיק זיי מיט אַ ביסל טראַ־טשינעס. דאָס שטיבל ווערט שוואַרץ פון רויך. עס איז אָבער אַ שאָד אויפצומאַכן דאָס פענצטערל, אַרויסלאָזן ס׳ביסל וואַרעמקייט. שטיקן זיי זיך שעהן לאַנג אין געדיכטן, ברענענדיקן רויך, ביז ס׳געקעכטס קומט אַרויס.

זי בעט זיך ביי אים:

— לייזער לאָז נעמען די ביכער... דו זעסט דאָך סאַראַ וועלט ס׳איז געוואָרן, ווער דאַרף זיי?

לאָזט ער נישט. אַ שאָד אים די ביכער!

און אַזוי איז עס יעדן טאָג, זעלדע גלויבט שוין נישט עס זאָל אמאָל אַנדערש ווערן.

און זי, לייקע, נאָר זי פּאַרטיידיקט אַלץ! די בעסטע געטאָ איז עס ביי איר! אַזוי טראַכטנדיק האָט זי אָנגעפילט די טראָגע. שווייגנדיק האָט זיך לייקע אויפגעשטעלט און אָנגענומען די טראָגע. זי וויסט שוין, אויב זעלדע שווייגט, האָט זי שוין ווידער באַפאַלן איר מרה־שחורה, און זי לאָזט זי צורו.

אין זאַל פון די קינדער־בענקעלעך איז די אַרבעט געווען אין סאַמע ברען. מיט צעגליטע אויגן, צעשויבערטע האָר, זענען לענגאויס די טישן געשטאַנען די קלאַפּערינס מיט העמערלעך אין די הענט און צוגעקלאַפּט פון די שמאָלע לייסטלעך די בענקלעך.

גייט אַרום איבערן זאַל דער גראָבער שמואל און טרייבט אונטער די ווייבער:

— קלאַפּט, קלאַפּט! שלאָפט נישט ביי די טישן...

נעמען די קלאַפּערינס נאָך העכער קלאַפּן מיט די העמערלעך, פּילן אָן דעם זאַל מיט אַ גיהנומדיקן ליאַרעם. ווי באַטויבטע זענען זיי ביידע צוריקגעגאַנגען, אויף אַ רגע אַריין אין דער „קליינער הייצעריי" אָפּרוען זיך אַ ביסל ביי די הייס צעגליטע אויוונס.

אין אַ זייט האָבן זיך געוואַרעמט עטלעכע אַרבעטער, וואָס האָבן זיך אַרויסגעגנבעט פון דער אַרבעט אויסצורייכערן אַ ציגאַרעט, און געשוויגן.

מיט די הענט אין די טאַשן, ווילעריש פאַררוקט דאָס היטל אָן אַ זייט, האָט געדרשנט אַ פעסטער, ברייטבייניקער יונג צו די צוזאַמענגענומענע אַרבעטער:

— ווען די „רויטע" וואָלטן געקראָכן אויף אַלע פיר, וואָלטן זיי אויך שוין באַדאַרפן פון לאַנג דאָ צו זיין... די אַמעריקאַנער מיט די ענגלענדער וועלן אויך פון הימל נישט אַראָפּפאַלן. שוין ווילן זיי פאַרלאָזן

זייערע פיינע היימען און אַראָפּלאָזן זיך אין געטאָ צו די פאַרשטונקענע יידעלעך! באַראָנים וואָס איר זייט, קיינער האָט אייך נישט אין זינען...

— איז וואָס? איז וואָס פאַראַ זין צו מאַטערן זיך ווייטער? — האָט גענומען שטאַמלען דער נאַכט־וועכטער, וואָס איז געקומען אָפּנעמען די זופּ.

— הייסט עס, אַז מיר אַלע וועלן אומקומען? — און אַ ווייטיק האָט אים אַרומגענומען פון מוח ביז צום האַרץ, מיט אַ קעלט צעגאַנגען איבערן לייב.

— פונדעסטוועגן — רופט זיך אָן ציטערנדיק דער הייצער, — די וועלט שלאָפט נישט. די „רויטע" גייען פאָרויס. ווו זענען די אַנדערע אַרמייען ווייסן מיר טאַקע נישט. נאָר זיי וועלן אים אַדורכברעכן... אַמעריקע האָט אַ וואַזשנע טעכניק!...

— יאָ, טעכניק פעלט איר נישט — רייסט אים איבער דער טאָקאַר — נאָר שלאָגן ווילן זיי זיך נישט. דערוויל פאַרנעמט דער דייטש די וועלט און ווער ס'איז אַריין, דער איז אין דריבנען! ווער זאָגט דאָס, אַז ער וועט אומברענגען אַלע יידן? נאָך דער מלחמה וועלן זיי אונדז צורו לאָזן, מירן ווייטער מיט זיי מאַכן געשעפטן. וואָס, עס האָט זיך שלעכט מיט זיי געהאַנדלט?

מיט בלאַסע פנימער, אויסגעלאָשענע אויגן, ווי אַ תהום וואָלט זיך פאַר זיי אַלע געעפנט, זענען די אַרבעטער געשטאַנען ביי די אויוונס. איז נישטאָ אויף וואָס צו האָפן? — האָבן געציטערט זייערע ליפּן: אַן אונטערגאַנג!

— קום, קום, נישטאָ וואָס צו הערן! — האָט לייקע גענומען ציען זעלדען פאַרן אַרבל, זעענדיק ווי אַשיק גראָ איר פּנים איז געוואָרן, און שוין אויף דער שוועל אויסגעשריען:

— אַ מנוול גאַר! די דייטשן וועלן געווינען די מלחמה! ביי אונדז אויפן הויף ווינט אויך אַזאַ ייד, וואָס רק ער דערציילט ווי שטאַרק ס'איז דער דייטש, אַז קיינער וועט אים נישט בייקומען! די מענער האָבן נישט איינמאָל געוואָלט אים אָנברעכן די ביינער, האָבן זיי עס אָפּגעלייגט אויף שפּעטער. ער וועט הענגען ווי אַ לאָמפּ! — קאָכט זיך לייקע אַריינגייענדיק מיט דער פּוסטער טראָגע אין דער שלייפעריי. שוין פון דער טיר האָבן זיי דערהערט אַ רעש זיך טראָגן פון די מאַשינען. אַ הויכע מויד אין לאַנגע הויזן האָט אויפן קול געשריען צו אַלע:

— איר האָט געהערט? זיי האָבן אונדז צוגענומען די „צוזאַצן". נאָר איין זופּ וועלן זיי אונדז געבן היינט... איין זופּ!

5

די אַרבעטאָרינס האָבן זיך אויפגעשטעלט פון די מאַשינען, אַלע צוזאַמען געשריען, געקאָכט זיך:

— מיר האָבן שוין דאָ די לונגען אויסגעשפּיגן און אַלץ איז נאָך ווייניק פאַר זיי... ס'ביסל „כליאָפּוס" זשאַלעווען זיי! מיט איין זופּ אָפּאַרבעטן אַ טאָג!

— וואָס פאַר אַ הפקר־וועלט איז דאָ? ווו איז די דעלעגאַטקע?
די יאַקובאָוויטשן, וואָס איז נאָך אַלץ ביי איר מאַשין געזעסן, האָט זיך אויפגעשטעלט, איז צו צו די פרויען און זיכער, אַנטשלאָסן געזאָגט:
— עס וועט נישט העלפן דאָס טומלען, מיר נעמען נישט היינט קיין זופּ. איינמאָל פאַר אַלעמאָל מאַכן אַ שטרייק! דאַרפן זיי אונדזערע זופּן פאַר זייערע פּראָטעקציעס, זאָלן זיי צונעמען אַלץ!
— אַזוי איז עס! מיר נעמען היינט נישט קיין זופּ! — האָבן אונטער־געכאַפּט די צערודערטע אַרבעטאָרינס. זאָל דאָס גאַנצע געטאָ וויסן וואָס דאָ טוט זיך!
— שוין צייט אַ שוועבעלע אַריינצוּוואַרפן אין די טראָטשינעס — האָט געטראַכט די יאַקובאָוויטשן זעצנדיק זיך צו דער אַרבעט ביי איר מאַשין. זאָל אַלץ פאַרכאַפּט, פאַרשרפעט ווערן! אַ סוף זאָל עס נעמען!
דער פון לאַנג אָנגעזאַמלטער כעס האָט זיך צוזאַמענגענומען און אויפגערודערט די אַרבעטאָרינס. — מיר דאַרפן היינט נישט מאַכן קיין פּראָדוקציע, — האָט איינע גערופן צו דער צווייטער — גענוג געאַרבעט, גענוג כוחות אָוועקגעלייגט!
ווען לעאָן דער „סאַלאָווי” איז געקומען מיט די אַרבעטס־קאַרטן צעטיילן די מיטאָג־צעטלען, האָבן זיי אַלע אָוועקגעדרייט די קעפּ, ווי זיי וואָלטן אים נישט געזען.
— וואָס האָט איר אַ שטרייק געמאַכט היינט? ווער איז שולדיק, אַז עס איז היינט אָנגעקומען וויניקער טאַלאָנען? מאָרגן וועט איר ווידער האָבן צו צוויי זופּן — האָט ער זיי געפּרוווט באַרואיקן. אַ צעמישטער איז ער געשטאַנען מיט די מיטאָג־צעטלען אין דער האַנט און זעענדיק, אַז קיינער פון זיי טראַכט אַפילו נישט צו נעמען די זופּ, גענומען שרייען: — וואָס האָט איר צו מיר? איך האָב ביי אייך גאָרנישט צוגענומען... ווילט איר מאַכן אַ שטרייק, טוט ווי ס׳געפעלט אייך! איך טראָג צוריק דעם לייטער אייערע אַרבעטס־קאַרטן! — און אַרויס אַן אויפגערעגטער פון דער שלייפעריי.
פון דער טיר האָט ער אַלע געוואָרנט:
— איר וועט דערפאַר טייער באַצאָלן!...
עס האָט נישט לאַנג געדויערט און אין זאַל איז אריין דער לייטער. אַ פעסט־געבויטער מאַן, אַ בעל־גוף, אין די הויכע שטיוול און אויסגע־פּאַסטע הויזן גאַליפע, האָט ער זיך אויסגעוויזן נעבן די הונגעריקע מידע פרויען, ווי אַ ריז. מיט איין בליק אָנגעוואָרפן אויפן זאַל אַ מורא. אין זיינע אויגן האָט געברענט אַ העליש פייער. שטייענדיק אין מיטן זאַל האָט ער שווער סאָפּענדיק פאַר אויפרעגונג געזידלט די ווייבער:
— איין זופּ איז אייך וויניק? דערפאַר וועט איר היינט גאָרנישט באַקומען! איך האָב אייערע אַרבעטס־קאַרטן, אַלע אייערע נעמען! אָט זעט איר? — האָט ער אויסגערופן און אויפגעהויבן אין דער הויך אַ פּעקל אַרבעטס־קאַרטן. מיט וועמען ווילט איר שטרייקן. מיט מיר? וואָס? —

האָט ער געדונערט איבערן טויט־שטילן זאַל. איך קאָן אייך מיטטיילן, אַז איצט זענען פֿאַר אייך אָנגעקומען די „צוזאָגן"... נאָר אַ מכה וועל איך אייך געבן! פֿון האַלץ קאָנט איר שוין אויך פֿאַרגעסן... פֿאַרשטאַנען? — האָט ער אַ פֿרעג געטאָן, איינקוקנדיק זיך אין פּנים פֿון יעדער אַרבעטערין באַזונדער. לאַכנדיק גראָב איז ער אַרויס פֿון דער שלייפֿעריי.

— אַ שטרייק האָבן זיי געמאַכט!! כאַ, כאַ, כאַ! מיט מיר ווילן זיי שטרייקן...

— וואָס וועט איצטער זיין? ער האָט צוגענומען די לעגיטימאַציעס, קאָן מען שוין מאָרגן נישט קומען צו דער אַרבעט? — האָבן דערשראָקן געפֿרעגט עטלעכע אַרבעטערינס. — איז וואָס? זאָל ער זיי זיך האַלטן! וואָס מיינט איר, אַז ער האָט שוין געוווּנען די מלחמה? האָט בייז אַריינגעשריגן אַ צווייטע. זאָל ער מאַכן וואָס ער וויל! אַלץ איינס! קיינער האָט אָבער זיך נישט צוגעהערט צו איר רייד. מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ זענען די פֿרויען געזעסן לעבן די מאַשינען, בעת פֿון אַנדערע זאַלן האָבן זיך די אַרבעטער אַ שיט געטאָן מיט די טעפּלעך צום פֿענצטערל, ווו עס ווערן אויסגעטיילט די זופּן.

— ...הייסט, אַז אַיין זופּ וועלן מיר שוין אויך נישט באַקומען, אָט האָבן מיר אויסגעשטרייקט — האָט זיך ווער אָנגערופֿן אין אַ זייט, ווי מיטאַמאָל פֿון אַ חלום דערוועקט.

— ווער האָט דען באַדאַרפֿן דעם שטרייק? — האָט זיך אָנגערופֿן אַן עלטערע פֿרוי מיט אָנגעלאָפֿענע טאָרבעלעך אונטער די אויגן. אָט, אָפּגעאַרבעט אַ טאָג אויף ניכטערן שפּייעכץ, אַלץ איבער דער גרויסער מויד אין די לאַנגע הויזן! ווער האָט געשיקט נאָך איר?

— וואָס זאָלן מיר טאָן? אַ טרויעריקע צייט, — האָבן אַנדערע צוגעשטימט, מיט גוטן קאָן מען גיכער עפּעס אויסבעטן... איצט וועט דאָס ביסל ברעקעכץ אויך שוין נישט זיין...

לייקע און ראָזע האָבן זיך דאָס מאָל אויסגעאייניקט:

— געזאָגט נישט נעמען איין זופּ — איז נישט גענומען זאָל ווערן! זיי מיינען אַז מיט אונדז קאָנען זיי אַלץ מאַכן. וואָלטן זיי די סטאָליאַרעס צוגענומען אַ זופּ, וואָלט דער גאַנצער שאָפּ צענומען געוואָרן! די קינדער פֿון זאַטלער רעסאָרט האָבן געקענט אויספֿירן אַ שטרייק, נאָר מיר קאָנען נישט...

— קינדער, קינדער — האָט אומעטיק געשאָקלט מיטן קאָפּ די יאַקובאָוויטשן, מיט הונגעריקע מענטשן קאָן מען גאָרנישט אויפֿטאָן! אָט האָבן זיי זיך צעבונטעוועט, און שוין זשאַלעווען זיי. נישטאָ וואָס צו מאַכן...

די צווייטע שיכט איז געקומען צו דער אַרבעט און פֿאַרוווּנדערט האָבן זיי דערזען אַלע אַרבעטאָרינס אין דער שלייפֿעריי.

זיי האָבן געוואַרט אויף די אַרבעטס־קאַרטן, כדי נישט פֿאַרלירן אַן אַרבעטס־טאָג. דער „סאָלאָווי" איז אַרומגעגאַנגען פֿון איינער צו דער צווייטער און איינגעטענהט:

— נו, צי וואָס האָט איר דאָס באַדאַרפֿט? איר ווייסט דאָך, אַז ער

איז נישט דער ערגסטער, מען דאַרף אים נאָר נישט אַרויספירן פון די כלים...
איך זאָג אייך, אַ שאָד אייער וואַרטן, גייט צו אים און בעט די קאַרטן...

די אַרבעטאָרינס פון דער צווייטער שיכט האָבן זיך אַוועקגעזעצט ביי די מאַשינען, שווייגנדיק, פון דער ווייטנס באַטראַכט די גרויע פּנימער פון די מידע, דערשלאָגענע שלייפּעריגס, וואָס זיצנדיק אויף די קלעצלעך זענען זיי איינגעדרימלט. פאַרנאַכט איז אריינגעקומען דער לייטער, צעטיילט די אַרבעטס־קאַרטן. אין יעדער קאַרטע איז געלעגן אַ מיטאָג־צעטל.

מיט פרייד האָט יעדע געכאַפּט די קאַרטע. געלאָפן אין דער קיך, וואָס גיכער אָפּנעמען די זופּ, איידער זיי וועלן צעטיילט ווערן.

פינף מינוט נאָך זיבן

רייזל האָט אומרואיק נאָך אַמאָל זיך ארומגעקוקט און שטיל גענומען דאָס טעפּל אין דער האַנט, ווי זי וואָלט מורא געהאַט אויפצוּוועקן די קראַנקע מאַמע. אויף די שפּיץ פינגער איז זי צו צו דער טיר. זיך נאָכאַמאָל ארומגעקוקט אויפן בעט, ווי דאָס האַרץ וואָלט איר נישט געלאָזט אַוועקגיין.

מן הסתם שוין פאַרשפּעטיקט! — האָט זי מיט כעס אַ טראַכט געטאָן. פאַר אירע אויגן איז אויסגעוואַקסן דער אויפזעער פון דער קיך — אַ נידעריקער, בייכיקער מאַן מיט אַ גרויסן גאָלדענעם זייגער אויף דער האַנט. זי האָט כמעט געהערט זיין שטים:

— מאַדאַם... שוין פינף מינוט נאָך זיבן, איך מאַך אייך אַ באַמערקונג...

רייזל האָט פיינט געהאַט זיין שטיל, איידל רעדן. עס וואָלט איר ליבער געווען, ווען ער וואָלט אָנגעשריגן אויף איר, זי אָנגעזידלט, אַבי נישט זען אים מיטן גאָלדענעם זייגער אין דער האַנט, ביי דער טיר.

אין געטאָ איז נאָך נאַכט געווען.

ווען רייזל איז פון דער אַרבעט געגאַנגען אַ מידע און אָנגעהאָרעוועטע, איז שוין פינצטער געווען. און איצט, ווען זי גייט צוריק צו דער אַרבעט, אַ פאַרשלאָפענע, אַ נישט אויסגערוטע, איז נאָך אַלץ פינצטער.

מיט אַ בלאַסן גוססדיקן פלאַם האָבן דורכן פאַלנדיקן שניי געלויכטן די לאַמטערן, פון צייט צו צייט אַ פינקל געטאָן און ווי איינגעגאַנגען אין זיך.

ווי שאָטנס שאַרן זיך צווישן די מויערן ווייבער מיט טיכער איבער די קעפּ, מיט טעפּ אין די הענט. ווייבער מיט פנימער וואַקסענע, פאַרטריקנטע, אויגן אויסגעלאָשענע, מאַטע. מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, וואַקלנדיק רוקן זיך פאַראויס די מענער, פאַרפרוירענע, איינגעקאַרטשעטע, אַרומגעהילט אין דינע אויסגעריבענע זומער־מאַנטלען.

נישט דרייסט האָט רייזל אויפגעמאַכט די טיר פון דער קיך. דער אויפזעער איז איצט נישט געווען. זי האָט זיך אַריינגעגליטשט שטיל ווי אַ קאַץ, אויף גיך אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם מאַנטל, באַהאַלטן די שוואַרצע, געקרייזלטע האָר אונטער דעם ווייסן קאָפּטיכל און מיט אַ ריב־אייזן אין

דער האַנט צוגעגאַנגעגען צו דעם לאַנגן טיש, וואָס איז געווען באַשאָטן מיט געלע ריבן:

נעבן טיש זיינען געשטאַנען די מיידלעך, מידע, פאַרשלאָפענע, און מאַנאַטאַן געריבן די פאַרפרוירענע ריבן.

בלומע, די יונגע אַלמנה, האָט קוים באַוויזן די האָר פאַרקעמען. מיט אַ ביסל ראָז פודער זיינען געווען פאַרדעקט אירע געלע איינגעפאַלענע באַקן, די בלויע ליפן באַשמירט מיט פּאָמאַדע. אין היץ פון אויוון, אין איילעניש פון אַרבעט, האָבן די פאַרבן זיך צעגאָסן איבערן פּנים, זיך אויסגעמישט מיט שווייס. פון צייט צו צייט נעמט זי אַרויס דאָס קליינע שפּיגעלע, שטעלט זיך אַוועק באַטראַכטן דאָס פּנים, נאָך אַ ווײַלע לייגט זי עס צוריק און יעדן מאָל גיט זי צו:

— פּרויען, מע מוז זיך האַלטן! די מלחמה וועט זיך ענדיקן, און די וועלט וועט ווייטער זיין וועלט!

בלומע טוט אַלץ כדי צו בלייבן די „זעלביקע". נאָר פון אירע אויגן קוקט אַרויס אַזאַ טרויער און פאַרצווייפלונג, ווי אַ שד וואָלט פון איר אַרויסגעלאָכט:

— עס וועט נישט העלפן... נישט העלפן...

נעבן איר שטייט שרה אַ פּאַראַומעטיקטע, אַ פאַרזאָרגטע. אין דער שטוב איז פאַרמאַכט דאָס קינד געבליבן. ווער ווייסט, צי עס האָט זיך נישט אויפגעוועקט, וויינט... אירע אויגן ווערן פול מיט טרערן, זי לאָזט אַראָפּ די ווי׳עס, קיינער זאָל זי נישט זען וויינען. אַמאָל האָבן אירע אויגן געפינקלט, געלויכטן, בליצן געוואָרפן, היינט זיינען זיי ווי אויסגעלאָשענע קוילן. די טרערן האָבן דעם גלאַנץ אָפּגעוואַשן, דאָס פייער אויסגעלאָשן. זיי קומען שוין אַליין פון זיך, רינען אָפּט אין אַ לאַנג שנירל איבערן פּנים, ווען שרה דערמאָנט נאָר דעם מאַן, וואָס איז נישט לאַנג פאַרשיקט געוואָרן, דאָס קינד וואָס איז אַליין אין דער שטוב געבליבן. פון איר האַרץ רייסט זיך אַרויס אַ שווערער זיפץ.

— וואָס איז ביי אייך שרה, אַזאַ זויער פּנים? נאָר איר קרעכצט, נאָר איר זיפצט — האָט דער לייטער, מיט אַ חוזק־ניגונדל פאַרצויגן.

— עס איז שווער, הער לייטער — האָט זי זיך נישט דרייסט אָנגערופן און צוגעגעבן טרויעריק: ווען ס׳האַרץ איז פול — גייען די אויגן איבער...

— אוודאי איז שווער — האָט מיט מיטגעפיל געענטפערט דער לייטער.

— וואָס מיינט איר, אַז אַזאַ געטאָ איז עפּעס אַ קלייניקייט? נאָר נישט געזאָרגט, שרה, נאָך אַ וואָך און נאָך אַ טאָג און די זאַך איז פאַרביי. איר דאַרפט זיך נישט באַקלאָגן — האָט ער ערנסט צוגעגעבן. נישט איין מאַמע איז אייך מקנא, און ווייטער מיט שפּאַס געצויגן:

— אַט פון רייזעלען האָב איך אַ הנאה... אַ מויד אַ ברילּיאַנט! כאַטש איינע מיט אַ לאַכעדיק פּנים! ער האָט זיך נעענטער צו רייזלען צוגערוקט, אַרויפגעלייגט די האַנט אויף איר פּלייצע און זיך געוויצלט:

— רייזעלע, באַלד וועלן קומען די אַמעריקאַנער מיט די אמתע דאָלאַרן... הע, הע, הע, זאָגט כאַטש, צי איר וועט נאָך אַמאָל מיך וועלן קענען... יאָ, יאָ, צייטן געוואָרן, אויף דער עלטער א לייטער פון אַ קיך געוואָרן, האָב צו טאָן מיט קאַרטאָפּלעס, פּאָרע זיך צווישן טעפּ, אַ יידענע געוואָרן... — ער האָט זיך צעלאַכט מיט פאַרגעניגן פון זיינע אייגענע רייד און געפרעגט אָנגעברוגזט:

— רייזל, וואָס איז מיט אייך היינט געשען, איר זייט מיר אויך ערנסט געוואָרן? פּע, איך האָב פיינט ערנסטע מיידלעך...

— רייזל איז היינט אויפגעשטאַנען אויף דער לינקער זייט — האָט זיך אָנגערופן די באַלעבאָסטע פון דער קיך, די פרוי זעלדאַוויטש. זי איז געווען אַ יונגע, באַרעדעוודיקע לעבנס־לוסטיקע פרוי. אין ווייסן שערצל, מיט די געלאָקטע האָר און אין די שיכלעך אויף שמאָלע, הויכע קנאַפּלען, האָט זי זיך געגליטשט איבער דער קיך, ווי איבער אַ טאַנצזאַל. יעדן געזאָגט אַ ווערטל, יעדן דערציילט אַ מעשהלע. מעשיות האָט זי געהאַט אָן אַ שיעור: פון די פענסיאָנאַטן, ווו זי האָט פאַר דער מלחמה פאַרבראַכט, פון די אויפנאַמעס אין די פאַרשיידענע קאָמיטעטן, ווו זי האָט געהערט, סתם רכילות פון שכנים, פון באַקאַנטע; און מעשות פון דער מלחמה, פון די דייטשן, פון יידן, וואָס האָבן זיך פון דער גאַנצער וועלט אין איר קאָרידאָר אַריינגעצויגן, פון די פראָנטן, נצחונות... איר שוואַכקייט איז געווען פּאָליטיק און שדכנען די אַרבעטער. זעענדיק רייזלען אַ פאַראומעטיקטע האָט זי האַלב מיט שפּאַס, האַלב ערנסט אָנגעהויבן:

— רייזל, איר ווייסט, די טעג דאַרף קומען אַ נייער בוכהאַלטער, ווי איך בין אַ יידישע טאָכטער. דאָס האַרץ זאָגט מיר, אַז איך וועל אייך ביידע צו רומקאָווסקין פירן. היינט איז נישט ווי אַמאָל... יעדער פּאָרל באַקומט צו דער חתונה אַ קילאָ פלייש מיט פינף קילאָ קאַרטאָפל!

— פינף קילאָ קאַרטאָפל? — האָט אומגלויביק אויסגערופן דער לייטער, עס איז שוין באַלד כדאי... כ׳וואָלט שוין אַליין צו דער חופה געגאַנגען.

רייזל האָט פיינט געהאַט זייער לייכט געמיט. עס האָט זי נאָך נישט אָנגערירט, האָט זי מיט בייזקייט געטראַכט. איך וואָלט געזען, ווי עס וואָלט זיך זיי געלאַכט, ווען אַ מאַמע וואָלט ביי זיי אויסגעגאַנגען טאָג איין, טאָג־אויס. זי האָט אויטאָמאַטיש געריבן די קאַרטאָפל און פאַר אירע אויגן האָבן זיך געמאָלן וואָס אַמאָל אַנדערע בילדער. בילדער פון טאַטנס טויט, פון די ברידער, וואָס זיינען פרייוויליק אַוועק אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד. מיט בייזקייט האָט זי געטראַכט: די גוטע ראַציעס — דאָס האָט זיי אַריינגענאַרט, פוטער האָט זיך זיי פאַרוואָלט, די באַראַנים! אוי וועט דער דייטש זיי ווייזן פוטער — האָט זי שיעור נישט אויסגעשריגן. מיט געמישטע געפילן האָט רייזל געטראַכט וועגן די ברידער.

— אַליין דעם טייוול אין די הענט געגאַנגען! — האָט זי ווייטער געטראַכט. נאָר איין מאָל איז פון זיי אַ קאַרטל געקומען און ווייטער

גאָרנישט! ווי אַ שטיין אין וואַסער... איבערגעלאָזט מיך אַליין, אַלץ אויף מיינע פּלייצעס! האָבן זיי נישט געזען; אַז דער טאַטע האָט געציילטע טעג? וואָלט כאָטש בלימעלע געבליבן... ווי אַ לעבעדיקע וואַקסט אויס פאַר אירע אויגן דאָס פאַרטריבענע שוועסטערל און אַ כוואַליע טרערן גיט זיך ווידער אַ גאָס איבער איר פּנים. ווען זי וואָלט נישט געווען אַזאַ קליינע, וואָלט זי נישט אַוועק מיט אַלע קינדער... צו ניין יאָר האָט זי שוין אויפגעהערט וואַקסן, אַ פּיצעלע געבליבן, נעבעך. איר בליק האָט זיך פאַרהאַלטן אויף דעם בלעכערנעם, צעגלאַנצטן קעסל, און ווי קיין מאָל פריער איז איר מיטאַמאָל קלאָר געוואָרן, אַז דער קעסל איז לעבן, אַז דער קעסל איז אַלץ.

די קעכן לאה איז געשטאַנען ביים קעסל מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ און געמישט די גרויפּן. מטושטשע געדאַנקען האָבן זיך געוועבט אין איר מוח. זי האָט היינטיקע נאַכט שלעכטע חלומות געהאַט... ווידער דעם פאַרשויקטן מאַן געזען... אויף די גאַסן אַ לויפעניש, א בהלה... יאָ, נאָך נעכטן האָבן די שכנים גערעדט צווישן זיך, אַז עס גרייט זיך א נייע אַקציע...

נעבן לאהען האָט זיך אוועקגעשטעלט דער לייטער, א ווײַלע אַריינגעקוקט אין קעסל און ווי צו זיך געזאָגט:

— מיר דאַכט זיך לאה, אַז איר זייט פאַרליבט! איר זייט מיר צופיל פאַרטראַכט, איך וואָלט געזאָגט פאַרחלומט...

די קעכן א פאַרביטערטע האָט זיך געוואָלט צעלאַכן, נאָר אירע ליפּן האָבן זיך צעקרימט אין א טרויעריקן גרימאַס. איך, פאַרליבט? וואָס רעדט דער הער לייטער, גאָט זאָל מיך אויסהיטן פאַר אויסטערלישעס, וועל איך שוין זיין א גליקלעכע...

— וואָס עפּעס אויסטערלישעס? איר פאַרנעמט זיך אויך מיט פּאָליטיק — האָט זיך דער לייטער אויף זיין שטייגער אָנגעהויבן וויצלען, אייער זאַך איז היטן דעם קעסל.. ווייטער זענען שוין מענטשן מיט קעפּ, זאָלן זיי טראַכטן... זיין פּנים איז ערנסט געוואָרן און שוין מיט אַן אַנדערער שטים אָנגעהויבן:

— עס איז מיר שוין נמאס פאַר דער גאַנצער קיך, מענטשן זאָלן נאָר טראַכטן פון גזרות, צרות, אַקציעס! צו לייזערן אין דער קיך איז אַ פאַרגעניגן אַריינצוגיין, אַלע זינגען, אַלע קאָמאַנדעווען, אַ היימלעכקייט, א לעבן, און דאָ אַ בית־עולם, א ריכטיקער בית־עולם — האָט ער אַן אויפגעבראַכטער פאַרענדיקט.

די קעכן האָט זיך צוגעהערט צו זיינע רייד און עס איז איר אויפן האַרץ אביסל לייכטער געוואָרן... דער לייטער האָט איר שטענדיק דערמאָנט דעם מאַן. ער איז אויך אַזא געווען, נישט צוגעלאָזט צו זיך קיין גריזאָטע — האָט לאה געטראַכט.

פון דער ביורא זענען צו איר דערגאַנגען איינצעלנע, אָפּגעריסענע ווערטער:

— ווי מיינט איר, הער בורשטין, עס איז רעכט צו זוכן א קאַרטע...

— אוודאי. אז אַן אַ קאַרטע איז אַ מענטש ווי בלינד, ווייסט נישט ווו ער שטייט אין דער וועלט .. ס'דאַרפֿן גיין גאַר גרויסע קאַמפֿן — האָט זיך אָנגערופֿן אַ צווייטע שטים.

דער קעסל האָט שוין אָנגעהויבן איבערצוזידן. לאה האָט גיך אַריינגעשיט די ריבן און געטראַכט מיט כעס:

— נאָר זיי קוקן אויף די קאַרטעס! זיי ווייסן נאָך נישט ווי זיי שטייען אין דער וועלט! פֿון דער געטאָ איז שוין גאָרנישט געבליבן און זיי האָבן נאָר מיט פּאָליטיק צו טאָן! גאַנצע מיניסטאָרן, זעען זיי אַ דייטש, אַנטגייט זיי די מאַמעס מילך!

פֿון די קעסלען האָט די פּאַרע אַ זעץ געטאָן, אין אַ ווייסן נעפּל צעשווימען איבער דער קיך.

— ווידער נישט אויפֿגעמאַכט די פֿענצטער! — האָט בייז אויסגעשריגן דער לייטער. דער לייטער האָט געליטן אויף אַסטמע, קיין פּאַרע נישט געקענט פֿאַרטראָגן. די באַלעבאָסטע האָט אים נאָכגעטראָגן אין ביורא אַ קעסעלע זופּ.

אביגדור, דער טיילער, האָט ביידע הענט אויפֿגעהויבן צום הימל און אויסגערופֿן:

— געלויבט ביזטו גאָט פֿאַר דער פּאַרע! איצט קאָן מען כאַטש אַ קאַרטאָפֿל אַרויסציִען פֿון קעסל! ווי אַ מלאך־המוות שטעלט ער זיך אַוועק און היט און היט. נו, חברימלעך דערלאַנגט די טעפּ! פֿון דער גאַנצער אַרבעט נאָך גאָרנישט היינט אין מויל גענומען.

די קיך־אַרבעטער האָבן פֿון די ווינקעלעך אַרויסגעצויגן די טעפּ און אַוועקגעשטעלט ביים אויוון, גלייך צוריקגענומען, אַוועקגעשטעלט זיך אין אַ זייט און געטרונקען די הייסע זופּ. געבריט זיך די ליפּן, דאָס מויל. האָט ווער אַראָפּגעשלונגען אַ הייסן קאַרטאָפֿל, האָט אַ קאַלטער שווייס באַדעקט זיין פּנים, הילפֿלאָז זיך אָנגעכאַפּט ביים מאָגן און ווייטער געקוויקט זיך מיט דער זודיקער, געדיכטער זופּ. דער ערשטער האָט אויפֿגעגעסן אביגדור, ער האָט זיך אַוועקגעזעצט אויפֿן קעסל און אָנגעהויבן שטיפֿעריש:

— חברימלעך, עס וועט זיך דאָך אַמאָל ענדיקן די מלחמה... עס וועלן דאָ אַראָפּקומען די אַמעריקאַנער, מיט די ענגלענדער... זיי וועלן זיך אַ לאָז טאָן איבער די געטאָ אויף אַ שפּאַציר... נו, נו, וועלן זיי אונדז אביסל באַוווּנדערן — האָט ער ווייטער געצויגן מיט אַ פֿאַרבענקטן ניגון, זיי וועלן זיך נעמען אויספֿרעגן, ווי אַזוי מיר גייען נאָך אַרום אויף די פֿיס, ווי אַזוי מיר האָבן איבערגעלעבט? איך זאָל אַזוי געזונט זיין, איך וועל זיי זאָגן, אַז אַלץ אַ דאַנק דער פּאַרע... וועלן זיי דאָך פֿרעגן ווי אַזוי, האָט מיט אַ פֿייערל אין די אויגן געצויגן דער טיילער, וועל איך זיי זאָגן, אַז אַזוי ווי מאַשינען, שיפֿן און באַנען גייען אויף פּאַרע... אַזוי גייען מיר, קיכן־אַרבעטער, אויף פּאַרע! די וויכטיקסטע זאַך איז האָבן פּאַרע!

אַלע אַרבעטער האָבן הויך געלאַכט. זיי האָבן פֿאַרגעסן פֿון די עגמת־נפֿשן, פֿון די קראַנקע טאַטע־מאַמע אין די היימען, פֿון די געשטאָרבענע

און פארשיקטע און נייגעריק זיך צוגעהערט צו אביגדורס רייד.

אביגדור האָט פאַרזיכטיק אַרייַנגערוקט א טעפּעלע קארטאָפל צווישן צוויי לויזע קאפּלעס, וועלכע ער האָט אמאָל ביי נאכט־ארבעט ארויסגענומען און פאַרענטפערנדיק זיך געזאָגט:

— וואָס מיינט איר, אז מיין כלה האָט פיינט קארטאָפל?

— איך מיין, האָט זיך אָנגערופן מיט קינאה אייזיק דער הייצער, אז זי ליבט מער די בולוועס, ווי דיך... איך וועל זען, ווי דו וועסט אויסזען, ווען עס וועלן גיין רעטעך־זופּן...

— ריכטיק, ריכטיק, אייזיק איז אַ קאָפּ־מענטש — האָט געפּאטשט אין די הענט די באלעבאָסטע.

— פאר מיין כלה זאָל דיר דער קאָפּ נישט דארן, האָט פארדראָסיק זיך אָנגערופן אביגדור, זי איז נישט ווי די אלע געטאָ „פּופּעס“, זי איז אַ דאָקטאָרין!

— כ׳ווייס, כ׳ווייס — האָט מיט אַ באהאלטענעם חווק געצויגן דער הייצער, ווען דו וועסט קראנק ווערן האָסטו אלץ בחינם ביז צו דער אַפּטייק...

— וואָס זאָל איך עפּעס קראנק ווערן? עס איז שוין נישטאָ ווער עס זאָל קרענקען? — האָט זיך צעשריגן אביגדור. ווארט, ווארט, איך וועל דיר נאָכאַמאָל זופּן דערלאנגען, סאמע קארטאָפּלעס... דעם קאָפּ איינשטעלן! גנבנען! — און שוין רואיקער צוגעגעבן:

— ווער איז דיר שולדיק, אז דו ביסט א שלומזל, ווייניק דאָקטוירים איז אין געטאָ? ווייניק איז מיטן טראַנספּאָרט געקומען?

— יאָ, איך וועל זיי פּאשען מיט קוילן — האָט דער הייצער מיט דעם זעלבן חווק געזאָגט, ער האָט זיך אוועקגעזעצט אין אַ זייט און געטראכט אין זיך: לייכט קומט אים אלץ אָן... א טיילער געוואָרן א דאָקטערן גענומען... די „גאַליבראַדע“ וועט נאָך ווערן א קאָמיסאַר ביי רומקאָווסקין! און דאָס גאַנצע מענטשל האָט 22 יאָר!

פון דער טיר האָט זיך צעשריגן דער לייטער: גיט נאָר אַ קוק ווי זיי האָבן זיך דאָ אויסגעזעצט? וואָס מיינט איר זיך, אז איר זיצט אין אַ טעאטער? כ׳לעבן א גאַלעריע! אביגדור וואָס שלאָפסטו? גיס אַ קעסל! מען דארף פאַרן פּערסאָנעל די זופּ פאַרטיילן! אונטערן פענצטער שטייט שוין א ריי...

די ארבעטער האָבן גענומען די טעפּלעך און אויסגעשטעלט זיך אין א ריי ביים אויוון.

אביגדור האָט אָנגעהויבן טיילן די זופּ פאר די ארבעטער, די באַלעבאָסטע האָט דערלאנגט א טעפּל דעם לייטער...

פון פענצטער האָט זיך דערהערט א דינע, צעצויגענע שטים:

— ווען וועט מען טיילן די זופּ, שוין צוועלף א זייגער!

— זיי האָבן צייט, זיי מוזן צוערשט אויפפרעסן די קארטאָפל!

— האָט אויסגעשריגן א צווייטער.

— דערשטיקט זאָלן זיי ווערן! — האָבן עטלעכע צוזאַמען אויס־געשריגן און אָנגעהויבן קלאַפּן אין פענצטערל.

אונטער דעם פענצטערל פון דער קיך האָבן זיך פאַרזאַמלט אַרבעטער פון די נעבן שאַפּן, אַלטע לייט, וואָס טויגן נישט צו קיין אַרבעט, קינדער מיט טעפּעלעך אין די הענט. אַלע האָבן געפּאַקט זיך פאָרויס און געשריגן:

— וואָס וועט זיין דער סוף פון דעם שטיין?! מען קאָן דאָך פאַר־פרוירן ווערן!

— קלאַפּט אַריין אין די פענצטער, וואָס מיינען זיי זיך?

— ווער האָט זיך אויף מיר אַרויפגעלייגט? — האָט זיך צעשריגן אַ יינגל. מען צעקוועטשט מיך, געוואַלד...

— מאַך נישט קיין יעלות, מען קאָן שוין די שטיק... זיי ווילן זיך אָן אַ ריי צום פענצטערל צושטעלן! אַרויס מיט אים! — האָט אַן אַרבעטער זיך צעשריגן.

— אומעטום פּלאָנטערן זיי זיך צווישן די פיס! — האָט צוגעוואָרפן אַ צווייטער.

— מאַמע, מאַ... האָט דאָס יינגל אויסגעשריגן און שטיל געבליבן.

— מענטשן האָט גאָט אין האַרצן, לאָזט צו ס'יינגל, ס'איז אים שלעכט געוואָרן! — האָט זיך אַריינגעמישט אַ ווייבל. מסתמא נאָך היינט גאָרנישט געגעסן, נעבעך, אַ רחמנות...

— גיט אים אייער אָרט! אז עס איז אייך אַזאַ רחמנות, ווער דען פון דער ריי האָט שוין היינט געגעסן? — האָבן זיך עטלעכע מענטשן אויפגערעגט. דאָ זענען נישטאָ קיין הונגעריקע און זאַטע!

— זאָל ס'יינגעלע נישט לויפן גלייך אין דער פרי אין די רייען, פענטאַקעס אַזאַנע, פאַרנעמען די ערשטע ערטער ביים פענצטער און מאַכן נאָך אַ טומל! — האָט אַן אַלטער ייד זיך צעבייזערט. ווען איך זאָל נאָר נישט קומען, איז שוין אַ פולער הויף! קראַנק קאָן מען ווערן, ביז מען באַקומט דאָס ביסל „כלאַפּוס"!

— יעדע קיך דאַרף האָבן אַ קאָמיסיע, וואָס זאָל היטן אָרדנונג, עס וועט נאָך אַמאָל אַן אומגליק געשען — האָט זיך אַן אַלט גרוי באַבעלע מיט אַ קינדישע שטים באַקלאָגט.

— אַמבעסטן וואָלט געווען, ווען די דייטשן וואָלטן איבערגענומען די קיכן, זיי וואָלטן שוין איין מאָל אַן אָרדענונג געמאַכט. יעדער וואָלט כאָטש אַ ריכטיקע מאָס באַקומען אָן פּראָטעקציעס! — האָט זיך אַן אַרבעטער אין אַ דינער מאַרינאַרקע, מיט אַ בלוי פּנים פון דער קעלט, צעשריגן.

— אַזאַ יאָר אויף זיי, סאַראַ אָרדנונג זיי פירן איין! דו חכם איינער, שווייג בעסער! די דייטשן האָט זיך אים פאַרוואָלט! — האָט איינער דורך אַ צווייטן געשריגן. מסתמא האָט ער אַ קרוב אין צד...

דער אַרבעטער האָט אויפגעהויבן א האנט צום נאָנטסטן אין דער ריי, דין אָן כוח אויסגעשריגן:

— איך וועל דיך באַלד מאַכן אַ קאָפּ קלענער, ווער האָט א צד אין...

אַלע האָבן זיך הויך צעלאכט. — אַזאַ „קלאָפּסידרע" קוים וואָס ער פּאָכעט מיט דער נשמה און וויל זיך נאָך שלאָגן! האָ, האָ, האָ...

עס וואָלט זיך זיכער אָנגעהויבן א געשלעג, ווען נישט די, וואָס זענען געשטאַנען ביים פענצטערל, וואָלטן זיך גענומען ארויסציען א פרוי פון דער ריי.

— ביזט נישט געשטאַנען! אַט אריינגעדרייט זיך! — האָט געקווי־טשעט א ווייבל מיט אַ שווארץ געפּרוירן פּנים. מיר זענען שוין שטייף געוואָרן די פיס, ס׳מישט זיך מיר אין קאָפּ... און זי וויל זיך דאָ אריינ־דרייען! מענער, לייגט צו א האַנט! — האָט זי א פארצווייפלטע אויסגעשריגן.

— זי איז יאָ געשטאַנען — האָט זיך א מיידעלע אָנגערופן. נאָך אין דער פרי געקומען.

— זי איז נישט געשטאַנען — האָבן אַנדערע ארבעטער אונטער־געהאָלטן...

— איך זעלבסט האבע געזען, די פראו איז יא געשטאנען — האָט זיך אָנגערופן אַ פרוי פון דרעזדן. זי האָט נאָך געוואָלט וואָס זאָגן, נאָר אַלע האָבן זי פארשריגן:

— געקומען אָן עדות פון יעקע־לאַנד...

— געזען מיט די גאָלדענע ברילן... די פריצה מיט דעם זילבערנעם טאָפּ...

— ציט ארויס די דייטשקע פון דער ריי!

צוויי יידן פון ווינער טראנספּאָרט, האָבן זיך שווייגנדיק אָנגעקוקט און טרויעריק געשאָקלט מיט די קעפּ.

— איך גלות ביי אייגענע... ביי יידן!

ביים פענצטערל איז וואָס אמאָל פולער געוואָרן, דער טומל פון הויף האָט זיך געטראָגן ווייט איבער דעם געסל. מיטאַמאָל האָט אין דער ריי זיך אריינגעריסן א חברה געזונטע יינגען, אָנגעהויבן קלאַפּן אין פענצטערל.

דאָס פענצטערל האָט זיך אויפגעעפנט, דער לייטער האָט ארויסגע־שטעקט דעם קאָפּ און גוטמוטיק געמאָלדן:

— חברים ארבעטער, מירן גלייך טיילן...

ער האָט פארמאַכט דאָס פענצטערל און אויסגעשריגן צו אביגדורן:

— גיכער צום טיילן! די ארבעטער זענען דאָך כשר געדעכט! הונגעריקע מענטשן... פריילין סאָניע, גייט צו רעגיסטרירן! נאָר אַלץ לויט דער ריי, אָן פּראָטעקציעס! אין פענצטערל האָבן גלייכצייטיק זיך אריינגערוקט עטלעכע קעפּ.

— טיילט לויט דער ריי... ס׳דארף דאָ קומען א פּאָליציאַנט מאכן

אַן אָרדענונג — האָט אַ מיידל פון „געמיזע־אָפּטיילונג״, פון אַ זייט זיך אָנגערופן.

— יאַ, אַ פּאָליציאַנט... ער וועט מאַכן אַן אָרדענונג — האָט אַ מיידעלע נאָכגעשפּעט. ער וועט נעמען די זופּ און וועט אַוועקגיין.

אביגדור האָט בליק שנעל געגאָסן די זופּן און ווי ער וואָלט געוואָלט באַרואיקן דעם עולם — געענטפערט:

— אין איין האַלבע שעה וועל איך אייך אַלע זאַט מאַכן... האַלט נאָר אַן אָרדענונג מיט די טעפּ און וואַרט אויס די ריי... איר האָט דאָך ערשט נעכטן געגעסן, מה הרעש?

אין פּענצטערל האָבן זיך ווידער אַריינגערוקט עטלעכע טעפּ צוזאַמען. עמעצער פון דער ריי האָט זיי אַ שליידער געטאָן. עס האָט זיך ווידער אויפגעהויבן אַ טומל. וועמען האָט זיך אויסגעגליטשט אַ טעפּל פון דער האַנט, די זופּ אויסגעגאָסן אויפן מאַנטל. דאָס אָפּגעבריטע מיידל האָט הויך געוויינט.

איבער אַלע האָט הויך געשריגן אַנ׳אַרבעטער:

— איך נעם נישט די זופּ! — קוקט אַלע סאַראַ טאָפּ „כלאפּוס״ ער האָט מיר דאָ אָנגעגאָסן! איך דאַרף האָבן דריי שטיקלעך קאַרטאָפל! ווו זענען מיינע קאַרטאָפל?

— ריכטיק, ריכטיק! — האָבן די אַרבעטער אונטערגעהאַלטן. שוין גענוג האָבן זיי געפּרעסן אויף אונדזער חשבון! פּיאַווקעס, באַנדיטן! ווי לאַנג איז דער שיעור! דער המון האָט זיך צעשריגן, צעשטורעמט. די קולות געטראָגן וואָס אַמאָל העכער.

— איך נעם און גיס אייך אויפן קאָפּ אַרויף די זופּ! פון וועמען מאַכט איר דאָ ס׳געלעכטער? — האָט זיך געהיצט דער אַרבעטער.

איבער זיין קאָפּ האָבן אַנדערע די טעפּלעך אין פּענצטערל אַריינגערוקט.

אביגדור האָט אַוועקגעלייגט דעם שעפּער, מיטן אַרמל אָפּגעווישט דעם שווייס פון שטערן און אַן אויפגעבראַכטער אַ שריי געטאָן:

— איך טייל נישט מער! דער רוח זאָל עס נעמען. ווילדע חיות געוואָרן! דער אַרבעטער האָט נישט אָפּגעטראָטן, מיט אַ הייזעריקער שטים גערופן:

— ווו איז דער לייטער? איך וויל איבערוועגן מיינע קאַרטאָפל!

— איבערוועגן — האָבן אונטערגעכאַפּט עטלעכע אַרבעטער, זאָלן אַלע זען זיירע גנבות!

דער לייטער האָט זיך געשטעלט אין דער טיר פון דער קיך און אַרויסגעשריגן:

— און וואָס וועט זיין, ווען עס וועט זיין מער? קומט, קומט, איך וועל אייך באַלד איבערצייגן! פאַניע בורשטין! — האָט ער אַ געשריי געטאָן צום מאַגאַזינער:

— דערלאַנגט די וואָג!

— איך דאַרף נישט מער — האָט זיך דער ייד פאַרטיידיקט אין דער קיך, מיר קומט צען דעקאָ קאַרטאָפל, גיט מיר מיינס! איך אַרבעט שווער, ווו איז מיין מיטאָג? כ'האָב היינט נאָך נישט איינגעגעסן די ליפּן!

דער לייטער האָט אָפּגעוואויגן דעם טעלער, אַרויסגענומען די צעקאָכטע קאַרטאָפל פון טעפל און מיט נצחון אויסגערופן:

— קוקט אַלע, גאַנצע צוועלף דעקאָ? דריי שטיקלעך מיט אַ האַלבס! און וויפיל איז צעקאָכט געוואָרן? איצט זאָגט אַליין, וואָס זאָל איך טאָן, אַראָפּנעמען?

— לאָז צורו — האָט זיך אַריינגעמישט דאָס באַבעלע, וואָס וועט ער זיך שוין אויספּאַשען מיטן שטיקל קאַרטאָפל...

— יאָ, צוועלף דעקאָ — האָט בייז געברומט דער אַרבעטער, די קאַרטאָפל זענען צעקאָכט, נאַס...

— איך וועל זיי באַלד אויפהענגען אויפן בוידעם טרוקענען, האָט דער לייטער אויסגערופן און זיך צעלאַכט.

דער עולם האָט מיטגעלאַכט.

— איך דאַרף אייך איבערגעבן אין דער פּאָליציי פאַר מאַכן אַ באַלאַגאַן! דאָ שטייען הונגעריקע מענטשן! וואָס מיינט איר זיך?

— טיילט ווייטער, טיילט! — האָט זיך די ריי צעשריגן.

אייזיק דער הייצער, איז אַרויס הינטן די אָרדענונג און אַביגדור האָט זיך ווידער גענומען צום טיילן. די ריי איז וואָס אַמאָל קלענער געוואָרן, די אַרבעטער האָבן זיך אַוועקגעזעצט אויף די שטיינער פון הויף און גיריק געטרונקען די זופּ פון די טעפּלעך. די וואָס האָבן שוין אויפגעגעסן דאָס „מיטאָג" האָבן מיט ביטול צווישן זיך גערעדט:

— ס'איז ווערט געווען צו שטיין אין דער ריי, שיער נישט דער־הרג'עט געוואָרן! מיר זענען שוין אינגאַנצן פאַרנאַרט, מיינען, אַז אַזאַ ביסל וואַסער קאָן וועמען זאַט מאַכן.

— נו, און יעצט אויף וואָס ווייטער וואַרטן! גייען אין דער ריי נאָך ריבן אָדער פּיעטרישקע? ס'לעבן קומט מען אָפּ אין די רייען!

פּלוצים האָט אויפן הויף זיך באַוויזן אַ בעאַמטער פון דער „גמינע", אַלע האָבן גלייך באַמערקט, ווי ער האָט אַרויסגערופן דעם לייטער פון דער קיך. אַרומגייענדיק איבערן הויף האָבן זייביידע זיך געסודעט. דער בעאַמטער האָט מיט אַ פאַרזאָרגט פּנים עפּעס דערציילט, דער לייטער איז געשטאַנען מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ, ווי אַ צוגעשמידטער צו דער ערד. גלייך איז דער בעאַמטער אַוועק. דער לייטער איז צו צום עולם מיט אַ דערשטיקט קול, מיט אַ ביטערן שמייכל אויף די ליפּן קוים אַרויס־געשטאַמלט:

— כדדאַי צו מאַכן... סססקאַנדאַלן איבבבבער אַ קאַרטאָפל... מממאָרגן איז דאָס גאַנצע געטאָ אויף דער לללייסטע...

ווען דער לייטער איז אַריין אין דער קיך און געוואָלט אָנזאָגן

די נייע גזירה, האָט ער זי אַרויסגעלייענט פון אַלעמענס פּנימער. די קיך־אַרבעטער זיינען געשטאַנען אַרום דער קיך און געשוויגן. מיטאַמאָל איז אַרום געוואָרן אַזוי פּוסט און טרויעריק, אַז יעדן האָט אַרומגענומען אַ קעלט. דער לייטער איז צוגעגאַנגען צו די אַרבעטער, געוואָלט עפּעס זאָגן, ווי זיין שטייגער איז, אויסטייטשן צום גוטן, אויסרעדן, נאָר קיין ווערטער האָבן זיך ביי אים נישט אַרויסבאַקומען. זיינע קליינע, שוואַרצע אויגן זיינען פאַרטערערט געוואָרן, דאָס פּנים האָט געציטערט, ווי ער וואָלט זיך מיט דער געטאָ־ווירקלעכקייט צום ערשטן מאָל געטראָפן. די אַרבעטער האָבן געקוקט אויף אים און נישט געקאָנט דערקענען. ערשט מיט אַ שעה צוריק האָבן זיי פאַר אים געטאַנצט, ווי פאַר אַ האָר פון זייער לעבן, געחנפעט קנעכטיש מיט די אויגן נאָך אַ ביסעלע זופּ, נאָך אַ קאַרטאָפל. איצט זיינען זיי אַלע געשטאַנען צוזאַמען, ווי אייגענע, אויסגעגלייכט אין איין גורל.

— נו, — האָט דער לייטער אויסגערופן, געמיינט, אַז אָט־אָט.. ענדיקט זיך... און דאָ אַ נייע אַקציע... נאָר וואָס? מע דערציילט, אַז רומקאָווסקי גיט אויף דעם וועג אַ סוועטער, אַ פּאָר וואָלענע סקאַרפּעטן, האַלץ־שיך און דער עיקר אַ ברויט!

— אַ גאַנץ ברויט? — האָבן די אַרבעטער איבערגעחזרט און גלייך אָפּגעהאַקט, ווי דאָס קול וואָלט זיי אָפּגענומען געוואָרן.

— קודם־כל דאַרף מען אויפעסן דאָס ברויט... שפּעטער זאָלן זיי מאַכן וואָס זיי ווילן — האָט זיך אָנגערופן דער נאַכטוועכטער פון דער קיך. ער האָט שוין פון לאַנג פאַרגעסן דעם טעם פון ברויט. זינט ער האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אין דער קיך האָט ער געלעבט נאָר אויף די זופּן. דאָס ברויט האָט ער אָפּגעגעבן דער משפּחה.

אַ ביטערקייט האָט זיך געלייגט אויף אַלעמענס פּנימער. פאַר זייערע אויגן האָבן זיך ווידער געצויגן די מהומה־בילדער, יעדער האָט זיך געזען מיט אַ פּעקעלע אין דער האַנט ביים תפיסה־טויער.

— מ׳דאַרף אַרויסגיין אויפן בית־עולם זיך געזעגענען מיט אַלע — האָט זיך בלומע אָנגערופן פון איר אָרט ביים טיש און שטיל געבליבן.

— זיי איז שוין בעסער... כ׳בין מקנא די טויטע — האָט ציטערדיק געזאָגט לאה. מע האָט כאָטש איין מאָל אויף אַלע מאָל מנוחה, ווי לאַנג איז דען פון יענער אַקציע? אַפילו קיין חודש נישט...

די איבערראַשונג פון דער ערשטער רגע איז אדורך. איינציקווייז האָבן זיך די צונגען אויפגעבונדן. אַביגדור איז דער ערשטער געקומען צו זיך, דערמאָנט אַז מיט אַ פּאָר טעג צוריק, איז טאַקע גערעדט געוואָרן וועגן אַ נייער אַקציע, צווישן זיינע באַקאַנטע פּאָליציאַנטן.

— דאָס מאָל וועלן גיין די „קיעראָווניקעס״ (אויפזעער) — האָבן געלאַכט די פּאָליציאַנטן, שוין צייט אויף זיי! — „עס ווערן געברויכט שטאַרקע, געזונטע מענער, אָן פאַמיליעס...״

אביגדור האָט נישט געגלויבט. ווי לאַנג די געטאָ איז איינגעפירט

געוואָרן, איז נאָך קיין „קיעראָוניק” נישט אַרויסגעשיקט געוואָרן. ווער וועט וועמען שיקן? דער לייטער פון „האַלץ־וואַרע” וועט שיקן דעם לייטער פון „אַלט־מאַטעריאַל?” זיי וועלן זיך שוין אַרויסדרייען — האָט זיך געטראַכט אביגדור און דערפאַר די אַלע רייד נישט גענומען ערנסט.

אין דער שטילקייט האָט זיך מיט שרעק אָנגערופן דער בוכהאַלטער, אַ נידעריקער מאַן מיט אַ פליך אויפן קאָפּ:

— מען רעדט עפּעס, אַז עס דאַרפן גיין שטאַרקע מענטשן.. צו שווערע אַרבעט...

— יאָ, האָט באַשטימט אביגדור מיט אַ באַהאַלטענעם חוזק, דאָס מאָל וועלן גיין די לייטער פון די קאָאָפּעראַטיוון, רעסאָרטן... און צעלאַכט זיך הויך. איך שטעל זיך פאַר יעדן פון זיי מיט אַ שופל אין דער האַנט אין האָלצענע טרעפּעס! האַ, האַ, האַ...

— ביי דיר איז יעדע צייט גלייך! — האָט בייז אויסגעשריגן דער לייטער. אַלץ ברענט אונטער די פיס און ער מאַכט זיך ס׳געלעכטער. די קיעראָוניקעס זיינען דאָך אויך יידן! איך וואָלט געוואָלט זען, צי דו וואָלסט געלעבט אויף רומקאָווסקיס קעסט, ווען דו וואָלסט געאַרבעט אין אַ קאָאָ־פּעראַטיוו... צי דו וואָלסט צוגעלאָזט הונגערן אַ שטוב?

אביגדור האָט ווי צו זיך אַ ברום געטאָן:

— איך ווייס... מען רעדט עפּעס, אַז די פריילײדיקע...

— דער לייטער איז אויסער זיך געוואָרן. נישט גענוג, וואָס אַ מענטש איז אַליין, האָט נישט קיינעמען, דאַרף ער נאָך פאַרשיקט ווערן! זיי האָבן שוין נישט צו וועמען זיך צו טשעפּען!

— וועמען זאָלן זיי נעמען? — האָט זיך אַריינגעמישט שרה. — די מאַטעס פון די קינדער האָבן זיי שוין פאַרשיקט...

— ווען פאַרשיקט, וועמען פאַרשיקט? — האָט פון דער טיר זיך אָנגערופן די באַלעבאָסטע. מע איז נאָך היינט נאָך קיינעמען נישט געקומען, קיינעם נישט גערופן! זי איז צו צום אויוון און גענומען גיסן אַ קעסעלע זופּ פאַר דער שיילער־שטוב און מיט באַדויער אַ פרעג געטאָן סנדרן, דעם שוואַרץ־אַרבעטער:

— נו וואָס האָב איך געזאָגט? איך האָב אייך נישט איין מאָל אָנגעזאָגט, איר זאָלט זיך צוויילן מיט דער חתונה... אויף וואָס וואַרט איר? איר ווילט דווקא בלייבן אַ פריי־לײדיקער? איי סנדר — האָט ווייטער געצויגן די באַלעבאָסטע, מיר וואָלטן אייך געמאַכט אַ חתונה, אַז איר וואָלט זי געדענקט דאָס גאַנצע לעבן! דער לייטער וואָלט צוגעשטעלט אַ קעסעלע און לאה וואָלט געמאַכט פון שיילעכץ אַ טאָרט אויף די וווּנדער! צו וואָס האָט איר צוגעפּירט? — האָט זי פאַרענדיקט מיט פאַרדראָס.

— איר דאַרפט אַ חתונה? אָט האָט איר אַ חתונה! — האָט פאַרביטערט געזאָגט דער לייטער, אַריינגעלייגט די הענט אין די טאַשן און אָנגעהויבן שפּאַנען איבער דער קיך.

— וואָס איז היינט מיט אייך געשען? — האָט זיך געוווּנדערט די

באַלעבאָסטע, — כ'ווייס, אַז אין געטאָ קומט יעדער אומגליק שטענדיק אומפאַרהאָפּט, ווען אַלע הייבן אָן דערציילן וועגן אַקציעס, וועגן ליסטעס, ווייס איך תמיד, אַז עס וועט זיך אויסלאָזן מיט אַ גאָרנישט. מיר זאָלן זיך צוהערן צו דעם, וואָס אלע דערציילן, וואָלטן מיר באַדאַרפט שוין פון לאַנג מיט זיך אַ סוף צו מאַכן!! די „געסטאַפּאָ" אַליין פאַרשפּרייט די מעשיות, זיי ווילן אונדז משוגע מאַכן — האָט זי גאָר ערנסט פאַרענדיקט נאָך אַ ווײַלע אָנגענומען דאָס פולע קעסעלע זופּ און צוזאַמען מיט סנדרן אַריין אין דער שײַלערײַ.

אין קליינעם שטיבל פון דער שײַלערײַ, אַרום דעם רויט צעגליטן אויוון, זיצן ווײַבער איינגעהויקערטע, שווײַגענדיקע, מיט פּנימער מידע, אויגן רויטע, נישט אויסגעשלאָפענע און שײַלן, שײַלן, שײַלן.

ווײַבער פון מענער פאַרטריבענע, מאַמעס פון קינדער פאַרשיקטע, אייזאַמע, דערשלאָגענע, פאַרצווייפלטע. אָפּגעטראָגן און צעריסן זײַנען זייערע קליידער, נאָס און צעפוילט — זייערע קלומפּקעס. מיט פינגער צעהרגעטע, בלאָטיקע, שײַלן די ווייכע, פאַרפרוירענע קאַרטאָפל טאָג־איין טאָג־אויס. וואָכן, חדשים, יאָרן.

שטיל איז אין דער שײַלערײַ.

הערט זיך אַ פּלוסק פון די געשיילטע קאַרטאָפל, וואָס די שײַלערינס וואַרפן אַריין אין דער גרויסער וואַנע. און ווידער קלאַפּן די מעסערס און דרייען זיך קונציק אַרום די קאַרטאָפל. גיך, גיכער... עס וואַרט אויף זיי דער קעסל, ווי אַ ים שלינגט ער זיי איין און שפּײַט אַרויס אַ פּאַרע.

קוקט אסתּר פון איר ווינקל אויף די אויסגעשיטע אויף דער ערד קאַרטאָפל און זיפצט:

— עס ווערט גאָרנישט ווייניקער.. ליגן אין אַ הויכן באַרג און וועלן קיין מאָל נישט אויסגעשיילט ווערן. קיין מאָל וועט צום שײַלן קיין סוף נישט נעמען! זי זיצט ביי איר עמער אָפּגעזונדערט פון אַלע, איינגעבויגן, ווי איינגעקאָרטשעט אין זיך, דעם קאָפּ נידעריק אַראָפּגעלאָזן, ווי זי וואָלט קיינעם נישט געוואָלט זעען און טענהט זיך אויס מיט איר פאַרשיקט מיידעלע, ווי עס וואָלט קיינמאָל קיין „שפּערע", קיין קינדער־אַקציע נישט געווען.

ווען אסתּר איז נאָך דער „שפּערע" צו דער אַרבעט געקומען, זײַנען די ווײַבער אויפגעציטערט געוואָרן. איר פּנים איז געווען ווי פאַרשטיינערט, די ליפּן ווייס, אויסגעקרימט, צוזאַמענגעצויגן, די אויגן טויט־רואיקע, פאַרגליווערטע...

די ווײַבער האָבן זי געוואָלט טרייסטן, באַרואיקן, נאָר עפּעס קיין ווערטער האָבן זיך אויף די ליפּן נישט געלייגט.

די פאַרטריבענע פרוי פון האַמבורג האָט אַרויסגענומען פון איר טעפּל אַ ביסל געריבענע ריבן מיט אַ שטיקל ברויט און דערלאַנגט אסתּרן:

— עסט אסתּר, נעמט...

אסתר האָט דאָס שטיקל ברויט אַריינגעלייגט אין טעפּל אַן, ווי קיין מאָל גאָרנישט געזאָגט:

— כ׳וועל עס אַהיימטראָגן פאַר שרהלען... און אַוועקגעזעצט זיך עסן די ריבן. די ווייבער האָבן געשיילט און געכליפּעט.

ווי שטענדיק טראָגט אסתר יעדן טאָג אַהיים די קאַרטאָפל פון דער זופּ, באַהאַלט דעם צוקער און האָניק פון דער ראַציע. ביינאַכט נייט זי, פּרעסט און וואַשט די העמדעלעך און קליידעלעך.

די שיילערינס, וואָס קומען צו איר פון צייט־צו־צייט, האָבן געפּרוווט די קינדער־זאַכן אַוועקלייגן. „זיי זאָלן אויף די אויגן נישט ליגן״, נאָר אסתר לאָזט נישט.

— ס׳קינד וועט באַלד צוריקקומען, זאָל אַלץ ליגן ווי ס׳ליגט — טענהט זי.

אַ יאָר איז אַדורך נאָך דער „שפּערע״ און אסתר וואַרט אַלץ אויף שרהלען. ביינאַכט כאַפּט זי זיך אויף פון שלאָף, הערט זיך איין צי עס קלאַפּן נישט אויף די די טרעפּן אירע קליינע קלימפּערס. מאַכט ווער אויף די טיר — לויפט זי גיך אַנטקעגן, פון דער אַרבעט איילט זי די ערשטע אַהיים...

...אפשר איז דאָס קינד שוין צוריקגעקומען...

אין איר ווינקל שמועסט זי גאַנצע טעג מיט שרהלען, שמייכלט צו זיך, לאַכט, אָדער מיטאַמאָל גיט זי זיך אַ בייזער אָן, צעשרייט זיך, דאָס מעסער פאַלט אַרויס פון דער האַנט און זי בלייבט זיצן ווי אַ פאַרגליווערטע.

דער לייטער פון דער קיך האָט נישט געוווסט, וואָס מיט אסתרן צו טאָן, אָפּזאָגן זי פון דער אַרבעט „איז עפּעס נישט מענטשלעך״, לאָזן אין דער שיילערייַ — האָט „אויך נישט קיין זין״. ער האָט זי אַ צייט באַטראַכט און זעענדיק, אַז זי פּילט אויס איר נאַרמע, געלאָזט אויף איר אָרט. די ווייבער קוקנדיק אויף אסתרן האָט אַן אימה באַנומען, נישט ווילנדיק האָבן זיי זיך פון איר אָפּגערוקט. די „טויבע רחל״, וואָס איז פאַר דער מלחמה אַ דינסט־מויד געווען, האָט זיך מיט איר עמער קאַרטאָפל צו אסתרן צוגע־רוקט, ווי זי וואָלט זי געוואָלט נעמען אין איר שוץ. פאַר רחלס מויל האָט די גאַנצע קיך מורא געהאַט. דער לייטער אַליין האָט געזאָגט:

— איך וואָלט שוין בעסער געוואָלט אַריינפאַלן אין אַ קעסל הייסע זופּ, איידער אין רחלס מויל!

ביים טיילן די זופּן שטעלט רחל קודם־כל אונטער אסתרס טעפּל, אין איר עמער לייגט זי אַריין שטענדיק די גרעסטע קאַרטאָפל.

יעדן מאָל, ווען זי פאַרקוקט זיך אויף אסתרן טראַכט זי:

— נאָך גוט וואָס דער ימח־שמוניק איז אַוועק נאָך ביאַליסטאָק! מער וואָלט מיר נישט געפעלט, נאָר האָבן אַ קינד און אָפּגעבן דאָס פאַרן דייטש! דאָס פייער וואָס האָט אין איר יאָרן לאַנג געברענט, האָט זיך געשטילט, די קנאה און בייזקייט, ווייל זי האָט קיין מאָל קיין אייגענע היים נישט געהאַט, איז פאַרגאַנגען. אָפט ביים שיילן רעדט רחל צו זיך:

— מ׳דאַרף נישט קיין היים, מ׳דאַרף נישט קיין קינדער.
שווייגנדיק זיצן זיי נעבן זיך.

ווי אויף שבעה זיצן די ווייבער אויף די קליינע פוס־בענקעלעך נעבן אויוון. וואַרעמען די פולע געשוואָלענע פיס מיט טראַנטעס אַרומגעבונדענע. דערציילן זיך וועגן זייערע קינדער וועגן די משהלעך, דבורהלעך, בלימעלעך, אין דער פרעמד פאַרשיקטע, ווי שוואַלבן פון די נעסטן אויף דער קעלט אַרויסגעשליידערטע. זיי דערציילן וועגן זייערע היימען, מענער, שוועסטער און ברידער, און טרערן גרויסע, זאַלציקע, שווימען איבער זייערע צעגליטן, פאַרשוויצטע פנימער.

נאָר די איינגעהויקערטע 65־יעריקע באָבע פון „שמאָלן געסל״ איז אויפגעהייטערט און רעדעוודיק. פון סוף געטאָ קומט זי מיטן שטעקן אין דער האַנט צו דער אַרבעט. זי שיילט־אויס יעדן טאָג איר נאַרמע, פילט זיך אין דער קיך היימיש, ווי זי וואָלט דאָ אַלעמענס באַלעבאָסטע געווען. וואָס טוט זיך אַרום, דערגייט נישט צו איר. זי לעבט אין איר וועלט פון נעכטן. גאַנצע טעג דערציילט זי די שכנטעס וועגן אירע טעכטער, וועגן זייערע „וויפּראַוועס״, וואָס זיי האָבן זיך וואָכן־לאַנג געגרייט און גענייט, וועגן די חתונות אויף וווּנדער, די בר־מצוות און שמחות פון אירע שנורן און איידעמער... אַזוי דערציילנדיק גיט זי אַ לאָז אַראָפּ דעם קאָפּ, די אויגן פאַרמאַכן זיך, דאָס מעסער בלייבט שטעקן אין דער האַנט...

ווען זי כאַפּט זיך אויף, פאַרטיידיקט זי זיך, ווי אַ פאַרשעמטע:

— איך בין גאָרנישט געשלאָפן... נאָר אַ דרימל געכאַפּט. איר טרוקן פאַרקנייטשט פנים ווי אַ האַרבסטיקער בלאַט, באַדעקט אַ ליבלעכער שמייכל.

— אוי, האָב איך געהאַט אַ חלום — הייבט זי אָן צו דערציילן. עס האָט זיך מיר געחלומט דבורהלעס חתונה... אוי, איז דאָס געווען אַ חתונה! אויף אַלע יידישע קינדער געזאָגט! עס האָט נישט געפעלט, נישט פון קיין פיש, נישט פון קיין פלייש, נישט פון קיין בראַנפן, נישט פון קיין וויין. האַנציע, די בעקערן, איז אַליין געקומען באַקן דעם פלאָדן...

די ווייבער הערן און שאָקלען מיט די קעפּ.

אַ פלאָדן... איז דאָך אַ סימן פון שמחות! און גלייך טייטשן זיי אויס דעם חלום:

— מירן אויסגעלייזט ווערן!...
אויסגעלייזט ווערן...

טויכט אויף איבער דער שיילער־שטוב אַ טרוים פון אויסלייזונג. זעען די ווייבער פאַר זיך גאַסן פרייע אָן צוימען, אָן אומגעוואָרפענע בריק אין מיטן וועג, אויף די שטיינער צעריסענע געלע לאַטעס! דער „פּאָסטן״ איז אַוועק, אַלע זיינען פריי, פריי!

— אוי ווערט דאָס זיין אַ טאָג, ווערט דאָס זיין אַ טאָג — הזרט נאָך אַמאָל איבער די 16־יאָריקע סאַלקע מיט באַגייסטערונג און מרוזשעט די אויגן, ווי זי וואָלט פאַר זיך דאָס בילד געזען. איך וואָלט אַוועקגעוואָרפן דאָס שיסעלע מיטן מעסער און אַרויסגעלאָפן אויף די גאַסן — גיט זי

אַ זאָג און עס דאַכט זיך, אַז אַט וועט זי פון דער שיילעריי אַ לויף טאָן, ווי אַ פויגל פון זיין שטייג, זיך לאָזן איבער די גאַסן און געסלעך פון געטאָ צוריק אַהיים. אין דער שטאָט!

דאָס שיילן גאַנצע טעג איז איר שוין אַזוי נמאס געוואָרן, אַז זי וואָלט ליבער געגאַנגען אַרבעטן אין אַ רעסאָרט. וועָן נישט דאָס, וואָס מיט דעם פאָסטן דערהאַלט זי דעם ברודער ביים לעבן.

— אוי סאַלקע, סאַלקע, נישט איין וואָגן קאַרטאָפל וועלן מיר נאָך אויסשיילן, ווער ווייסט ווי לאַנג מירן אַזוי פאַרשקלאַפט זיין — וואַרפט אַריין פאַרצווייפלט די „טויבע רחל".

— און איך זאָג אייך, אַז אונדזער אויסלייזונג וועט קומען אין מיטן פון אונדזער האָרעוואַניע — זאָגט דאָס אָנצייניקע באָבעלע און אירע קליינע איינגעפאַלענע אייגעלעך פינקלען ווי שטערנדלעך. מיר מוזן האָפן און גלויבן אין זיין ליכטיקן נאָמען... ער האָט שטענדיק מיט אונז נסים געטאָן...

— נסים? — חזרט איבער אומגלויביק אַ פאַרטריבענע דייטשישע פרוי און בלייבט שווייגן.

— יאָ, פרוי הילדא, מירן שטענדיק, שטענדיק געלעבט מיט נסים — ציט ווייטער די גרויע באָבע, איר וועט זען, אַז אין אַ פראָסטן טאָג וועט זיך צעבלאָזן אַ שופר, אויף אַ ווייס פערד וועט קומען צו רייטן משיח און אָנזאָגן, אַז ביי אונדזערע שונאים איז די מאַכט אָפּגענומען געוואָרן! עס וועלן ווערן שמחות ביי יידן... טאַטעס וועלן זיך אומקערן, די מאַמעס געפינען די קינדער, די קראַנקע געזונט ווערן...

— הלוואי, הלוואי... זאָגן שטיל נאָך די ווייבער. נאָר איין גאָט אין הימל קאָן זיך מרחם זיין... און שטיל שיילן זיי ווייטער די קאַרטאָפל.

די טיר האָט זיך אויפגעמאַכט און אויף דער שוועל האָט זיך באַוויזן די באַלעבאָסטע מיט סנדרן.

— מ'גייט מיטן קעסל — האָבן די שיילערינס אויסגערופן, אויפגעכאַפּט זיך פון די ערטער, גענומען זוכן די טעפּ, די לעפל. עס איז געוואָרן אַ רעש אַ טומל. איבער אַלע האָט געקלאָגט סאַלקע:

— איך האָב שוין נישט נאָך וואָס צו לעבן. ווידער איז מיר אַוועקגעקומען דאָס טעפל! טויזנט מאָל האָב איך אָנגעזאָגט, קיינער זאָל מיין טעפל נישט רירן! איצטער וועל איך האָבן אַ קאַלטע זופּ! ביז מען זעט שוין דאָס ביסל כלאָפּוס... סנדר האָט אָנגעהויבן טיילן די זופּן באַטראַכטנדיק יעדער ווייבל באַזונדער.

— זיי ווייסן נאָך נישט פון דער אַקציע — האָט ער געטראַכט אין זיך. עס האָט זיך אים געדאַכט, ער טיילט זיי די לעצטע זופּ, מאָרגן וועלן נאָר די קאַרטאָפל ליגן צעשיט איבער דער שיילער־שטוב. די האַנט איז אים ווי געליימט געוואָרן, קוים האָט ער געקענט דעם לעפל אָנהאַלטן.

— נו, רירט מיט די ידים! — האָט רחל אומגעדולדיק אויסגערופן, שוין גענוג געוואַרט...

די ווייבער אַרום האָבן זיך אָנגעהויבן צו שטויסן, זיך פּאַקן וואָס נענטער צום קעסל. שיעור אים נישט איבערגעקערט. סנדרן האָט מיטאַמאָל אַ כּעס געגומען אויף אַלעמען. ער האָט אויפגעהויבן דעם שעפּער און בייז אַ שריי געטאָן:

— וואָס פּאַקט איר זיך אַזוי? מיר גייען סיי ווי אויף דער פּאַן...

די זופּן זיינען פּאַרטיילט געוואָרן. די קעסלען אויסגעליידיקט. שווייגנדיק זיינען די קיך־אַרבעטער אַהיימגעגאַנגען. אין דער קיך איז נאָר רייזל געבליבן. זי שטייט ביים אָנגעשטעלטן טיש מיט טעפּ און שיסלען, קוקט זיך אַרום פרעמד און דערשלאָגן איבער דער שמוציקער קיך און קאָן זיך צום ראַמען נישט נעמען. שטעלט זיך אַוועק ביים שמאָלן קיך־פענצטערל און קוקט טרויעריק אַרויס אויף דער גאַס.

— אַזוי איז עס... אַ געטאָ...

די הייזער פאַריתומט, די קראָמען פאַרשלאָסן. די גאַס מיט ברעטער באַקלאַפּט, מיט דראָטן באַצוימט, זעט אויס, ווי אַ גרויסע שטייג. עס איז אַזוי שטיל און פּוסט אַרום, ווי עס וואָלט דאָ אַלץ אָפּגעשטאָרבן. ווייט אין עק פון דער גאַס ציען צוויי מיידלעך אַ וואָגן מיט צואה. טראָגט זיך איבער די שטיינער אַ סקריפּ פון די רעדער, ווי אַ זיפץ פון אַ גוסס.

אויף רייזלס ליפּן לייגט זיך אַ ביטער געלעכטער:

ווי אַ זייגער גייט דאָס געטאָ! אַלץ אַרבעט... פינף מינוט נאָך זיבן, זעט מען נישט קיין לעבעדיקן נפש אויף דער גאַס. און סיי־ווי־סיי אַן אונטערגאַנג! איין אַקציע נאָך אַן אַנדערער... און אַזוי וועט עס זיין ביז... ביז צום לעצטן! די טעפּ מיט די טעלער הייבן אָן צו קרייזלען פאַר אירע אויגן.

— אַנטלויפן!

— אַנטלויפן, וווּ די וועלט האָט אַן עק!

ס'ווערט איר ענג אין דער קיך, ווי אין אַ קלעם. האַסטיק גיט זי אַ צעפּראַל די טיר. לויפט אַרויס אויפן הויף, ווי פון דער קיך וואָלט דאָס אומגליק געקומען.

דער הויף איז ליידיק געווען.

אין דער גרויקייט פון פאַרנאַכט האָט רייזל דערזען ביים באַרג שיילעכץ אַ יידן. איינגעבויגן אין צווייען האָט ער געגראָבן מיט די הענט. מיטן גאַנצן קערפּער, גענאַרעט, געזוכט. מיט אַמאָל האָט ער זיך אויפגעזעצט, אויסגעגלייכט די פּלייצע, טעמפּ אַרומגעקוקט אַרום, און דערזעענדיק רייזלען, אויפגעהויבן זיך, מיט שווערע טריט פּאַמעלעך צו צו איר, און מיט אַ שמייכל אויף די פּולע, אָנגעשוואָלענע באַקן, אַ פאַרלוירענער אַ פרעג געטאָן:

— מאַדאַמעשי... אפשר איז געבליבן אַ ביסעלע שיטערס?

גורל שוועסטער

1

זיי ביידע זענען די לעצטע אַרויס פון הויז בעת דער ליקווידאַציע פון געטאָ. ווי קיינמאָל איבער אַלע געטאָ־יאָרן האָט זיך אין זיי איינגעבאַקן דער גלויבן אין אַן אויסערגעוויינלעכן נס, וואָס וועט נישט צולאָזן צו אַ נייעם נע־ונד. זיצנדיק ביים פענצטער האָבן זיי אַרויסגעקוקט מיט גרויס רחמנות אויף די שכנים, וואָס האָבן איינציקווייז, ווער נאָך מיט אַ משפּחה, ווער אַליין, פאַרלאָזן זייערע וווינונגען.

— אַ שרעק האָט זיי באַנומען... אבי מען לויפט. ווו קאָן מען דען אַנטלויפן? פון איין גאַס אויף דער צווייטער? — האָט אומעטיק גערעדט די אַדלערן, די פאַריתומטע מאַמע נאָך פינף קינדער, צו דער דאָקטאָרין מינץ, וועלכע זי האָט אַריינגענומען צו זיך אין דער שטוב, נאָך זייער אַלעמענס טויט.

די מינצן, די פרוי פונעם באַרימטן לאָדזשער דאָקטאָר, וואָס איז געפאַלן אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה, אויפן וועג נאָך וואַרשע, איז בטבע געווען אַ שווייגנדיקע, גערעדט מיט קורצע, לאַנג אַדורכגעטראַכטע ווערטער. דאָס מאָל, ווי אַלע מאָל, האָט זי נאָר אַ קוק געטאָן אויף די אַדלערן מיט אַ ליבלעכן, שוועסטערלעכן בליק און אין זיך אַ טראַכט געטאָן:

— איך וועל אין ערגעץ נישט גיין...

די שכנים האָבן זיך געוווּנדערט מיט וואָס פאַר אַ כוח זי האָט זיך געהאַלטן ביי איר באַשלוס. מאַנכע האָבן פאַרן אַוועקגיין אַריינגעבראַכט די בעסערע טישטעכער, די לייכטער און זילבערנע לעפל צו בהאַלטן, ווינטשנדיק איר מיט אַ ציטערדיקער שטים:

— מיר זאָלן זיך טרעפן אין פריידן... דערווייל האַלט עס ביי זיך...

— פאַרוואָס האָט איר עס נישט פאַרקויפט? — פלעגט זיך אָנבייזערן די דאָקטאָרין. — איר וואָלט נאָך געהאַט אַ ביסל קאַרטאָפל, אַ ברויט!

— עס וועט נאָך זיין אַ וועלט... מירן עס נאָך באַדאַרפן — האָבן איר פול מיט בטחון אָפּגעענטפערט די ווייבער און מיט געוויין געזעגנט זיך, געווונטשן וואָס גיכער זען זייער וויסטן בראָך, אַ מגפה, וואָס וועט „זיי" אַלע אָפּרוימען פון דער ערד.

שווייגנדיק זענען די ערשטע שכנים אַוועק פון הויז, ווי זיי וואָלטן

זיך געריבט באַלד צוריקצוקומען, אויפסניי צעלייגן די זאַכן אין די שענק, אַלץ איינאָרדענען, ווי עס איז געווען, און אָנהויבן ווידער דאָס לעבן פון אַמאָל.

היינט גייט שוין יעדער אַוועק אַליין — האָט די מינצן געטראַכט. נאָר ביי די ערשטע „אַקציעס", ווען עמיצער איז אַוועק פון די שכנים, איז דער הויף צעטראָגן געוואָרן פון געוויין און יללות. זי האָט זיך אַליין פאַרוואונדערט, ווי אַזוי זענען איר אויפן געדאַנק געקומען הונגעריקע חיות, וואָס לאָזן זיך מחנותווייז אויף פרעמדע מקומות צו זוכן פרישע חיונה.

מיט די ערשטע איז אוועק דער פערטער שטאָק, די אָרעמקייט פון הויז, די אויסגעוואָרצלטע פון די אַרומיקע שטעטלעך. זיי אַלע האָבן געוווינט אין די קליינע שטיבעלעך, ווי קעמערלעך, נאָך די בעל־מלאכות, פאַרשיקטע אויף אַרבעט. אין אַ שטומען צוג האָבן זיי געצויגן איבערן הויף.

ווי אַן אָנפירער פון דער עדה האָט זיך געשטעלט אַן אַלטער אייב־געהויקעטער ייד, מיט אַ שטעקן אין דער האַנט, מיט דעם תפילין־זאַק אונטערן אָרעם און אַ זעקעלע מיט תכריכים אויפן האַלדז. עס זענען אים נאָכגעגאַנגען אַ פרוי מיט צוויי ייִנגלעך פאַר דער האַנט, עטלעכע וואַקס־געלע בחורים מיט חומשלעך אין די טאַשן, צוויי מענער מיט אַ האַלב־גוססדיקער מאַמע אונטערן אָרעם, אַ פאָר מיידלעך בלאַסע, פאַרוויינטע.

קיינער פון הויף האָט זיי כמעט נישט געקענט, זייערע פנימער נישט אונטערשיידט. זיי אַלע זענען געווען אַזוי אייגן גרין און פאַרדאַרט. באַגינען האָבן זיי זיך אַרויסגעשאַרט צו דער ארבעט, ביינאַכט גיך פאַרשוווּנדן אויף די טרעפּ. איצט לייענט די אַדלערן מיט די מינצן זייערע נעמען פון די רוקזעק אויף זייערע פּלייצעס, פון די אַנצוגלעך פון די דערשראָקענע, פאַרציטערטע קינדער, און זעען פאַר זיך די לעצטע פון די פאַרשניטענע יידישע שטעטלעך.

באַלד נאָך זיי איז אַוועק די „דייטשקע" מיט דער טאָכטער. די צוויי פרויען ביים פענצטער קוקן זיך איבער אָן ווערטער, זעענדיק ווי אומבאַהאָלפן די מאַמע טוליעט זיך צום יונגן, שלאַנקן מיידל, ווי געוואָלט אין איר אָננעמען כוח אויפן נייעם פרעמדן וועג.

זיי וואַרטן נישט אויף קיין ניסים. די מאַמע און טאָכטער קענען די קראַפט פון דייטשן באַפעל און הילפלאָז געבן זיי אונטער זייערע קעפּ. אויף די פּלייצעס טראָגן זיי די זעלבע קליינע רוקזעקלעך, מיט וועלכע זיי זענען אין געטאָ געקומען. נאָר זייערע גופים זענען מער איינגעפאַלן, פאַרטריקנט געוואָרן. זייערע קעפּ זענען נידעריק אַראָפּגעהאָנגען, ווי זיי וואָלטן נישט געקאָנט פאַרנעמען די ליכטיקייט פון טאָג. מיט האַס פאַרלאָזן זיי דאָס געטאָ, דאָס אָרט פון זייער דערנידעריקונג און היימלאָזיקייט. ווי אַ וויטער חלום גייט זיי נאָך די דערמאָנונג פון זייער פאַרלוירענער, געשענדעטער היים.

אָט גייט אַוועק דער שוחט מיט זיין פרוי און קינדער. די גאַנצע נאַכט האָט ער תהילים געזאָגט. דורכן אָפענעם פענצטערל האָט זיך איבערן הויף געטראָגן זיין פאַרבענקטער ניגון:

...,מן המיצר קראתי יה!...

איצט קוקן זיינע פענצטער אויס די ווייט מיט פוסטע אויגן־לעבער;
איבער דער שטוב טראָגט זיך אַ ווינט, שלאָגט מיטן קאָפּ אין וואַנט, וואַלגערט זיך אויף דער ערד, גייט אויס פאַר ווײ אויף די פוסטע, צעוואָרפענע בעטן.

מיטאַמאָל האָבן זיך גענומען פונאַנדערגיין די שכנים פון אַלע טיילן פון הויז. אַדורכגעצויגן ווי אַ שוואַרצע כמאַרע, אָנגעפילט די לופט מיט אַ ליאַרעם, אַ בהלה, ווי אַ פאַרפלייצונג וואָלט זיך גענומען אויסשפּרייטן פאַר זיי, ס׳וואַסער דערגיין ביז צום האַלז.

די מינצן מיט די אַדלערין, זעענדיק די אַנטלויפענדיקע מענער און פרויען מיט די קינדער אויף די הענט און אויף די פּלייצעס, האָבן פאַרלוירן זייער זיכערקייט. פאַר זייערע אויגן הייבן אָן צו שווינדלען די מענטשן מיט די הייזער, עס דאַכט זיך זיי בײדע, אַז די ערד רוקט זיך נאָך נאָך די אַנטלויפנדיקע און באַלד וועט זיך פאַר זיי עפענען אַ פוסטער, פינצטערער חלל.

— אַלץ אַנטלויפט, מיר בלייבן אַליין — רופט אויס פאַרצווייפלט די אַדלערין.

— אַליין! — זאָגט מיט אַ מאָדנער פעסטקייט אין דער שטימע די דאָקטערין און האָקט אָפּ.

— אויף וואָס וואַרט איר דאָ? — שרייען אַריין די מענער, באַלאָדענע מיט זעק און פּעק, ווי קעמלען וואָס לאָזן זיך אין אַ ווייטן וואַנדער. — קומט, קומט! דער דייטש וועט דאָ קיינעם נישט לאָזן! אַלע יידן גייען!

ביידע פרויען האָבן געשאָקלט מיט די קעפּ, ווי זיי וואָלטן געזאָגט:

— ווען עס איז נאַכט, איז אומעטום פינצטער... אונדז וועט מען גאַרנישט טאָן, מיר זענען פרויען, אַלטע...

אַמשוועדסטן איז דאָס אַוועקגיין אָנגעקומען דעם אלמן פון דריטן שטאָק, הגם זיין טייל הויז איז שוין כמעט ליידיק געווען, האָט ער זיך נאָך אַלץ געראַנגלט מיט זיך.

צוויי זאַכן האָבן אים אָפּגעהאַלטן פון וועג:

דאָס פּינפּיעריקע מיידעלע, וואָס איז פון אַלע זיינע קינדער געבליבן, און דאָס שטיקל פעלד, וואָס ער האָט זיך אויפן הויף פאַרזייט.

דאָס מיידעלע פאַרשטייט שוין פון די צוגעהערטע רייד, אז דער דייטש וויל מער די יידן נישט האָבן, און זעענדיק ווי וואָס אַמאָל אַנדערע שכנים פאַרלאָזן דעם הויף, פרעגט זי פול מיט קינדישן אומרו:

— ווו גייען אַלע? ווען וועלן מיר אויך גיין?

יעדעס מאָל, ווען זי גייט אַרויף אויפן דריטן שטאָק און זעט די שלעסער אויף אַלע טירן, הערט אין דער שטילקייט, ווי עס הילכן אָפּ אירע טריט אויף די טרעפּ, הייבט זי אָן צו לויפן, אָן אָטעם, פאַלט אַריין אין דער שטוב און באַלד נעמט זי בעטן:

— טאַטעשי, לאָמיר אַראָפּגיין אויפן הויף, איך האָב מורא...

דער אלמן גייט אַלץ אַרום אַרום דעם פּאַרזייטן שטיקל פעלד, ווי תמיד באַגיסט ער די בייטן מיט דער גרויסער שעפּ, וואָס ער האָט אַדורכגעלעכערט ווי אַ זיפּ, דאָס וואַסער זאָל די צווייגלעך נישט צעברעכן, באַטראַכט מיט נחת די גרינע, זאַפטיקע אוגערקעס, און טענהט אײַן מיט די מענער, וואָס דרייען זיך אַרום פאַרלוירענע אויפן הויף:

— איר זעט די קאַרטאָפל, די בורקעס? מען וואָלט נאָך געקאָנט דאָ בלייבן, אויסוואַרטן די צייט... עס וועט דאָך אַמאָל מוזן אַ סוף נעמען!

די צעבליטע בייטן האָבן אים געהאַלטן מיט אַ מאָדנער קראַפט, וועלכע ער אַליין האָט נישט באַנומען. געגעבן האָפענונג און אויסדויער. פּאָר זײַנע אויגן איז דאָס נעבנדיקע געסל אויסגעליידיקט געוואָרן; שוין פון דער פרי האָט זיך אָנגעהויבן ציען אַ צוג פון די הייזער, טראָגן אַ טראַסקעריי פון די קלומפּעס און שוין פאַרנאַכט האָט אַזאַ טויטן־שטילקייט געוויייעט פון געסל, ווי קיין מענטש וואָלט דאָרט קיינמאָל קיין שטיין נישט באַטרעטן. דער אַלמן איז נאָך אַלץ מיטן קינד אויף דער שויס געזעסן אויפן שטיין נעבן זיין פעלד, געראַנגלט זיך מיט זיך:

— גיין... אָדער בלייבן?

דער בונדיסט חיים פלעגט שטענדיק פון אים אָפּלאַכן, חוזקן:

— ווען אַזאַ ייד, ווי איר, פאָרט קיין פּאַלעסטינע און נעמט מיט זיך אַזאַ שטיקל פיינע ערד, וואָלט איר דאָרט געהאַט אַ פאַרזיכערטן מאָרגן. ער שטייט איצט נעבן דעם אַלמן אַ פּאַראומערטער, אַ שווייגנדיקער, ווי ער וואָלט באַדויערט זיין מי.

ער האָט שוין אַלע זיינע זאַכן פאַרפּאַקט און קאָן נישט באַשליסן וואָס צו טאָן. ער איז דאָך דער איינציקער, וואָס איז אין דער היים געבליבן. זאָל ער איצט אַוועקגיין, אַלץ לאָזן אויף הפקר? די „רויטע אַרמיי" איז דאָך אונטער וואַרשע! נאָר איין חודש אויסוואַרטן און אפשר נאָך ווייניקער... שוין אַזוי נאָענט צו דער באַפרייאונג!

חברים האָבן געזאָלט קומען, באַטראַכטן וואָס צו טאָן, און מען זעט נישט קיינעם. וואָס האָט געקאָנט געשען אין יענע גאַסן? אפשר גיין אַ קוק טאָן וואָס טוט זיך אין געטאָ?

דעם צווייטן טאָג איז שמואל, דער טרעגער פון דער „ווייסער גוואַרדיע", אַריינגעפאָרן אויפן הויף מיט פערד און וואָגן, מיטגענומען דאָס גאַנצע באַלעבאַטישקייט און אַוועק מיט דער פרוי און קינדער. די איבערגעבליבענע שכנים, זעענדיק, אַז שמואל טרעגער איז שוין אויך אַוועק, האָבן פאַרלוירן ס׳לעצטע ביסל האָפענונג. עס איז פאַר אַלע קלאָר געוואָרן, אַז אויב שמואל טרעגער איז שוין אויך אַוועק, איז אין געטאָ שוין נישטאָ אויף וואָס צו וואַרטן. ביז פאַרנאַכט איז אַוועק חיים מיט די איבעריקע שכנים.

פרימאָרגן האָט דער אַלמן אָנגעקלאַפּט צו דער אַדלערין אין פענצטער. די צוויי פרויען, וואָס זענען די גאַנצע נאַכט געלעגן אין דרימל, ווי פאַרגליווערטע, האָבן זיך אויפגעכאַפּט, צו צום פענצטער, דערזען דעם

אַלמן אַ פאַרווײנטן מיט אַן אויסגעצויגן, געגרינצלט פּנים, מיטן מײדעלע אויף דער האַנט, קוים דערהערט זײַן שטים:

— איך גײ אװעק... קײנער איז שוין נישטאָ! כאַפּט אַ בליק אויף מײַן שטוב... עסט אויף אַלץ, וואָס איז אויפן פעלד געבליבן...

מיט טריבע, פאַרלאָפענע אויגן האָבן זײ בײדע אַרומגענומען דאָס מײדעלע, וואָס האָט זיך געטוליעט צום טאַטנס האַלדז אַ פאַרשלאָפענע, דאָס זעקל גרינס, וואָס האָט זיך געוויגט אויף זײַן פּלײצע און שטום אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ, ווי זײ וואָלטן נישט געקאָנט פון זיך אַרויס־ברענגען קײן וואָרט.

לאַנג האָבן זײ נאָכגעקוקט זײַנע פאַמעלעכע טריט און צוריקגע־גאַנגען אין די בעטן.

2

זײ האָבן אַלײן נישט געוווּסט ווי לאַנג זײ זענען אַזוי געלעגן. דער זײגער אויף דער וואַנט האָט שוין לאַנג אויסגעהויכט זײַן לעצטן אָטעם. די שטאַרקע, האַרבסטיקע זון האָט מיט אַ ים פון ליכטיקייט פאַרגאָסן די שטוב, מיט גאָלדענע שטראַלן אויסגעפּילט יעדעס ווינקעלע, ביז ווײטיק צעבערענט זײערע מידע, פאַרשמאַכטע פּנימער. פון הויף האָט זיך געטראָגן אַן אימהדיקע שטילקײט. יעדער שאָרך האָט מיט אַ טיפן עכאָ אָפּגעהילכט איבער דער שטוב. אָרום — קײן צײכן פון אַ לעבעדיקן נפש. אַפילו דער ווינט איז ערגעץ אַוועק, רירט נישט קײן בלעטל אויף די רײפע, געוואַקסענע בײמער.

דער אַדלערינס האַרץ האָט אַ צאַפּל געטאָן אײַנגענעמענדיק די שטילקײט. מיט שרעק גענומען טראַכטן וועגן מאָרגן. וואַקסט פאַר איר אויס דאָס געשפּענסט פון די שיכורע ס.ס.־זעלנער, וואָס וועלן זיך לאָזן ווי אַ הײשעריק איבער די יידישע הײַזלעך, צוזאַמענגענעמען אַלץ וואָס איז געבליבן, זוכן גאָלד! באַלד וועלן זײ דאָ קומען! — הײבט אָן צו זעצן וואָס אַמאָל שטאַרקער איר האַרץ. זי זעט שוין זײ אויפן הויף, הערט דאָס קלאַפּן פון זײערע פעסטע, זעלנערישע שטיוול. יאָ, זײ קומען שוין אָן! וועלן אונדז געפינען, שיסן אויפן אָרט! אַ קאַלטער שווייס האָט זי באַגאָסן. זי האָט זיך קוים דערהויבן צו צו דער טיר, פאַרריגלט זי און פאַרקײטלט. פאַרהאָנגען די פענצטער מיט גראָבע טיכער און פאַמעלעך, שאַרנדיק זיך, קײנער זאָל אירע טריט נישט דערהערן, צוריק אַרײַן אין בעט. ס'האָט זיך געצויגן אַ שעה נאָך אַ שעה און זײ האָט זיך געדאַכט, אַז שוין הונדערטער יאָרן זענען דורך.

מיטאַמאָל האָט זיך אין דער פינצטער דערהערט אַ פאַרחלשט קול פון דער מינצן:

— איך וועל אויפמאַכן דאָס פענצטער, אַלץ אײנס, מען קאָן נישט אַנטלויפן פון גורל...

די ערשטע איז אויפגעשטאנען די אַדלערן, גענומען זיך דרייען איבער דער שטוב, ווי אַ צעחושטע ארומגעקוקט זיך אַרום, ווי פלוצים וואָלטן איר די אייגענע ווענט פרעמד געוואָרן. צוזאַמענגענומען פון דער שאַנק די רעשטלעך פון לעצטן ברויט, צוגעגרייט עפּעס צום איבערבייסן. שטום האָט אויף איר געקוקט די מינצן. דער געראַנגל, וואָס האָט זייט חדשים צעריסן איר נשמה איז רייף געוואָרן, נאָר אירע פאַרביסענע ליפּן האָבן געשוויגן. באַלד האָט אויך זי זיך דערהויבן, גענומען אַרומשלייכן איבער דער שטוב. דאָס עסן איז נישט באַרירט געוואָרן. די שטילקייט האָט געשטיקט אין האַלז, אָפּגענומען דאָס לשון. זיי זענען אַרויס אויפן הויף. ווי דערשראָקענע קינדער זיך גענומען פאַר די הענט און אָנגעהויבן אַרומגייין לענגאויס די פוסטע מויערן. עס איז שוין לאַנג אַדורך די צייט, ווען זיי זענען אָפּגעזעסן שעהן לאַנג לעבן זיך און אויסדערציילט אַלץ פון זייער לעבן, זייערע היימען, מענער און קינדער. אָפט פלעגן זיי די זעלבע זכרונות איבערדערציילן עטלעכע מאָל, און יעדעס מאָל איז פאַר זיי ווידער אויפגעגאנגען די פרייד פון פאַרגאַנגענעם יום־טוב, שימחות ליכטיקע מיט די צעשטראַלטע קינדער ביי די ווייס־געדעקטע טישן. יעדעס מאָל האָבן זיי ווידער אַלע ארום זיך געזען, ווי אַ שטורעם וואָלט זיי נישט אָפּגעקערט פון דער ערד. איצט קאָן שוין איינע דאָס לעבן פון דער צווייטער, ווי איר אייגנס. דאָס יאָר, וואָס זיי וווינען צוזאַמען האָט זיי אַזוי צונויפגעקניפּט, אַז זיי זענען ווי איין גוף געוואָרן. אַפילו דאָס רעדן איז ביי זיי געוואָרן אַן איבעריקע זאַך. און אפשר האָבן זיי מורא באַקומען פאַר דעם עכאָ, וואָס האָט יעדעס וואָרט צעטראָגן איבערן הויף מיט אַ גרוילינקן געוואוי.

די אדלערן, אַ קליינוווקסיקע, אַ שוואַרצחנעוודיקע, מיט סימנים פון נישט לאַנג פאַרגאַנגענער שיינקייט, אין איר ברייטן קלייד, וואָס הענגט אַראָפּ פון איר אָפּגעדאַרטן קערפּער, האַלט פעסט די מינצן, וואָס איז מיט אַ קאָפּ העכער פון איר. אין לאַנגן שוואַרצן קלייד, וואָס זי טראָגט אַלס שטענדיקן טרויער נאָך איר מאַן און קינדער, זעט זי אויס נאָך העכער און דאַרער. זי רוקט זיך איבער די שטיינער ווי אַ מוראדיקער שאָטן אין דעם ליכטיקן סעפּטעמבער טאָג. זיי ביידע שפּאַנען פּאַמעלעך, קוקן זיך אַרום אין אַלע זייטן, ווי זיי וואָלטן נישט געקאָנט גלויבן אין דעם חורבן. מיט אויסגעזעצטע אויגן קוקן זיי אַריין אין די פוסטע שטובן, זעען די צעוואָרפענע טעפּ און כלים אויף די דילן, די אַרויסגעשליידערטע קישנס, די צעפּראַלטע שענק, וואָס, דאַכט זיך, שרייען מיט אויפגעריסענע מיילער צו דעם רואיקן, מילכיקן הימל, צו דער תמעוואַטער, לייכטנדיקער זון.

אָט איז די שטוב, וווּ עס פלעגט זיך צוזאמענעמען דאָס יונגוואַרג פון געטאָ, אריינברענגען אין די שטילע, אומעטיקע פאַרנאַכטן דעם פריילעכן טומל פון יונגע געמיטער, פון צאַפּלדיקע הערצער, וואָס קלאַפּן מיט גלויבן אין מאָרגן. עס דאַכט זיך, אַז אין דער לופט הענגט נאָך זייער פאַרבענקטער ניגון : „ואולי לא היו הדברים מעולם”...

קוקן זיך איבער פענצטער מיט פענצטער, בענקן צו אַ מענטשלעכן

געשטאַלט. פאַמעלעך און שטיל שאַרן די צוויי פרויען איבער די שטיינער, ווי זיי וואָלטן מורא געהאַט צו צערייסן די שטילקייט. פאַרהאַלטן ביים פענצטער, וווּ עס האָט געוווינט חיימל דער שניידער. וואָס תמיד זענען אים די באַשטעלערס אָפגעשטאָרבן איידער די מלבושים זענען אויפגענייט געוואָרן. שטאַרן אויף די ווענט איינצלנע אַרבל, ליגן צעוואָרפן אויפן טישל טיילן פון רעקלעך, פון הויזן, ווי הענט און פיס אויף אַ שלאַכט־פעלד. גייט פאַר זיי אויף חיימלס לעבן, דעם לעצטן פון זיין משפחה, פון פיר דורות שניידער. זיי זעען אים ווידער אין די קאַלטע פאַרנאַכטן, ביים בלאַסן שיין פונעם נאַפט־לעמפל ציען דעם פאָדעם, הערן זיין הוילן טרוקענעם הוסט.

— איז ער שוין נישטאָ? איז שוין קיינער נישטאָ? איז דאָס אַלץ אַן אמת?

אַזוי ווי קיין דייטש האָט זיך אויפן הויף נישט באַוויזן, איז זייער שרעק פאַמעלעך פאַרגאַנגען. אַזוי ווי עס האָט נאָר אָנגעהויבן צו גרויען דער טאָג, זענען זיי אַרויס אויפן הויף און שטעהן לאַנג אָפגעשטאַנען ביי יעדן פענצטער, ווי ביי אַ נאָענטן קבר אויף אַ בית־עולם. יעדע שטוב איז געוואָרן אַ טייל פון זייער לעבן, און אַריינקוקנדיק אין זיי, האָבן ביידע טיף אין האַרצן געגלויבט, אַז מיטאַמאָל וועט עמעצער אַרויס פון אַ קעלער, פון אונטער אַ קאַסטן, צו צום פענסטער און מיט שמחה דערלאַנגען אַ האַנט:

— גאָט צו דאַנקן, געראַטעוועט זיך!

עס ווייזט זיך אָבער נישט קיינער. אַלע זענען אנטלאָפן, ווי פון א מגפה, און אייביקווייז זענען אין זייער זכרון צערינען די פנימער פון די שכנים, ווי זיי וואָלטן קיינמאָל נישט געווען. נאָר דאָס פענצטער פונעם מאָלער קריגער איז געבליבן דאָס איינציקע אָרט, וווּ זיי האָבן נאָך געפילט דעם אָטעם פון לעבן. דער מאָלער קריגער, וואָס האָט געגרייט בילדער צום „משפט פון דער וועלט", איז געווען אַ מענטש אַ פינקטלעכער, אַ זויבערער. זיין שטוב אַליין האָט אויסגעזען ווי אַ בילד, דאָס בלומען־טעפל אויפן טיש, די שפיגל־פינקלדיקע פענצטער, האָבן זיי אַ ביסל אויפגעמונטערט, געגעבן אַ פונק האָפענונג, ווי אַ שמייכל פון אַ גוסס. זיי קוקן אַריין אין די קלאָרע, ווי ערשט וואָס ערוואַשענע שויבן, און זעען ווידער דאָס גאַנצע געטאָ אַ לעבעדיקס, ווי עס איז נישט לאַנג געווען. זייערע אויגן רוקן זיך אַדורך פון איין בילדל צום צווייטן און פאַהאַלטן זיך ביים קליינעם בילדל אין אַ שוואַרצער ראַם: „אַ ריי"...

...אַ צונויפגעקנוילטער המון, קוים זעט זיך אַ פנים פון אַ מענטשן, ווי אַ וואַנט שטייען זיי צוגעשמידט צו אַ מויער, קלאַמערן זיך צו אַ קליינעם, האַלב־אָפענעם פענצטערל; לעבן שטייט אַ צעשויבערטע, אויסגעקנאָדעטע יידענע מיט אַ לאַבן ברויט אין דער האַנט.

— פונקט אַזוי איז עס געווען — רופט זיך אָן די אדלערן — מיטן טויט איז אָנגעקומען דער ביסן...

די מינצן האָט זיך פאַרקוקט אויפן בילדל: „די בריק".

וואַקסן פאַר איר אויס טרעפ, טרעפ, הויך אַרויף, מענטשן איינגעבוי־

גענע, קליינע ווי פינטעלעך, רוקן זיך ארויף, שפּאַנען, קריכן, שאַרן זיך. זי ווערט אויפגעציטערט, דערמאָנענדיק ווידער די בריק. ווי אויף אַ באַרג האָט זי שטענדיק איבער אירע טרעפּ געקלעטערט, און יעדעס מאָל האָט פאַר איר אַ בלענד געטאָן די שטאָט: די אויסגעפּוצטע דייטשקעס מיט זייערע זאַטע אויסגעגעסענע קינדער. די ברויטן העלע ווי די זון אין די שווי־פענצטער, די פולע זעק מיט קאַרטאָפל! אַראָפּקוקנדיק פון דער בריק האָט זי שטענדיק געטראַכט, ווי איז דאָס מעגלעך, אַז אין דער זעלבער שטאָט זאָלן אויף איין גאַס מענטשן קלייבן פון די מיסטקאַסטנס און אויף דער צווייטער אַזאַ שפע פון אַלעמען? די בריק האָט זי שטענדיק צערודערט, צעריסן איר האַרץ, דערמאָנט אָן איר היים, וואָס איז געבליבן דאָרט, אויף איינער פון די גאַסן; אין דער היים, ווען זי איז געווען די פרוי פונעם באַרימטן דאָקטאָר מינץ! אין איר לעבן, וואָס ווייזט זיך איר איצט אויס, ווי אַ חלום. זי אַנטלויפט פון דעם בילד, ווי תמיד אין יענע טעג, ווען זי איז ארומגעגאַנגען ארום דעם געטאָ, כדי די בריק נישט צו באַטרעטן. זי בלייבט אַ באַנומענע ביים בילד „די פעקאַליע פרוי" און הייבט זיך אָן צו וווּנדערן, ווי אַזוי האָבן די דאַרע, פאַרטריקנטע געטאָ פרויען געקאָנט גיין אין אַזאַ שפּאַן? זי קוקט אויף דער איינגעבויגענער אין צווייען פרוי ביים וואָגן צואות און גיט אַ שמייכל צו איר דאַרן, אָבער שטאָלצן פּנים. אַזעלכע אויגן ביי אַ וואָגן מיט צואות און אויגן פול מיט נקמה... נקמה, חזרט זי שטיל אין זיך. אירע בלויע ליפּן ציטערט א תפילה:

— נקמה! נקמה!

איבערן קאָפּ פון דער „פעקאַליע פרוי" הענגט אַ פאַרכמאַרעטער הימל, גאָר פון אונטער די וואָלקנס, ווי אַן אויסגעברענט שבת־ליכטל שיינט אַרויס אַ בלאַסער זונען־שטראַל.

ווייטער געטאָ־הייזער שמוציקע, איינגעפאַלענע, קינדער האַלב־נאַקעטע, באָרוועסע און פון אונטער די שאַרבנס און אַלטוואַרג, פון צווישן מיסט און קויט הייבן אַרויס די קעפּלעך גוינע, זאַפטיקע גראָזן.

— אַזוי איז עס שטענדיק געווען — טראַכט די מינצן אומעטיק. אין אַלע צייטן געווען נאָך אַ ביסל האָפענונג, ווי דער העלער שטראַל פון דער טיף באַהאַלטענער זון אונטער די וואָלקנס, ווי דאָס פרישע גרעזל, וואָס רייסט זיך אַדורך דורך די מיסטן!

די אָדלערן איז ווי אַ פאַרשטיינערטע געבליבן ביים בילד: „די לוויה."

...אַ לאַנגע פוסטע גאַס שפּרייט זיך אויס פאַר אירע אויגן, נאָך אַן עגלה גייט אַ פאַרוויינט יונגל; מיט ביידע הענט האַלט ער זיך אָן דעם וואָגן, ווי ער וואָלט געוואָלט צום לעצטן מאָל אַרומנעמען דעם קאַלטן קערפּער, וואָס ליגט אינעווייניק...

אַמלענגסטן אָבער בלייבן זיי שטיין ביים בילד פון די מידע טרעגערס.

זייערע אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, מיד אויסגעצויגענע הענט און פיס זענען אַזוי מיד, ווי דער בלייערנער הימל, וואָס איז פאַר זיי אויסגעשפּרייט. אין יעדן שטריך, אין יעדן פלעק אויפן בילדל פילן זי זייערע אייגענע

מידקייט, וואָס פּילט אויס די גאַנצע לופט אַרום און וואַקסט אויס אין אַ גרויסער, פיינלעכער מידקייט פון דער וועלט.

באַטראַכטנדיק די בילדער האָבן זיי פאַרלוירן דאָס געפיל פוןווירקלעכקייט, געגומען צווייפלען, צי איז דאָס אַלץ טאַקע אַמאָל געווען?

זיי זענען צו צום שטיין נעבן די בייטן. דאָס פרישע, בליענדיקע פעלד האָט געשטילט און באַרואיקט. די גרינקייט געמונטערט, געשטאַרקט.

— ווי מיינט איר — האָט שטיל געפרעגט די אדלערן — ווו זענען איצט זיי אַלע?

— ווער קאָן דאָס וויסן? — האָט בלאָס אָפּגעענטפערט די מינצן און ווי אין חלום אַ זאָג געטאָן:

— ווען עס געשעט איצט אַ נס און זיי וואָלטן צוריקגעקומען... זי האָט אָבער באַלד אָפּגעהאַקט, זי האָט שוין נישט געגלויבט, צי איז דאָ אַמאָל ווער געווען. אין דער אומענדלעכקייט האָבן זיך גענומען ציען די שעהן. די טעג ווי אַן אייביקייט געוואָרן, וואָס וועלן זיך ציען און ציען, און קיינמאָל נישט אויסגיין. די נעכט זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אָפּגרונט פון וויסטע חלומות; ווי גיפטיקע שלאַנגען האָבן זיי אַרומגערינגלט זייערע קערפּערס און אויסגעזאָגט זייער לעצט ביסל כוחות. ווידער האָבן זיי איבערגעלעבט דעם טויט פון זייערע קינדער, די שרעק פון אַלע „אַקציעס". ווי אַן אייביקע קללה, וואָס וועט זיי דאָס גאַנצע לעבן פאַרפאָלגן, האָט אין זייערע אויערן געקלונגען דער ווידערקול פון די וואָגנס מיט די עופהלעך, וואָס זענען אין דער „שפּערע" אַרויסגעפירט געוואָרן. די וואָגנס, וואָס זהאָבן געפירט די קראַנקע פון אַלע שפּיטעלער, פולע מיט מוראדיקע קרעכצן, שלוכצנדיק געוויין. זיי הערן ווידער די ווילדע געשרייען פון די צעיושעטע זעלנער און וועקן זיך אויף באַגאָסענע מיט אַ קאַלטן שוויים, אין טויט־אנגסטן.

גאָרנישט זאָגנדיק האָט די אַדלערן אַרויסגענומען דאָס לעצטע ביסל בורקעס און קאַרטאָפל, און איינגעלייגט אין אַ זעקל, גענומען דרייען זיך אַרום דער שאַנק, קלייבן וועש, צוריקלייגן און ווידער אָנפּילן מיט זיי דעם גרויסן רוקזאַק, וואָס זי האָט זיך אָנגעגרייט נאָך אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה, ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן קלאַנגען, אַז אַלע יידן וועלן פאַרשיקט ווערן קיין לובלין.

די מינצן האָט אויף איר באַלעבאַטעווען זיך צוגעקוקט פון דער ווייטנס, נישט גערירט זיך צו אירע זאַכן. זי איז גרייט געווען אויסצופירן איר באַשלוס.

די אַדלערן האָט זיך נעבן איר ביים טיש געזעצט, אירע אויגן האָבן פאַרצווייפלט געבעטן:

— לאָמיר גיין, אויף אַ בית־עולם קאָן מען נישט לעבן... נאָר אירע מיט ווייטאָק אויסגעקרימטע ליפּן האָבן געשוויגן.

די מינצן האָט גענומען נישטערן אין די טאַשן, מיט ציטערדיקע

פיגגער ארויסגענומען פון אן אונטער־טעשל אַ שעכטעלע, אַרויפגעלייגט עס אויפן טיש, אָנגעוויזן אויף די רויטע פילן און שטיל געזאָגט:

— דערנאָך טוט שוין גאָרנישט ווי...

זי האָט די שרעק פאַרן טויט גובר געווען. איצט האָט איר דער טויט זיך אויסגעוויזן ווי אַן אויסלייזער, וואָס וועט זי באַפרייען פון דער פיין, וואָס טריפט פון יעדן קעמערל פון איר לייב.

מיט עקל האָט די אַדלערן דאָס שעכטעלע אַוועקגעשאַרט און אָנגעבייזערט זיך:

— ס׳איז נישט קיין יידישער טויט! נישט דערויף אַזויפיל יאָרן דאָ געפּינצטערט. — און ווי זי וואָלט שוין דעם טויט אין דער שטוב געזען, גענומען זי ציען פאַר די הענט שרייענדיק:

— קומט! קומט גיכער! מ׳דאַרף נאָר דעם וועג איבערקומען...

אַ בלייערנע שווערקייט איז אַריין אין זייערע לייבער, ווען זיי זענען אַרויס אויפן הויף. אין די גראָבע מאַנטלען, וועלכע זיי האָבן שוין אויפן ווינטער מיט זיך מיטגענומען, מיט די זעק אויף די פּלייצעס, באַהאָנגען מיט טאָרבעס פול אָנגעפּאַקטע מיט פאַרשידענע קליייניקייטן, מיט וועלכע זיי האָבן זיך נישט געקאָנט שיידן, האָבן זיי קוים געקאָנט זיך רירן פון אָרט. זייערע וואַקלדיקע געשטאַלטן האָבן זיך איינגערעמט אין די שפּיגלדיקע שויבן פונעם מאלער קריגער, ווי דאָס לעצטע בילד פון הויף.

די פּוסטע פאַרלאָזענע גאַסן האָבן זייערע חושים אָפּגענומען, ווי איבער אַ פינצטערן וואַלד האָבן זיי געבלאָנדזשעט, נישט געוווסט ווי אַרויס אויף אַ וועג.

מיטאַמאָל האָט זיך פון דער ווייטנס געוויזן אַ לאַסט־מאַשין געפירט פון דייטשן מיט טויטע קעפּ אויף די הוטן.

דאָס איז געווען אַ באַזונדערע „קאָמאַנדע״, וואָס האָט גענישטערט איבער די גאַסן, איבער די בוידעמער און קעלערס און צונויפגעזאַמלט די אויסבאַהאַלטענע. דערזעענדיק די צוויי ווייבער האָבן זיי פאַר גרויס וווּנדער אויפגעריסן די מיילער. נישט געקאָנט פאַרשטיין פון וואַנען זיי האָבן זיך גענומען, בעת זיי האָבן שוין אַדורכגעזוכט יעדעס ווינקעלע פון געטאָ. זיי זענען נענטער צוגעפאָרן און דערזעענדיק זייערע דערשוויצטע פּנימער, די לאַנגע ווינטער־מאַנטלען אויסגעשאָסן מיט אַ ווילד געלעכטער:

— די צוויי קומען פון סיביר! יידן, מאַכט פּלאַץ פיר די דאַמען...

אַ בחור מיט אַ בלוי צעהרגעט פּנים האָט זיי געהאָלפן אַרויפגיין אויף דער מאַשין. ווי עס וואָלט אין אים פּלוצים אויפגעגאַנגען אַ דערמאָנונג פון אַ מאַמען, פאַרשטעלט די צוויי פרויען מיט זיין קערפער, ווי געוואָלט באַשיצן פאַרן חוזק־געלעכטער פון די „טויטע קעפּ״.

איינגעטוליעט איינע אין דער צווייטער זענען זיי געזעסן און מיט שטאַרע בליקן געקוקט אויף די געטאָ גאַסן, וואָס אַנטלויפן וואָס אמאָל ווייטער און ווייטער, אויף יידיש לאָדזש, וואָס איז אָפּגעמעקט געוואָרן.

ה ע נ ט

זי איז געווען דאָס משרת פון באַראַק, און קיינעם פון די קראַנקע, די פוילישע, ליטווישע, טשעכישע און אונגאַרישע מיידלעך האָט עס נישט געוווּנדערט וואָס דווקא זי, די עלטסטע, דאַרף אַלע באַדינען. יעדן טאָג אויפהייבן זיך די ערשטע און אַרויסטראָגן דאָס אומריינס פון דער נאַכט, מיט אַ שטיקל טוך אויסקערן דעם דיל, ברענגען אין דער גרויסער, בלעכערנע פּושקע וואַסער פון קאַלך־גרוב, צו וואַשן די צעפּוילטע, נאַסע ברעטער.

וואָסאַמאָל הערט זיך פון אַן אַנדערע טייל באַראַק אַ וויינענדיק, בעטנדיק קול:

— מאַרגעריטקע, לייג מיר אַרויף אַ קאַרטאָפל אויפן אויוון, זאָל ער זיך אָפּבראָטן...

— מאַרגעריטקע, וואַש מיר אָפּ מיין טעלער, באַלד וועט מען טיילן... מיט אַ שטילן קרעכץ קריכט אַראָפּ מאַרגאַריטקע פון איר אויבערשטע פּריטש׳ע לעבן אייוועלע, אויף די געשוואָלענע, מיט־לייוונט אַרומגעבונדענע פיס טשלאָפּעט פון איינע, צו דער אַנדערער און מיט געדולד פון אַ טעמפּע, פאַרפייניקטע חיה, פירט אויס זייערע פאַרלאַנגען. אַפילו די „געזונטע״, וואָס גייען יעדן טאָג אַראָפּ אויף אַ פּאָר שעה פון די נאַרעס, אויסזוכן זיך אַביסל קאַרטאָפל־אָפּפאַל פון די מיסט־קאַסטנס און קאָכן זיך פון זיי זופּן, באַדינען זיך אויך מיט דער אַלטער, מיט מאַרגאַריטקען, וואָס האָט סך־הכל פערציק יאָר און זעט אויס, ווי אַ זקנה. אַזוי ווי זיי שטעלן זיך נאָר אַוועק קעכלען זייערע מאכלים, הערט זיך באַלד זייער באַפעלערישע שטים פון אונטער דעם אייוועלע:

— וואָס האָסטו זיך אַוועקגעשטעלט ווי אַ לאַמטערן? דערלאַנג אַ טעפּל וואַסער! — מאַרגעריטקע, ס׳פייער גייט אויס, צי אַרויס אַביסל שטרוי פון מיין שטרוי־זאַק...

דאָס רעכט צו שאַפן זיך מיט איר האָט זיך יעדע גענומען פון אירע דערשראָקענע אויגן, וואָס האָבן שטום געבעטן ביי יעדע:

איך וועל אַלץ טאָן פאַר אייך, נאָר לאָזט מיך דאָ זיין, לעבן אייוועלע... קיינעם האָט נישט אָנגעגאַנגען, ווער איז די אַלטע, מיטן אָנגעקאַרבטן פּנים, ווי אַ שוואָם. צי איר נאָמען מאַרגעריטקע, איז אַ חוזק־

נאָמען צו איר פולן גוף, וואָס קאַטשעט זיך אויף צוויי פיס ווי קלעצער, צו איר אמתדיקער נאָמען.

זי איז געווען לאַנג און מאָדנע ברייט. צווישן די ליגנדיקע אָפּגעפּרוירענע טיפוס און דיזענטעריע־קראַנקע, וואָס זענען שוין איינגעשרומפּן געוואָרן און ווי איינגעוואַקסן אין די ברעטער פון די פּריטשעס, האָט זי זיך אויסגעוויזן מעכטיק. אין דער אמתן איז זי גאָרנישט געווען אַזאַ גרויסע. די טראַנטעס, שטיקער אַלטע, צעריבענע דעקעס, וועלכע זי האָט געטראָגן אויפן לייב אונטערן גרוי־בלויעם קאַצעט־קלייד, האָבן זי ווי אויסגעבעט, געמאַכט רונדיק און הויך.

קיינע פון די מיידלעך האָט נישט געזען זי זאָל אויסטאָן ווען דאָס לאַנגע אויסגעריבענע קלייד. נישט געזען אונטער די טראַנטעס איר פּאַרטריקנט, איינגעפאַלן לייב, באַדעקט מיט אַ דין הייטל, וואָס האַלט זיך קוים אויף די ביינער. און אפשר דערפאַר האָט זי עס קיין מאָל נישט אויסגעטאָן? ווער ווייסט?

איר קאָפּ, וואָס איז אין אשוויענטשים אָפּגעגאָלט געוואָרן, האָט זיך פּאַמעלעך באַדעקט מיט קורצע, געקרייזלטע שוואַרץ־גרויע הערעלעך. די שטיקלעך שטרוי, וואָס האָבן זיך פון איר שטרוי־זאַק אַריינגעכאַפּט צווישן די האָר, האָבן איר פּנים געגעבן אַ ווילדן, משונהדיקן אויסדרוק.

יעדע פון די מיידלעך, ווי קראַנק זי זאָל נישט זיין, האָט יעדן טאָג מיט אַביסל שוואַרצע קאַווע אָדער שניי, אַרומגעוואַשן זיך דאָס פּנים, אָפּט מיט אַ שטיקל צעבראָכענעם קאַם, וואָס מען האָט ווי אַן אויג אין קאָפּ אויסבאַהאַלטן איבער אַלע טראַנספּאָרטן, צוגעגלעט די האָר.

מאַרגאַריטקעס פּנים איז געווען בלוי־גרין, באַדעקט מיט שטויב און שוויים. זי געדענקט שוין אַליין נישט, ווען זי האָט עס געוואַשן.

מאַנכעס מאָל האָבן די קראַנקע, צוקוקנדיק זיך צו איר פּנים, אַרויסגעלאָכט פון די פּריטשעס:

— אונדז וועט מען נאָך אפשר דערוואַשן נאָך דער באַפרייונג, נאָר מאַרגעריטקע וועט שוין בלייבן אַ שטיק בלאָטע...

מאַרגעריטקע שווייגט. שאָקלט מיטן קאָפּ. אירע קליינע, פאַרטרערטע אויגעלעך ווערן נאָך קלענער. פון צייט צו צייט, גיט איר ווער פון די קראַנקע אַביסל שיטערס פון דער זופּ, אָדער אַ שטיקל קילאָריב. צו די אָבער, וואָס האָבן איר נישט וואָס צו געבן, גייט זי אַזוי אייגן צו טוען אַרום זיי, אַלץ וואָס איז נויטיק. אירע רויטע אָפּגעפּרוירענע הענט, וואָס זעען אויס, ווי אַן אָפענע וווּנד, רוען נישט קיין רגע, אָן אויפהער שאַרן זיי זיך איבער די קראַנקע קערפּערס. הילן זיי איין אין שטיקלעך פון דעקעס, וואָס רוקן זיך אַלץ אַראָפּ פון זייערע פּלייצעס, לייגן איבער די דיזענטעריע קראַנקע אויף אַן אַנדערער זייט, אַזוי פאַרזיכטיק, פּאַמעלעך, ווי זיי וואָלטן געפילט, אַז יעדער ריר טוט זיי ווייי, שטעלן אונטער טעפּעלעך מיט וואַסער, פאַר די וואָס ליגן אין פיבער צעברענטע. זיי טוען דאָס אַלץ רואיק און זיכער, ווי זי, מאַרגעריטקע, וואָלט גאָרנישט געווען ביי דעם.

עס איז געווען סוף ווינטער.

אונטער די פענצטער איז געלעגן צעשפרייט א ווייסע פלאכטע שניי אויסגעמישט מיט די מיסטן פון די באראקן.

די קראנקע אויף די פריטשעס האָבן מיט אויסגעלאָשענע אויגן ארויסגעקוקט דורך די שמוציקע קאַצעט־פענצטער אויף דער ווייסער לאגער־גאס און פאמעלעך געגליווערט. פלוצים אין איינעם פון די שטילע, טויטע טעג, ווען יעדער האָט זיך אויסגעוויזן, אז די דרויסנדיקע וועלט איז שוין לאַנג אפגעשטאָרבן, נאָר זיי ראַנגלען זיך נאָך אַליץ מיטן טויט, האָט זיך אויפגעמאַכט די טיר און אויף דער שוועל איז שטיין געבליבן א בלייך מיידל מיט א דעקע ארויפגעצויגן אויפן קאָפּ. זי האָט שווער געסאַפּעט, ווי דער שטורם־ווינט וואָלט פארהאַקט איר אָטעם. אַ דערשטוינטע האָט זי מיט די אויגן געמאָסטן דעם באראַק.

— פון וואַנען קומט איר? — פון לאַגער אָדער פון אַ טראַנספּאָרט?

— האָבן עטלעכע גענומען אויספרעגן אויף יידיש, טשעכיש און דייטש.

— פון... פון בלאָק אכט... דער דאָקטאָר האָט מיך דאָ אריינגעשיקט, אין א שפּיטאָל... — דאָס פרעמדע מיידל האָט קוים פון זיך ארויסגעוואָרפן די פּאָר ווערטער און ווי א צוגעשמידטע ווייטער געשטאַנען ביי דער שוועל.

...דערויף דעם דאָקטאָר דאָס גאָלדענע קייטעלע געגעבן, דעם איינציקן אָנדענק נאָך דער מאַמען! די גאַנצע צייט עס אויסבאַהאַלטן אין אַ שטיקל ברויט און ער האָט עס אויסגענאַרט! אויסגענאַרט... ס'איז אזא אייגענער באַראַק ווי אַלע!

— דאָ איז נישט קיין שפּיטאָל! — האָט אַראָפּגעשריגן „די כמיעלניקערן" פון איר פריטשע. זיי האָבן נאָר ס'געלעכטער געמאַכט פון אונדז... צוזאַמענגענומען די קראַנקע פון אַלע באַראַקן און אזוי ליגן מיר דאָ, ווי אין א קבר... אין א קבר זאָל איך שוין זיי אַלע זען רבונו־של־עולם!

זי איינע האָט אויפן קול געשאָלטן די דייטשן מיט ווילדע, אויסטערלישע קללות, וואָס זענען נאָך פון קיינעם נישט געהערט, נישט צוגעטראַכט געוואָרן. אַזוי ווי אַנדערע האָבן גאַנצע טעג געטראַכט וועגן אַ שטיקל ברויט, א קאַרטאָפל, מאַנכע ווידער וועגן אַן אמתדיקן שפּיטאָל מיט וואַרימע בעטן און צאַרטע שוועסטער אין ווייסע שערצן, אזוי האָט זי אריינגעטראַכט אין די קללות. יעדע נייע, צוזאַמען מיט די אַלטע, עטלעכע מאָל איבערגעחזרט מיט אַ מיפע, פאַרבענקטע שטים, ווי זי וואָלט תפילה געטאָן.

דאָס ניי אָנגעקומענע מיידל האָט ארויפגעקוקט אויף דער פריטשע, נאָר קיינעם שוין נישט דערזען. די „כמיעלניקערן" האָט איר פּנים אריינגעגראָבן אין שטרוי־זאַק, ווי א חיה, וואָס פאַרשטעקט זיך צום ווינטער־שלאָף.

נאָר אויף דער קעגנאיבערדיקער פריטשע האָט זי דערזען א גרויסן געקרייזלטן קאָפּ, קליינע קורצע הערעלעך אויסגעמישט מיט שטרוי, אַ געל טויט־אומעטיק פּנים. נאָר די קליינע, פייכטע אייגעלעך האָבן נאָך אַרויס־

געוויזן א סימן פון לעבן. א ציטער פון עקל האָט זי ארומגענומען פון קאָפּ ביז פיס.

— וואָס סארא פנים! שוין גאָרנישט קיין מענטש!

— איר האָט נישט וווּ צו ליגן? קומט ארייַן צו מיר — האָט מיט א שוואכע שטים, ווי א דינער פאָדים, וואָס אט־אט וועט ער זיך איבעררייסן, געצויגן א פרוי פון סוף באראק און שטילער צוגעגעבן:

— כ׳האָב א ווארעמען מאנטל...

דאָס מיידל מיט דער דעקע אויפן קאָפּ האָט פאמעלעך זיך גענומען שארן אויף אירע שטארע פיס, וואָס זענען זינט דער עוואקואציע פון לאגער אין פראוסט אינגאנצן אָנמעכטיק געוואָרן. אירע ציטערדיקע פינגער האָבן קוים אַראָפּגעצויגן די קלומפּעס. פול מיט ווייטאָק איז געווען איר קליין פּנימל בעת זי האָט ארויסגעשטאמלט:

— איך דאנק אייך... אויב איך וועל איבערלעבן, וועל איך...

אומזיסט האָט די יוגאָסלאַווישע פרוי ארייַנגערעדט אין איר, ווילנדיק זיך דערוויסן עפּעס נייעס, וואָס הערט זיך אין דרויסן. שוין אזוי לאַנג קיין מענטש נישט געזען.

דאָס ניי אָנגעקומענע מיידל האָט מער קיין וואָרט נישט ארויסגערעדט. זי איז געלעגן מיט פארשלאָסענע אויגן, צוזאמגעפּרעסטע ליפּן. אין איר מוח האָט ווי א געשפּענסט זיך איינגעפּרעסן דאָס פּנים פון דער דאָרט אויף דער פּריטשע און געעגבערט, ווי געוואָלט אין איר ארייַנפּרעסן די וואָר, אז אויך זי וועט אינגיכן אזוי אויסזען.

דעם אָוונט איז אין באראק א יום־טוב געווען.

מען האָט אַרייַנגעבראַכט שטיקלעך פערדס־פלייש אויף נאכטמאָל צום ברויט. די קראנקע האָבן געגעסן פאמעלעך, ווי עס וואָלט זיי געווען א שאָד, אזוי גיך עס צו פארלירן. אייניקע האָבן אומגעדולדיק געוופן:

— מארגאריטקע, באָרג נאָר ס׳מעסער פון דער „שאוולער״, צעשנייד די העלפט אויף מאָרגן! אזא פלייש... זיכער נישט קיין פערדס־פלייש!

מארגאריטקע, ווי שטענדיק, איז גלייך אראָפּ פון איר פּריטשע און שוין פון איינער צו דער צווייטער געטשלאָפּעט: ביז זיי אליין האָבן גענומען שרייען אויף איר:

— גיי שוין שלאָפן, גיי! מאָרגן איז אויך אַ טאָג!

נישט דרייסט, ווי שעמעוודיק, האָבן זיך אירע הענט פארהאלטן ביים לעצטן בעט. קוים באַרירנדיק דאָס פרעמדע מיידל, ארומגעהילט אירע קראנקע פיס, ארויפגעצויגן דעם מאנטל, וואָס האָט זיך אראָפּגערוקט פון אירע פּלייצעס, שטיל אָן א שאָרך גענומען ארייַנשטופּן דאָס שטרוי אין די לעכער פון איר צעריסענעם שטרוי־זאק. און ווידער קוים אָנזעעוודיק אדורכגערוקט איבער איר איינגעקורטשעטן אונטערן מאנטל, קערפּער.

דאָס מיידל איז אויפגעטרייסלט געוואָרן, ווי עס וואָלט זי ארומ־

גענומען אן עלעקטרישער שטראָם. זי האָט אויף א רגע אויפגעהויבן דעם קאָפּ, דערזען דאָס זעלבע גרין גרויע פּנים אזוי אייגן ערנסט און רואיק און זיך צעוויינט.

דער גאנצער ווייטאָק, וואָס האָט זיך אָנגעזאמלט אין איר איבער אלע לאגער יאָרן און ווי א משא צוגעפּרעסט, האָט ווי א פּארגליווערטער טייך אונטערן שמייכל פון דער זון אויפגעטויכט, ארויס אין כוואַלעס טרערן. די גאנצע צייט אין אשוויענטשים, שטוטהאָף, פּראוסט און נאָך און נאָך, ביז צו דעם וויסטן העק אין בורגראבען האָבן אירע אויגן בישט געקאָנט וויינען, אָפּגעשטאָרבן איז אין איר דאָס פילן און טראכטן און זי א לעבעדיקער מת האָט זיך געוואלגערט פון לאגער צו לאגער, אויפהאלטן נאָר דורך דער שרעק פארן טויט.

די וויכע, מאמעדיקע בארירונג, פון די צארטע, פרעמדע הענט האָבן זי ארויסגעריסן פון גליווער. זי האָט דערזען אזוי קלאָר, ווי קיין מאָל דאָס גאנצע גהנום, וווּ זי איז פארזונקען געוואָרן, דאָס האָפנונגסלאָזע וואַרטן פון איר און די אלע אויף די פריטשעס און נאָך העכער גענומען העשען. איר געוויין איז אריבער אין א שטיקנדיק זיך געשריי. אויפגעוועקט די קראנקע. פאַרווונדערטע האָבן זיי זיך ארומגעקוקט אין דער גרויקייט פון באראק:

— ווער וויינט דאָ? ווער קאָן דאָ נאָך וויינען?

מיט אן אראָפּגעלאָזטן קאָפּ איז מארגאריטקע געזעסן צופוסנס ביים אָפּגעפרוירענעם מיידל. ארומגענומען זי מיט אירע מידע, בלאסיקע הענט.